

6 Nationella bevarandefrågor

6.1 Bakgrund och direktiv

Bevarandefrågor handlar inte bara om vad man ska göra med gamla böcker utan även om förebyggande bevarandeinsatser när det gäller olika sorters material (även t.ex. affischer, dagstidningar, veckopress och reklammaterial). Det omfattande arbete som lagts ner på att mikrofilma dagstidningar är exempel på en sådan förebyggande bevarandeinsats. Om detta inte hade skett hade en viktig och efterfrågad del av vårt kulturarv gått förlorat genom slitage.

Detta kapitel är dock koncentrerat på insatser för att bevara äldre, historiska samlingar och enskilda verk. Här tas även frågor om vård och bevarande av digitalt material upp (avsnitt 6.8), som behandlats i andra sammanhang i betänkandet (kap. 3, 5 och 7). En arbetsgrupp med företrädare för kulturarvsinstitutioner, universitet, högskolor och kommuner samt KB har bistått i arbetet med att utarbeta förslagen. Frågan har också tagits upp i olika sammanhang under utredningens gång.

6.1.1 Bokens kulturhistoriska värde

Bibliotekens samlingar är en stor och omistlig del av vårt kulturarv – en ofantlig källa av bevarad skriftkultur, öppen för forskning inom olika områden. Det gäller innehållet, skriftkulturen, processer för framställning, spridning och utnyttjade men även själva objekten. Bibliotekens historiska samlingar förmedlar kunskap om olika tiders värderingar och samhällsutvecklingen. De är en omistlig informationskälla idag och för eftervärlden.

”Boken”/boksamlingen har dock av olika anledningar inte fått samma lagskydd som andra delar av vårt kulturarv. Det är intressant att ”boken” kommit att omfattas av bestämmelserna om utförelse av kulturhistoriskt värdefulla föremål utan att det finns

några lagstadgade skyddsregler för boken som för andra kulturhistoriskt värdefulla objekt. Bevarandeproblematiken när det gäller böcker är mer komplex än när det gäller andra kulturföremål. Beståndet är omfattande, varierande och utspritt i landet. Också ägandet är utspritt. Boken är ett bruksföremål och har vad avser såväl form som användningsområden hållit sig i århundraden. Boken har inte blivit museiföremål på samma sätt som (andra) kulturföremål utan är en levande del i det levande biblioteket.

Många bibliotek saknar också kompetens, resurser och intresse för att ta hand om sina äldre samlingar. Det har under senare år framkommit att många värdefulla boksamlingar i såväl offentlig som privat ägo far illa, och att en inte oväsentlig värdestegring har medfört att gamla boksamlingar blivit mer attraktiva för stölder och avyttring.

6.1.2 Tidigare utredningar

De offentliga biblioteken har stora äldre samlingar – såväl bok- som handskriftssamlingar. Äldre boksamlingars historiska, kulturella och ekonomiska värde har sällan stått i fokus för bibliotekens intresse. Äldre boksamlingar har heller inte varit föremål för något större politiskt intresse.

Under 1900-talet har frågan om de äldre boksamlingarnas bristande vård och skötsel varit föremål för utredning. År 1918 tillsatte ecklesiastikdepartementet sakkunniga för att utreda de bibliotek som utgjorde en mellanform mellan de stora vetenskapliga biblioteken och folkbiblioteken, dvs. i huvudsak de gamla stiftsbiblioteken och läroverksbiblioteken. År 1923 överlämnade bibliotekssakkunniga *Betänkande och förslag angående läroverks- och landsbibliotek* (SOU 1924:7). Det omedelbara upphovet till utredningen var att riksdagen tidigare gjort ett uttalande om en tilltänkt allmän utredning angående stiftsbibliotekens och därmed jämförbara boksamlingars tillstånd och behov av tillsyn.

De bibliotekssakkunniga redovisade i sin utredning en rad brister hos biblioteken. Lokalförhållandena var ofta usla. Även nybyggda lokaler var i flera fall undermåliga. Kataloger saknades ofta. Utredningen genomförde även en inventering av samtliga stifts- och läroverksbiblioteks bestånd. På förslag av utredningen inrättades stifts- och landsbibliotek i Linköping år 1926 och i Skara år 1938. Därefter dröjde det fram till 1950-talet då Västerås och Växjö blev

stifts- och landsbibliotek, 1952 respektive 1953. Staten som huvudman svarade för driften och värdkommunen ställde lokaler till förfogande. Kungl. biblioteket var tillsynsmyndighet. (SFS 1965:733).

Läroverksbibliotekens äldre samlingar utreddes på uppdrag av Kungl. Skolöverstyrelsen och redovisades i betänkandet *Utredningar i skolfrågor 10* (1962).

År 1967 uppdrogs åt Statskontoret att göra en översyn av huvudmannaskapet för stifts- och landsbiblioteken. Statskontorets rapport, *Huvudmannaskap för stifts- och landsbiblioteken*, förelåg år 1970. Statskontorets utredning belyste de administrativa, organisatoriska och ekonomiska förhållandena av relevans för bedömningen av huvudmannaskapsfrågan. De äldre samlingarna berördes enbart utifrån de låga utlåningstalen. I enlighet med Statskontorets förslag kommunaliserades stifts- och landsbiblioteken. År 1974 överlämnades samlingarna till värdkommunerna jämte ekonomisk kompensation för vård av boksamlingarna.

Därefter följer en rad av utredningar och propositioner: Litteraturutredningens huvudbetänkande *Boken* (SOU 1974:5), Betänkande från utredningen om boken och kulturtidskrifterna *Boken i Tiden* (SOU 1974:141). Propositionerna *Den statliga kulturpolitiken 1* (prop. 1974:128), *Den statliga kulturpolitiken 2* (prop. 1975:20) och *Den statliga kulturpolitiken 3* (prop. 1975/76:135). Folkbiblioteksutredningen med betänkandet *Folkbibliotek i Sverige* (SOU 1984:23) och prop. 1984/85:141, den parlamentariska Kulturutredningen med betänkandet *Kulturpolitikens inriktning* (SOU 1995:84, bet. 1994/95:KrU15). *Tjugo års kulturpolitik 1974–1994. En rapport från kulturutredningen* (SOU 1995:85). *Kulturpolitik* (prop. 1996/97:3). Ingen av dessa berör frågan om ansvaret för och behandlingen av äldre boksamlingar.

Kungl. biblioteket och Statens kulturråd genomförde 1998 en kartläggning av äldre samlingar i de offentliga biblioteken (avsnitt 6.2.2).

6.1.3 Pågående och nyligen avslutade utredningar

Den 27 juni 2002 beslöt regeringen att tillsätta en utredning angående skyddet av kulturhistoriskt värdefull bebyggelse m.m. (Dir. 2002:96). I direktiven påpekas att det inte är ovanligt att kulturhistoriskt värdefulla byggnader innehåller lösöre i form av exempelvis samlingar av böcker. Utredaren ska därför undersöka

möjligheten att låta skyddsbestämmelser eller skyddsföreskrifter för byggnadsminnen respektive statliga byggnadsminnen omfatta lösöre som väsentligen bidrar till byggnadens kulturhistoriska värde.

Med byggnadsminne avses en byggnad som länsstyrelsen förklarar som byggnadsminne därför att den är synnerligen märklig genom sitt kulturhistoriska värde, eller ingår i ett kulturhistoriskt synnerligen märkligt bebyggelseområde. Fasta fornlämningar, kyrkobyggnader och byggnader som ägs av staten kan inte förklaras som byggnadsminnen (3 kap. 1 § KML). Med statligt byggnadsminne menas en statlig byggnad som regeringen förklarar som statligt byggnadsminne på samma kriterier som gäller för övriga byggnadsminnen. Dessutom finns särskilda regler för andra kulturhistoriskt värdefulla statliga byggnader (förordningen 1988:1229 om statliga byggnadsminnen m.m.).

Begreppet tillsyn har behandlats i betänkandet *Granskning på medborgarnas uppdrag* (SOU 2002:14) och där givits vidast möjliga tolkning (se avsnitt 6.6).

Regeringen uppdrog i september 2002 åt Riksantikvarieämbetet att i samråd med bl.a. Kungl. biblioteket genomföra en översyn av de insatser som görs för att förhindra olaglig utförsel av äldre kulturföremål. En rapport (RAÄ:s dnr 300-2853-2002) lämnades till Kulturdepartementet i februari 2003 men har hittills inte föranlett någon åtgärd (se avsnitt 6.4.2).

6.1.4 Direktiven, definitioner och avgränsningar

I uppdraget ingår att analysera behovet av en myndighet som har ansvar för nationella bevarandefrågor, utövar tillsyn över samlingar i offentlig miljö samt att pröva hur ett tillsynsansvar ska utformas för att säkra bevarandet av i många fall ovärderliga boksamlingar. I tillsynsuppgiften bör enligt direktiven också ingå att vara remissorgan i bevarandefrågor. I direktiven framhålls att KB fram till år 1977 hade ett sådant ansvar gällande de dåvarande Stifts- och landsbiblioteken. En rad begrepp i övrigt definieras i sitt sammanhang i förslagsdelen (avsnitt 6.6) eftersom det rör definitioner av begrepp i lagtexten. Med boksamling avses böcker, enskilda eller i samlingar.

6.2 KB:s nationella bevarandeinsatser

6.2.1 KB:s nationella ansvar för vård och bevarande

KB har som nationell biblioteksmyndighet ett ansvar för att säkra det svenska tryckets informationsinnehåll och originalutformning. Detta sker genom anpassning av magasinerna, genom nybindning samt genom olika skydds- och konserveringsåtgärder. För att skona hårt slitna och sköra originaldokument erbjuds låntagaren i stället mikrofilm eller annan reproduktion.

KB:s ansvar gäller i första hand de egna samlingarna. KB svarar även för en rad bevarandeåtgärder av nationell karaktär. Ett sådant exempel är mikrofilmningen av den svenska dagspressen. Genom denna insats har denna viktiga informationskälla säkrats för framtida forskning och studier.

Bevarandepprojektet ställer stora krav på långsiktighet och övergripande planering. Det föreligger ett stort behov av förebyggande insatser, inte minst för det material som biblioteken i allmänhet gallrar när det mist sin aktualitet. Det kan t.ex. röra sig om veckopress, småtryck/okatalogiserat tryck, enklare instruktionsböcker etc. En stor del av detta material bevaras kanske endast av KB och Lunds universitetsbibliotek. Slitaget blir då stort på de fåtal kvarvarande exemplaren. KB har under senare år genomfört en rad bevarandeprojekt. T.ex. har tidskriften *Idun* mikrofilmats. Det föreligger emellertid behov av mer omfattande och mer planmässiga bevarandeinsatser av nationell karaktär.

6.2.2 Inventering av det äldre bokbeståndet

Inom ramen för projektet *Nationell Bevarandeplan för Svenska Bibliotek* genomfördes på uppdrag av KB och Kulturrådet åren 1998–1999 en inventering av de äldre bokbestånden i landets bibliotek. Undersökningen omfattade de äldre samlingarnas omfattning, katalogiseringsnivå, förvaringsbetingelser och bevarandebehov. Inventeringen genomfördes som en enkätundersökning och omfattade alla bibliotek inom följande huvudgrupper, folkbibliotek, länsbibliotek, gymnasiebibliotek (16 särskilt utvalda), universitets- och högskolebibliotek samt forsknings- och specialbibliotek. Totalt skickades enkäter till 453 bibliotek och 65 biblioteksbesök genomfördes. Projektet anordnade och deltog i en rad konferenser och seminarier. En projektledare engagerades under sex månader.

Övriga insatser genomfördes inom ramen för den ordinarie verksamheten vid respektive institution.

Av inventeringen framgick att det finns omfattande äldre samlingar vid de offentliga biblioteken. Samlingarna har under historiens lopp byggts upp på olika sätt – genom pliktleverans samt genom förvärv och donationer.

Det fanns cirka sju miljoner volymer äldre tryck i de offentliga biblioteken varav cirka fem miljoner i Stockholm, Uppsala och Lund och i övriga landet cirka två miljoner volymer. Ett 90-tal bibliotek uppgav att de hade samlingar från 1600-talet eller tidigare, 169 bibliotek hade samlingar från 1700-talet och ännu fler hade omfattande 1800-talssamlingar. Omkring hälften av de äldre samlingarna är katalogiserade. Cirka 70 procent av biblioteken saknade personal med ett särskilt ansvar för de äldre samlingarna. Behovet av rådgivning i bevarandefrågor visade sig vara stort.

6.2.3 Pilotprojekt för förebyggande bevarandeåtgärder

Med medel från Riksbankens jubileumsfond genomförde KB under våren 2001 ett pilotprojekt vid Stifts- och landsbiblioteket samt vid Sveriges lantbruksuniversitet (Veterinärhögskolans bibliotek) i Skara. En genomgång av hela bokbeståndet genomfördes och personalen utbildades i bevarandefrågor. Målet var att utveckla metoder för att på bästa sätt tillämpa och sprida kunskaper om förebyggande bevarandeåtgärder. En elementär handbok i bevarandefrågor har tagits fram. Erfarenheterna visar att det med små medel går att avsevärt förbättra bevarandenivån vid ett bibliotek. En medvetenhet kan i många fall vara en mer effektiv bevarandeåtgärd än att i efterhand försöka åtgärda skador på samlingarna som uppkommit till följd av årtal av försummelse.

6.2.4 De offentliga bibliotekens bevarandeansvar

Bibliotekens uppgift är att förvärva, bevara och tillgängliggöra tryckt material. Dessa uppgifter ställs ofta mot varandra. Biblioteken (utom KB och Lunds universitetsbibliotek) har inte något bevarandeansvar för sådant material som levererats i enlighet med lagen (1993:1392) om pliktexemplar av dokument (PL) och bibli-

otekens uppgifter att vårda och bevara värdefulla samlingar har ofta fått stå tillbaka för andra uppgifter.

Forskningsbibliotekens (universitets- och högskolebibliotek och andra vetenskapliga bibliotek) huvuduppgift är att tillgodose behovet av kvalificerad informationsförsörjning. Forskningsbiblioteken har emellertid också uppgiften att spara material för framtiden (kulturarvsfunktionen) och eftersom vi inte har några bokmuseer i egentlig mening eller stora boksamlingar på våra museer har forskningsbiblioteken fått ta sin del av ansvaret för att bevara och vårda det kulturhistoriskt värdefulla tryckta och delvis det handskrivna kulturarvet. Lärosäten som Uppsala och Lunds universitet har under århundraden byggt upp stora samlingar. Det är självfallet en stor tillgång för de lärosäten som besitter värdefulla boksamlingar och viktigt för forskningen. Det ingår också i lärosätets ansvar som statlig myndighet att bevara sina tillgångar. Det är samtidigt viktigt att arbetet med vård av kulturhistoriskt värdefulla samlingar i landet samordnas i olika avseenden.

De kommunala och landstingskommunala bibliotekens huvuduppgift är att tillhandahålla ett levande bokbestånd men också att tillgodose behovet av informationsförsörjning inte minst till studerande på olika nivåer. Om de skulle ha äldre samlingar, t.ex. stora lokalthistoriska samlingar, bör de ansvara för att ta hand om dessa. De representerar såväl ett kulturhistoriskt som ett ekonomiskt värde. Om man inte idag tar hand om detta kulturarv kommer det att i det långa perspektivet att bli mycket dyrare att reparera skadorna.

Stifts- och landsbiblioteken

De fyra stifts- och landsbiblioteken i Linköping, Skara, Västerås och Växjö kommunaliserades 1974, och de äldre samlingarna övergick från statlig till kommunal ägo. Var och en av kommunerna erhöll ekonomisk kompensation i miljonstorlek från staten för att vårda, bevara och tillgängliggöra samlingarna för all framtid. Efter kommunaliseringen äger dessa kommuner de äldre samlingarna och har inget annat formellt ansvar än det man har för ett vanligt kommunbibliotek.

De f.d. stifts- och landsbiblioteken har behållit sina stora samlingar av äldre böcker, handskrifter, kartor, musikalier m.m. och har också byggt upp en stor kunskap om den egna samlingen även

om ansvarig professionell personal inte finns tillgänglig i samma utsträckning som under den statliga tiden. De äldre samlingarna har inte prioriterats i kommunerna.

Kommunerna har kanske inte alltid insett det kulturhistoriska och ekonomiska värdet av samlingarna vilket i en del fall lett till brister i vården och bevarandet. De lokaler där samlingarna förvaras har inte uppfyllt och uppfyller ännu inte kraven på god bevarandemiljö vare sig vad gäller säkerhet, klimat eller handhavande och först de senaste åren har ett ökat intresse för samlingarna kunnat märkas.

Personal med bokhistorisk bildning och goda språkkunskaper är nödvändig för det kontinuerliga arbetet med samlingarna. Behovet av utbildning och fortbildning i skötsel av de äldre samlingarna är stort på de f.d. stifts- och landsbiblioteken. Ingen av de fyra bibliotekens samlingar är idag fullständigt sökbar i Libris vilket begränsar tillgängligheten. Katalogisering och registrering har påbörjats men arbetet är omfattande och svårt att finansiera. Det innebär att forskare och studerande har små möjligheter att ta del av samlingarna. Frågan om i vilken utsträckning läns- och regionbiblioteken har kompetens att vara en resurs för rådgivning och fortbildning i handhavandet av äldre litteratur är oklar. Stifts- och landsbiblioteken hälsar därför det Nationella bevarandeseckretariatet med stor tillfredsställelse.

6.2.5 Nationella bevarandeseckretariatet vid KB

Inom biblioteksvärlden har under lång tid ett centralt forum för bevarandefrågor efterfrågats. Behovet påtalades av bibliotekssakkunniga redan år 1923 och önskemålet att Kungl. biblioteket skulle ges uppgiften som nationell resurs inom bevarandeområdet har sedan dess framförts vid många tillfällen. Den principiella frågan om ansvaret för samlingar av nationellt intresse har lämnats obesvarad. Vid tidigare nämnda inventering visade det sig att behovet av rådgivning inom bevarandeområdet är stort.

KB och Kulturrådet uppvaktade år 1999 kulturministern för att uppmärksamma regeringen på behovet av särskilda insatser för de äldre boksamlingarna – en fråga som är av såväl kulturpolitiskt som forskningspolitiskt intresse.

I avvaktan på besked från statsmakterna har KB – trots avsaknad av mandat och medel – fungerat som resurs för övriga bibliotek i

landet och beslutat att inrätta ett nationellt bevarandesekretariat. Sekretariatet, som startade en verksamheten i liten skala år 2002, ska fungera som ett nationellt forum inom bevarandeområdet och erbjuda en plattform för samarbete och utveckling. Sekretariatet har fyra huvuduppgifter, nämligen att:

- erbjuda information och rådgivning i bevarandefrågor
- verka för en hög bevarandestandard vid landets bibliotek
- verka för ett ökat medvetande om bevarandefrågorna
- verka för ett ökat nationellt samarbete inom bevarandeområdet

Erfarenheterna visar att utbildning är ett effektivt sätt att förbättra bevarandestandarden vid ett bibliotek. Därför ska sekretariatet stödja och uppmuntra biblioteken att ta initiativ inom bevarandeområdet genom att anordna konferenser och workshops i bevarandefrågor.

Genom denna åtgärd har KB tagit en aktiv roll i arbetet med bevarandefrågorna vid landets bibliotek.

6.3 KB-utredningens undersökningar om behovet av nationella insatser

Av utredningens undersökningar har det framkommit att det råder en relativt stor samstämmighet om behovet av nationella insatser på bevarandeområdet, och att det är en nationell uppgift att samordna dessa. Man anser inte att det bör tillskapas någon ny myndighet utan att NBS bör utvecklas och att KB är den myndighet som bör ha/redan har det nationella ansvaret. Det är nödvändigt med en myndighet (KB) som har övergripande ansvar och kunskap om det nationella kulturarvet för att en viktig del av vår historia ska säkras för framtiden.

Myndighetens uppgift bör vara att skapa medvetenhet hos ägare till äldre samlingar, ge råd och stöd samt ansvara för att relevant utbildning och kompetensutveckling kommer till stånd. Vidare bör ett tillsynsansvar ingå, dvs. att se till att det tryckta kulturarvet bevaras på ett säkert och rationellt sätt men också att det tillhålls för allmänheten under betryggande säkerhetsarrangemang. Ett lärosäte uttrycker detta som att ”det är förvånande att ingen kräver någon redovisning över hur vi förvarar unikt och värdefullt material”. Det behövs samordning av resurser och en nationell bevarandeplan behöver tas fram. Samlingar som ingen tar hand om

idag behöver lokaliseras och någon behöver se till att äldre samlingar inte förstörs. Ett digitaliseringsprojekt bör startas – eller bör samlingarna göras tillgängliga på annat sätt. KB bör ges ökade resurser för ändamålet och samverka i nätverk med aktiva institutioner på området. Ökat ABM-samarbete är angeläget. KB bör ges ansvar för att ta fram underlag till ev. lagstiftningsförslag. Vidare bör KB få resurser för att aktivt inventera behov och fördela stödresurser.

Folkbiblioteken framhåller att det är bra ur nationell synvinkel att bevarandeinsatserna samordnas och att ”någon/KB” har ett nationellt ansvar. Kulturrådet anser att det bör finnas en instans – kopplad till KB eller annan myndighet – som har bevarandansvar för äldre material inom alla bibliotekstyper.

I övrigt framhålls behovet av råd och hjälp i vårdfrågor samt i förhandlingar för att få fram bra priser från leverantörer av papper, kapslar etc. Behovet av en ansvarig myndighet framhålls således, att KB är en lämplig myndighet samt att uppgifterna bör vara kartläggning av samlingar, tillsyn, uppföljning, riktlinjer för bevarande samt att ge stöd, råd och utbildning i vårdfrågor. Några framhåller att frågan även gäller digitalt material.

Arbetsgruppens slutsatser

Arbetsgruppen anser att det behövs ett nationellt stöd för olika bevarande- och konserveringsinsatser. Boksamlingar och enskilda verk bör på samma sätt som andra värdefulla kulturföremål ha ett skydd i lag. Gruppen anser samtidigt att det är angeläget att vidta olika åtgärder till stöd för förebyggande bevarandeinsatser. Av detta följer naturligt att behövs en myndighet som utövar tillsyn och ser till att lagen följs och som tar ansvar för och samordnar de nationella bevarandefrågorna och att det är självklart att KB är den myndigheten.

6.4 Gällande rätt

6.4.1 Vård av boksamlingar

Det finns idag ytterst få offentlighetsrättsliga regler om vård av boksamlingar.

Lagen (1993:1392) om pliktexemplar av dokument (PL) föreskriver en skyldighet att lämna ett exemplar av bl.a. tryckta skrifter till Kungl. biblioteket (KB) och till sex av universitetsbiblioteken. Dessa exemplar ska bevaras enligt föreskrifter som regeringen bestämmer. (1, 5 och 6 §§). Enligt den av regeringen utfärdade förordningen (1993:1439) om pliktexemplar av dokument ska de exemplar som lämnas till KB och Lunds universitet bevaras för framtiden. KB har dessutom i sin instruktion (förordningen 1996:505 med instruktion för Kungl. biblioteket) i uppdrag att förvara och vårda sin boksamling. KB har beslutat att pliktexemplaret inte ska få utnyttjas för hemlån. Nyttjandet av Lunds universitetsbiblioteks (LUB) exemplar, det s.k. reservexemplaret, bestäms enligt PF av universitetet efter samråd med KB och får utnyttjas för hemlån. De andra pliktmottagande universiteterna bestämmer själva om bevarande (2 och 3 §§). Dessa regler garanterar alltså att två exemplar av varje nyutgiven bok bevaras och vårdas för framtiden. PL reglerar inte digitalt material. Det ingår i denna utrednings uppdrag att lämna förslag i denna fråga.

Lagen (1988:950) om kulturminnen m.m. (KML) innehåller regler om skydd för inventarier av kulturhistoriskt värde, som hör till kyrkobyggnad eller annan kyrklig byggnad. De ska tas upp på en särskild förteckning och förvaras och vårdas väl. Det ska finnas två församlingsbor som har ansvar för föremålen på förteckningen och stiftet ska minst vart sjätte år kontrollera att föremålen finns kvar (4 kap. 6–8 §§). Sådana inventarier kan vara böcker, även om bestämmelserna inte i första hand tar sikte på sådana. Det bör observeras att kyrkan kan förvara böcker som är privatägda och då inte omfattas av KML:s skydd.

Bibliotekslagen (1996:1596) säger bl.a. att varje kommun ska hålla minst ett folkbibliotek och ett lämpligt antal skolbibliotek, att varje högskola ska ha tillgång till ett högskolebibliotek, statligt eller landstingskommunalt, beroende på högskolans huvudmannaskap, och att det bör finnas ett länsbibliotek inom varje landsting. (2–10 §§). Även om det indirekt ligger en viss vårdplikt i kommunernas skyldighet att hålla folkbibliotek och högskolornas att ha ett

högskolebibliotek, innehåller bibliotekslagen inga uttryckliga bestämmelser om vård av böcker.

Högskoleförordningen (1993:100) säger att lån av böcker ska kunna ske avgiftsfritt mellan högskolebiblioteken. (3 kap. 10 §) Förordningen innehåller ingenting om vård av böckerna.

Förordningen (1995:1300) om statliga myndigheters riskhantering säger att varje myndighet ska identifiera vilka risker för skador eller förluster som finns i myndighetens verksamhet. Myndigheten ska värdera riskerna och beräkna vilka kostnader som staten har eller kan få med hänsyn till dessa risker. Resultatet ska sammanställas i en riskanalys (3 §). Alla statliga bibliotek och andra myndigheter, som har värdefulla boksamlingar, ska alltså ha klarlagt vilka risker som finns för att deras boksamlingar skadas genom vatten, brand, inbrott och liknande. Däri ligger ett indirekt krav på att åtgärder ska vidtas för att undvika sådana skador. Det är närmast revisorernas sak att kontrollera att riskanalyser gjorts och adekvata åtgärder vidtagits. Frågan är i vilken utsträckning detta sker.

Övrigt

Det finns flera nationella och några internationella handledningar för bl.a. hur man undersöker och fastställer en boksamlings fysiska kondition. CEN (det europeiska standardiseringsorganet) har under hösten 2003 inlett ett arbete med försök att standardisera konserveringsmetoder.

6.4.2 Utförelse av boksamlingar

Då det gäller skydd mot utförelse av värdefulla boksamlingar finns omfattande regler i KML om tillstånd för utförelse av vissa äldre kulturföremål ur landet. De omfattar enligt 24 § förordningen (1988:1188) om kulturminnen m.m. även skydd mot utförelse av värdefulla böcker/boksamlingar. KB är tillståndsgivande myndighet. Förordningen omfattar följande objekt:

- svenska inkunabler, oavsett värde
- svenska böcker tryckta före år 1600, oavsett värde
- andra svenska böcker som är äldre än 100 år, enstaka eller samlingar, och har ett värde över 10 000 kronor

- andra utländska böcker som funnits i landet mer än 100 år, enstaka eller i samlingar, med ett värde över 10 000 kronor
- svenska tryckta kartor, som är äldre än 100 år och har ett värde över 10 000 kronor
- utländska tryckta kartor, som funnits i landet mer än 100 år och har ett värde över 10 000 kronor

Vidare omfattar förordningen följande objekt inom Riksarkivets respektive Nationalmuseums ansvarsområde.

- svenska handskrifter på pergament eller papper, framställda före 1650, oavsett värde (Riksarkivet)
- svenska icke tryckta protokoll, brev, dagböcker, manuskript, noter, räkenskaper samt handritade kartor och ritningar, som är äldre än 50 år och har ett värde över 2 000 kronor (Riksarkivet)
- samlingar av utländska inkunabler, som funnits i landet mer än 100 år, och visst svenskt icke tryckt material, som är äldre än 50 år och har ett värde över 50 000 kronor (KB resp. Riksarkivet)
- teckningar som utförts helt för hand på vilket underlag och i vilket material som helst och är äldre än 100 år och värda mer än 50 000 kronor eller – om de är porträtt av svenskar eller i Sverige verksamma personer – 20 000 kronor (Nationalmuseum)
- svenska träsnitt och kopparstick, som är framställda före 1650, oavsett värde (Nationalmuseum)
- utländska teckningar som utförts helt för hand på vilket underlag och i vilket material som helst och har funnits i landet mer än 100 år och är värda mer än 50 000 kronor (Nationalmuseum)

Tillstånd till utförelse ska inte ges om föremålen är av stor betydelse för det nationella kulturarvet, utom då utförelsen sker av vissa privata skäl såsom utflyttning eller för utställningsändamål m.m. (5 kap. 7, 10 och 11 §§ KML). Om sådana föremål förts ut utan tillstånd har Sverige rätt att få igen dem från länder inom EU (6 kap. KML). I vissa fall krävs förutom utförelsetillstånd även exportlicens för att föra ut föremål utanför EU (Rådet, förordning (EEG) nr 3911/92). Det gäller

- inkunabler och manuskript, inklusive kartor och partitur, enstaka eller i samlingar

- böcker som är äldre än 100 år, enstaka eller i samlingar, och har ett värde över 50 000 ecu
- arkiv och däri ingående delar, som är äldre än 50 år, och av vilket slag och på vilket underlag som helst
- tryckta kartor som är äldre än 200 år och har ett värde över 15 000 ecu
- originalgrafik, grafiska blad, silkscreentryck och litografier med deras respektive matriser och originalaffischer och med ett värde över 15 000 ecu

Exportlicens kan vägras för de föremål som kräver utförseltillstånd enligt KML. På grund av de slopade gränskontrollerna inom EU är efterlevnaden av kraven på utförseltillstånd och exportlicens något lättare att upprätthålla då det gäller utförsel utanför EU.

Utvärderingsgruppen som utvärderat insatserna för att förhindra olaglig utförsel av äldre kulturföremål (se 6.1.4) framhåller att regelverket förutsätter existensen av nationella gränser med en inhemsk nationell tullkontroll. Regelverket för bl.a. gränskontroller förändrades i och med EU-inträdet och därmed har också grunden för den nationella lagstiftningen på området satts ur spel. Gruppen har undersökt om det går att effektivisera tillämpningen av lagen men kommit fram till att det inte är möjligt. Tillståndsmyndigheterna kan inte själva utan stöd av tull och polis uppfylla lagens intentioner. Lagändringar och resursförstärkningar kan bara marginellt påverka dagens förhållanden.

Gruppen föreslår istället en rad stödjande åtgärder. Bland dem som bör nämnas i detta sammanhang är behovet av resurser för att kunna fördjupa kunskaperna om samlingarna för att bättre kunna hantera tillståndsärenden. Gruppen föreslår också en översyn av KML, folkbildande insatser för att öka allmänhetens intresse och kunskaper, fortbildande insatser från de tillståndsgivande myndigheterna m.m. Man betonar TV:s roll för att föra ut kunskapen om det svenska kulturarvet till en bred allmänhet. Där kan också digitaliseringen som föreslagits (kap. 5) ha betydelse. KB har redan beslutat att satsa på en informationskampanj i ett första skede. Gruppen föreslår att en nationell handlingsplan ska upprättas.

6.4.3 Myndigheter med uppgifter inom vårdområdet m.m.

Förutom Riksrevisionsverkets, numera Riksrevisionens, allmänna tillsyn över statliga myndigheter finns det ytterst få regler om myndigheter med uppgifter med tillsynsuppgifter eller annat stöd beträffande vård och skydd av boksamlingar.

Lagen (1988:950) om kulturminnen m.m. (KML) innehåller som tidigare nämnts regler om skydd för av bl.a. inventarier av kulturhistoriskt värde som hör till kyrkobyggnad eller annan kyrklig byggnad. De ska tas upp på en särskild förteckning och förvaras och vårdas väl. Länsstyrelsen och RAÄ har rätt att besikta alla kyrkliga inventarier och länsstyrelsen kan besluta att ett föremål ska tas upp på förteckningen. Länsstyrelsen kan också förelägga församlingen att vidta rättelse eller avbryta en pågående åtgärd för att skydda ett föremål på förteckningen. (4 kap. 6–8, 10 och 17 §§) Länsstyrelsens beslut kan överklagas av RAÄ (1 kap. 2 §) Dessutom har RAÄ och länsstyrelserna en allmän tillsyn över kulturmiljövården (2 §).

Enligt *Förordningen (1996:505) med instruktion för Kungl. biblioteket* ska KB svara för samordning, utveckling och visst utredningsarbete inom biblioteksområdet samt utse ansvarsbibliotek (1 och 2 §§). KB har alltså bara en allmän samordningsplikt i förhållande till övriga bibliotek.

Enligt *Avgiftsförordningen (1992:191)* får en myndighet ta ut avgifter för tjänster som den tillhandahåller bara om det följer av lag eller förordning eller ett särskilt beslut av regeringen. Myndigheten får inte själv besluta avgifternas storlek eller disponera inkomsterna, utan medgivande från regeringen (3, 6 och 25 §§).

En myndighet får ta ut avgifter för exempelvis rådgivning och annan liknande service om det är förenligt med myndighetens uppgift enligt lag, instruktion eller annan förordning. Sådana inkomster får myndigheten själv besluta om efter samråd med Ekonomistyrningsverket (ESV) och själv disponera (4, 6, 7 och 25 §§).

Båda dessa typer av avgifter kan – till skillnad från kopiaavgifter m.m. – debiteras andra statliga myndigheter (21 §).

Myndigheter ska samråda med ESV, men KB har sedan lång tid tillbaka dispens från denna regel och behöver således inte samråda med ESV om någon avgift ska höjas. Med ”mindre omfattning” avses en intäkt om högst fem procent av myndighetens kostnader under en tvåårsperiod. I senaste årsredovisningen uppgick KB:s intäkter enligt 4 § avgiftsförordningen till knappt 2,7 procent av

kostnaderna. Om tjänsten inte är tillfällig eller av mindre omfattning kan regeringen också medge undantag från denna regel. Den rådgivande verksamheten måste vara av stor omfattning för att ersättningen ska utgöra en tillståndspliktig intäkt.

Det torde således inte vara något som hindrar att KB tar ut en avgift vid sådan rådgivning som avses i 2c § förordningen med instruktion för KB.

6.4.4 Arkiv

En jämförelse kan göras med regleringen på arkivområdet, särskilt eftersom gränsdragningen mellan arkivhandlingar och böcker kan vara flytande. *Arkivlagen (1990:782)* gäller staten, kommunerna och Svenska kyrkan och vissa liknande organ (1–2a §§). Arkiven utgörs av institutionernas allmänna handlingar (3 §). Arkiven ska bevaras, hållas ordnade och vårdade (3 §). För tillsyn finns arkivmyndigheter (7 §). Arkivmyndigheterna kan ta hand om icke skötta arkiv (9 och 11 §§). Regler om privatägda arkiv saknas helt.

6.5 Internationella erfarenheter

6.5.1 Lagstiftning saknas

Såvitt utredningen erfarit är det inte bara i Sverige det saknas lagstiftning som skyddar historiska boksamlingar mot försummelse eller vanvård.

Danmark, Norge och Finland har i likhet med Sverige lagreglerad pliktleverans, och en skyldighet för mottagande bibliotek att bevara materialet. De nordiska länderna har även lagstiftning som skyddar kulturminnen och som i allt väsentligt liknar den svenska KML. Böcker har inget skydd förutom att de i likhet med de svenska bestämmelserna omfattas av utförselförbud.

Inte heller i övriga Europa har utredningen påträffat några exempel på särskilda lagar som skyddar mot misskötsel av det tryckta kulturarvet. Det finns mer eller mindre heltäckande pliktleveranslagstiftning, och även lagar/bestämmelser om skydd av det nationella kulturarvet. Med kulturarv avses i första hand byggnader, monument, fornlämningar etc. Avsaknaden av en särskild skyddslagstiftning för böcker kan kompenseras av att det finns en uttalad policy, tradition eller praxis, eller av förekomsten av sär-

skilda stödinsatser (se exempel från Storbritannien och Frankrike i det följande).

Förslaget om en skyddslagstiftning för boksamlingar har således inte någon utländsk förebild. Däremot torde i många länder, i likhet med i Sverige, behov av bestämmelser som skyddar det tryckta kulturarvet komma att aktualiseras – inte minst mot bakgrund av det ökade marknadsvärdet för många äldre boksamlingar och därmed också den ökande risken för stölder. Ett svenskt initiativ skulle kunna tjäna som förebild och leda till att denna viktiga fråga uppmärksammas även internationellt.

6.5.2 Exempel på bevarandeinsatser

Storbritannien och Irland

National Preservation Office, NPO, etablerades 1984 som ett resultat av den s.k. Ratclifferapporten: "Preservation Policies and Conservation in British libraries". Rapporten baserades på en undersökning av tillståndet vid de brittiska biblioteken, och av den framgick bl.a. att det förelåg stora behov av samordning och samarbete inom bevarandeområdet. Rapporten påtalade också behovet av en central resurs inom bevarandeområdet.

NPO var ursprungligen en verksamhet inom The British Library men sedan 1996 fungerar organisationen som en oberoende aktör, finansierad av de centrala biblioteken och arkiven i Storbritannien och på Irland. Man har idag sex fast anställda och anlitar vid behov externa experter för utredningar och projekt. Verksamhetens inriktning styrs av en grupp med representanter från de organisationer som stöder NPO finansiellt.

NPO fungerar som en oberoende central instans med uppgift att säkra bevarandet av och den långsiktiga tillgängligheten till biblioteks- och arkivsamlingar i Storbritannien och på Irland. De huvudsakliga uppgifterna omfattar utveckling och samarbete kring den nationella bevarandestrategin samt att erbjuda information och rådgivning. NPO agerar också som opinionsbildande inom bevarandeområdet och publicerar regelbundet informationsmaterial och rapporter samt anordnar konferenser. NPO har tagit fram en metod för beståndsöversikt, Preservation Assessment Survey (PAS), som är avsedd att användas av ett bibliotek eller arkiv vid arbetet med att planera bevarandeåtgärder. Genom att fortlöpande

samla in och sammanställa resultaten från dessa bestandsöversikter kan NPO skapa en samlad bild av behoven inom bevarandeområdet på en nationell nivå och på så sätt verka för samordning och en långsiktig planering.

Frankrike

Stora delar av de historiska samlingarna skingrades under revolutionen och spreds över hela landet. I de kommunala biblioteken finns cirka sex miljoner volymer från före 1811. Betydande historiska samlingar finns i universitetsbiblioteken, t.ex. vid Sorbonne och Sainte-Geneviève. De äldre samlingarna betraktades länge mer som en belastning än som en tillgång och ansågs vara ett hinder för utveckling.

Efterhand har bibliotekens äldre samlingar allt mer kommit att ses som en omistlig del av det kollektiva minnet. Allmänhetens intresse har ökat markant. Folkbibliotekens äldre samlingar betraktas inte längre som en resursslukande konkurrent till litteraturförmedling och övriga bibliotekstjänster.

Den franska regeringen proklamerade år 1980 som kulturarvets år (Année du patrimoine). Denna manifestation torde ha bidragit till det ökade intresset från allmänhet och bibliotek. Biblioteken tog aktiv del i kampanjen och gick igenom och värderade sina samlingar. Dessutom arrangerades utställningar och programverksamhet. Nationalbiblioteket startade en utgivning av vissa rariteter i faksimilutgåva.

Inom utställningarnas ram kunde biblioteken visa dokument som normalt bara är tillgängliga för en snäv forskarkrets. Utställningarna visade handskrifter, exlibris, affischer, vykort och annat som av historiens slump råkat hamna i biblioteken.

Sedan 1988 hålls en årlig och landsomfattande manifestation, Mois de patrimoine, där biblioteken medverkar med utställningar och program. La Direction du Livre et de la Lecture delar varje år ut en belöning till ett tiotal av de deltagande kommunala biblioteken. Biblioteken kan också få viss ekonomisk hjälp för att trycka utställningskataloger.

Det ökade intresset för det tryckta kulturarvet har i hög grad påverkat synen på insamling och bevarande. Därför sker på många håll i landet en selektiv insamling av dagens utgivning i syfte att

utveckla lokalsamlingarna och för att förstärka det lokala minnet, med insikten att morgondagens kulturarv skapas i dag.

Unescos Memory of the World Programme

Inom ramen för Unescos verksamhet finns programmet Memory of the World Programme, som syftar till att bevara och fästa uppmärksamhet vid särskilt värdefulla gamla boksamlingar och enskilda böcker samt arkivalier. På denna kulturarvslista kan endast objekt som har en internationell dimension komma ifråga. Sverige har för avsikt att föreslå några intressanta objekt, och i detta arbete medverkar KB.

Förslag

6.6 Åtgärder till skydd för värdefulla boksamlingar och enskilda verk av nationellt intresse

Boken/boksamlingar har idag inte det skydd som andra kulturhistoriskt värdefulla objekt och miljöer har. I det följande lämnas förslag om lag till skydd för "boken" samt förslag till vissa andra nationella bevarandeåtgärder.

6.6.1 Förslag om lag till skydd för värdefulla boksamlingar i offentlig miljö

Förslag: Riksdagen bör besluta om en lag till skydd för ur nationell synpunkt kulturhistoriskt värdefulla boksamlingar och enskilda verk.

Lagen ska gälla objekt som ägs eller förvaltas av staten, en kommun eller Svenska kyrkan eller som är avsedda att vara tillgängliga för allmänheten.

Kungl. biblioteket bör meddela närmare föreskrifter om vilka boksamlingar och enskilda verk som ska anses ha denna karaktär. Dessa bör korrespondera med reglerna om utförelse av boksamlingar.

Lagen bör träda i kraft 1 januari 2005.

Skäl för förslagen

6.6.1.1 Definitioner, avgränsningar och andra utgångspunkter

Värdefulla boksamlingar

Utredningsuppdraget gäller enligt direktiven värdefulla boksamlingar. En grundläggande förutsättning är således att det går att definiera vad en boksamling är och vilka boksamlingar som är värdefulla.

En boksamling kan enligt utredningens mening vara ett antal böcker som samlats ihop av någon utan något annat inbördes samband utom just detta att någon samlat ihop dem (t.ex. Strindbergs privata bibliotek). Lagen bör även kunna omfatta ett enskilt verk, som kan ingå i en boksamling men även vara fristående. Vad som är en boksamling bör definieras av sammanhanget och inte som ett särskilt begrepp.

Vad som ska anses vara en kulturhistoriskt värdefull boksamling/bok är svårt att precisera. Vad som är värdefullt varierar över tiden. Dels förändras värderingar med tiden, dels kan boksamlingar som idag är mindre värdefulla med tiden få ett ökat värde beroende på olika omständigheter. Regler om skydd måste därför utformas så att man inte låser fast sig vid dagens värderingar.

Med från nationell synpunkt kulturhistoriskt värdefulla boksamlingar och enskilda verk bör menas sådana kulturföremål som avses i bilagan till lagen (1988:950) om kulturminnen m.m., kategorierna A 8–A 9. Kategorierna A 8 och A 9 avser följande föremål:

- A 8: Inkunabler och manuskript, inklusive kartor och partitur, enstaka eller i samlingar.
- A 9: Böcker som är äldre än 100 år, enstaka eller i samlingar.

Därmed uppnås en samstämmighet med bestämmelserna om vilka boksamlingar som inte får föras ur landet utan tillstånd. Det är av praktiska skäl lämpligt att de boksamlingar som omfattas av de nu föreslagna skyddsbestämmelserna också omfattas av utförselförbudet. Med hänsyn bl.a. till att utredningen inte föreslår någon beloppsgräns för värdet av boksamlingarna, måste bestämmelsen i 24 § då revideras/kompletteras med referens till att förordningen gäller objekt som tagits upp på den förteckning som KB föreslås få skyldighet att upprätta (jfr 6.6.2).

Offentlig och privat ägo

Utredningsuppdraget gäller boksamlingar i såväl offentlig som privat ägo. Begreppen offentlig ägo och privat ägo är inte helt entydiga. Med säkerhet menas med "offentligt ägda" statliga, landstingskommunala och primärkommunala boksamlingar, inklusive de primärkommunala stifts- och landsbiblioteken, och med "privata" boksamlingar som ägs av privatpersoner, aktiebolag, handelsbolag och föreningar. Också stiftelser är privata subjekt, men förvaltas ofta av offentliga organ. En boksamling kan – åtminstone teoretiskt – också vara en stiftelse i sig själv, exempelvis genom ett testamentariskt förordnande. Svenska kyrkan intar en speciell ställning efter relationsförändringen till staten.

Uppdraget har av utredningen tolkats så att det omfattar alla värdefulla boksamlingar i offentliga miljöer oavsett vem som äger dem.

Värdefulla boksamlingar i offentlig miljö

Utredningsuppdraget gäller boksamlingar i offentlig miljö. Detta definierar utredningen som boksamlingar som ägs eller förvaltas av staten, av en kommun eller av Svenska kyrkan eller som är avsedda att vara tillgängliga för allmänheten, utan krav på medlemskap i en viss organisation eller innehav av viss ställning eller befattning. Detta innebär inte att var och en ska ha rätt att läsa böckerna. De kan exempelvis vara så ömtåliga att detta inte är möjligt. Däremot bör boksamlingar som bara är avsedda för exempelvis föreningsmedlemmar eller anställda vid ett visst företag inte omfattas av de nya reglerna.

Som tidigare påpekats är det omöjligt att en gång för alla slå fast vad som är värdefulla boksamlingar. Det kommer alltid att uppstå gränsdragningsproblem och uppfattningen om vad som är värdefullt varierar över tiden. Det enda sättet att komma till rätta med detta är att riksdagen i lag anger vissa ramar inom vilka regeringen genom förordning får närmare bestämma vilka boksamlingar som ska avses. De mer exakta preciseringarna på detaljnivå bör därefter överlåtas till KB. Dessa preciseringar måste ges i föreskrifter, som enligt 13 § verksförordningen (1995:1322) ska beslutas av KB:s styrelse. På så sätt kan man få ett någorlunda flexibelt system.

Utredningsuppdraget är begränsat till värdefulla boksamlingar i offentliga miljöer. Det utesluter boksamlingar i privata hem, men måste anses omfatta privata samlingar som avses vara tillgängliga i offentliga miljöer, dvs. lokaler till vilka allmänheten har tillträde.

6.6.1.2 Motiveringar till lagförslaget

Bibliotekens samlingar är en viktig men också försummad del av vårt kulturarv. Böcker, och övrigt tryckt material, är viktiga informationsbärare. Sålunda är dagstidningar och tillfällighetstryck viktiga källor till kunskap om vårt dåtida och nutida samhälle. Boken kan också betraktas som ett historiskt föremål vars ursprung/proveniens kan ge värdefull kunskap om vår historia t.ex. bildnings- och utbildningsväsen samt om samhällsförhållanden i övrigt samt inom bokhistoria och litteratursociologi.

KB ska enligt sin instruktion (SFS 1996:505) samla, beskriva, bevara och tillhandahålla den svenska tryckproduktionen. Därutöver saknas i stort sett skyddsbestämmelser för det tryckta kulturarvet. Skyddsbestämmelserna i KML avseende böcker, kartor och handskrifter avser endast utförelse. När det gäller det tryckta kulturarvets vård och förvaring saknas bestämmelser. Monument omfattas av ett starkare skydd än dokument, vilket kan förefalla inkonsekvent då papper är mindre beständigt än metall, sten och trä. Detta kan hänga samman med att boken i hög grad betraktas som ett bruksföremål, oavsett ålder. Att böcker framställs i många exemplar kan också vara en bidragande orsak till att bevarandenaspekten försummas. De senaste årtiondenas massproduktion av böcker kan ha förstärkt synsättet på boken som en förbrukningsvara.

Bevarandeproblematiken när det gäller böcker är således mer komplex än vad som är fallet med andra kulturföremål. Antalet böcker och övriga tryckta dokument är stort. I de offentliga biblioteken i Sverige finns cirka sju miljoner volymer äldre tryck. Det saknas uppgifter om äldre boksamlingar i föreningars ägo och i privat ägo. Huvudmannaskapet är splittrat. Biblioteken vid universitet och högskolor ingår i lärosätet och är statliga. Detta är också de flesta andra s.k. forskningsbibliotek. Folk- och skolbiblioteken har primärkommunal huvudman. Länsbiblioteken har i huvudsak landstingskommunalt huvudmannaskap. Länsbibliotekens bok-

bestånd har av tradition varit integrerade i värdkommunens. Det kan förekomma oklarheter om ägandeförhållandena.

”Boken” är en viktig del av vårt kulturarv och bör därför skyddas genom en särskild lag. Skyddet bör inte begränsas till att enbart gälla statliga boksamlingar och enskilda verk, som ytterst står under regeringens förvaltning. Utredningens förslag gäller alla från nationell synpunkt historiskt värdefulla boksamlingar som antingen förvaltas av statliga eller kommunala organ eller av organ inom Svenska kyrkan eller som ägs av privata subjekt i syfte att hållas tillgängliga för allmänheten. Det sistnämnda kan vara exempelvis förenings- och stiftelseägda bibliotek. Därför krävs en lagstiftning.

Avgränsningen har gjorts i enlighet med direktiven.

6.6.1.3 Särskild lag

Man kan välja att komplettera lagen (1988:950) om kulturminnen (KML) med ett kapitel om böcker. Det skulle ha samordningsfördelar med hänsyn till att utförelsereglerna finns där och att den tidigare nämnda utredningen om inventarier i kulturhistoriska byggnader sannolikt kommer att föreslå en komplettering av KML då det gäller böcker i sådana byggnader. Alternativt kan man tänka sig en separat lag om böcker. En separat lag är att förorda därför att böcker skiljer sig från ”andra kulturföremål” i många avseenden. När det gäller böcker är det inte bara formen utan även ett innehåll som ska vara tillgängligt. Lagen är viktig för boken. Den är också viktig för KB som myndighet eftersom KB för närvarande inte har något stöd i lagen för att vidta åtgärder till skydd för kulturhistoriskt värdefulla boksamlingar. Det är ett slöseri med resurser att inte i tid ta hand om denna del av kulturarvet eftersom vi vet att det förutom att det representerar ett stort kulturhistoriskt värde också representerar mycket stora ekonomiska värden.

6.6.2 Åtgärder för att förverkliga lagen – förslag

Inledning

En rad åtgärder behöver vidtas för att intentionerna med lagen ska kunna förverkligas. En förteckning behöver föras över kulturhistoriskt värdefulla boksamlingar/enskilda verk av nationellt intresse,

en myndighet pekas ut som kan yttra sig i frågor som gäller dessa, ge råd etc. samt utöva tillsyn. Det bör ankomma på regeringen att meddela närmare föreskrifter om detta.

6.6.2.1 Förteckning över värdefulla boksamlingar

Förslag: Kungl. biblioteket ska föra en förteckning över de boksamlingar som är av kulturhistoriskt värde från nationell och internationell synpunkt.

En registrering på förteckningen bör kunna överklagas.

Den som äger eller förvaltar en sådan samling bör ha en straffsanktionerad skyldig att på begäran lämna de uppgifter som behövs för att förteckningen ska kunna upprättas och hållas aktuell.

Skäl för förslaget

För att undvika oklarheter om vilka boksamlingar som är av kulturhistoriskt värde från en nationell synpunkt bör dessa förtecknas av KB. Därmed får också KB en överblick över boksamlingarna, vilken idag saknas. Det bör ankomma på KB att avgöra hur förteckningen ska utformas och vilka data som bör framgå av denna.

KB bör i samarbete med landets universitet och högskolor och andra forskningsbibliotek som har värdefulla samlingar i sin ägo och goda kunskaper på området samt länsbibliotek och andra regionala/lokala institutioner/organ genomföra en inventering för att upprätta förteckningen. Länsbiblioteken kan här spela en viktig roll eftersom de har en central position och goda kunskaper om lokala förhållanden. Som modell kan tjäna tidigare nämnda inventering som genomfördes på KB:s uppdrag år 1999 (se 6.2). Det bör ankomma på KB att avgöra hur avgränsningarna ska göras och vilka objekt som bör föras upp på förteckningen. Möjlighet ska finnas att anmäla innehav men det ankommer som sagt på KB att bestämma vilka objekt som ska föras upp.

Det är viktigt att materialet katalogiseras så att det blir tillgängligt för forskning och utbildning. Idag är endast en liten del av det äldre materialet katalogiserat och går att finna i Libris.

Skyldighet att lämna uppgifter till grund för förteckningen bör bara föreligga på direkt förfrågan i ett enskilt fall. KB måste alltså göra ett förberedande arbete genom att skaffa sig en uppfattning om var boksamlingar av detta slag kan finnas.

För att förteckningen ska kunna hållas aktuell bör förvaltare av boksamlingar, som tagits upp på förteckningen, ha en skyldighet att anmäla skingringar, utgallringar eller överlåtelser av samlingarna. En anmälningsskyldighet har övervägts också beträffande andra förändringar av boksamlingarna, exempelvis ändrad förvaring, men detta skulle innebära en omfattande administration som inte kan anses vara ekonomiskt försvarbar. Anmälningsskyldigheten bör vara förenad med möjligheten att förelägga ett vite.

Eftersom upptagandet av en boksamling på förteckningen medför rättsliga konsekvenser för ägaren eller förvaltaren kräver rätts säkerheten ett formellt beslut om att ta upp samlingen på listan i de fall ingen känd ägare finns eller kan nås. Därmed blir också förvaltningslagens bestämmelser om förfarandet tillämpliga, liksom rätten att överklaga beslutet. Tiden för överklagande bör räknas från det beslutet kom antingen ägaren eller förvaltaren till handa. Statliga myndigheter bör dock inte ha rätt att överklaga beslut av KB.

Ett system med förteckningar finns redan på andra områden, t.ex. över och kyrkliga inventarier och byggnadsminnen (se 6.4.1). Förteckningar över kyrkliga inventarier har funnits sedan 1500-talet och numera handlar det endast om att vid behov justera dessa. Förteckningarna över byggnadsminnen är en registrering av länsstyrelsens beslut om byggnadsminnesförklaringar. En sådan förklaring kan vem som helst föreslå, även länsstyrelsen själv.

6.6.2.2 Ge upplysningar om det kulturhistoriska värdet

Förslag: Kungl. biblioteket bör pekas ut som den myndighet som har till uppgift att – utöver den allmänna upplysningsskyldigheten enligt förvaltningslagen – på begäran yttra sig över förfrågningar från statliga och kommunala organ eller organ inom Svenska kyrkan i frågor som gäller det kulturhistoriska värdet av boksamlingar under deras förvaltning.

Skäl för förslaget

Det behövs en utpekad central instans med kunskaper om bokhistoria och erfarenhet av att bedöma det kulturhistoriska värdet dit innehavare av boksamlingar/enskilda verk kan vända sig för att få en bedömning av hur värdefulla dessa är ur ett nationellt perspektiv. Det kan finnas en risk med detta förfarande. Det skulle kunna avhålla förvaltare från att anmäla innehav men den risken bedöms som mindre än värdet av saken.

6.6.2.3 Rådgivning i vårdfrågor

Allmänna överväganden

Ägarna och förvaltarna till sådana värdefulla boksamlingar som tagits upp på den föreslagna förteckningen behöver kunna vända sig till någon för att få råd och hjälp vad gäller vården av boksamlingarna. KB är det lämpligaste organet för att ge sådant stöd. Myndigheten har stora egna offentliga samlingar, hög kompetens och lång erfarenhet av vård- och bevarandefrågor. Vidare har KB som nationalbibliotek redan tagit på sig vissa samordningsfrågor på området och inlett ett nationellt bevarandearbete bl.a. genom att inrätta ett nationellt bevarandeseekretariat med inriktning på vård- och bevarandefrågor.

Förslag: Kungl. biblioteket bör – utöver den allmänna upplysningskyldigheten enligt förvaltningslagen – få till uppgift att på begäran yttra sig över förfrågningar från statliga och kommunala organ eller organ inom Svenska kyrkan i frågor som gäller vården av boksamlingar under deras förvaltning.

Skäl för förslaget

Det behövs en central instans dit offentliga organ och organ inom Svenska kyrkan kan vända sig för att få bedömningar, generella råd och upplysningar i frågor som gäller de boksamlingar förvaltar, oavsett vem som äger samlingarna. KB bör kunna arbeta genom generell rådgivning och rekommendationer.

Utredaren har inte funnit att en mer kvalificerad sådan kostnadsfri rådgivning nu kan utvidgas att gälla alla som äger böcker.

Förslag: Kungl. biblioteket bör mot avgift få åta sig uppdrag att bistå statliga, kommunala och privata förvaltare med utredningar om vårdbehov och råd om vård av boksamlingar som tagits upp på den föreslagna förteckningen över värdefulla boksamlingar i offentlig miljö.

Skäl för förslaget

Gränsdragningen mellan detta och det föregående förslaget kan bli svår i en del fall. Det förstnämnda förslaget tar främst sikte på sådana sakkunnigbedömningar som kan göras på skriftligt material och inte kräver mer omfattande arbetsinsatser än en vanlig remiss från en statlig myndighet. Det senare förslaget däremot avser något som närmast kan liknas vid konsultuppdrag. Det gäller bara boksamlingar/enskilda verk som redan konstaterats vara av sådant värde att de tagits upp på KB:s förteckning över värdefulla boksamlingar i offentlig miljö. Om det skulle visa sig att gränsdragning blir svår att göra för KB, kan en närmare precisering ske i regleringsbrevet.

Det har på andra områden visat sig vara mindre lyckat att ge samma organ både myndighets- och konsultuppgifter. En tillsynsmyndighet får inte ha för stora ekonomiska intressen i verksamheten och inte heller bidra till att ”dumpa” priser (snedvridda konkurrensen). Risken för att en konsultverksamhet i detta fall skulle påverka KB:s myndighetsverksamhet bedöms dock som liten och det ankommer på KB att balansera detta så att ingen kritik riktas mot myndigheten.

Regler om avgifter finns i avgiftsförordningen och kan kompletteras med ekonomiska mål i de årliga regleringsbreven.

6.6.2.4 Rätt för Kungl. biblioteket att utfärda föreskrifter

Förslag: Kungl. biblioteket bör ges rätt att utfärda föreskrifter om hur offentligt ägda eller förvaltade och privata värdefulla boksamlingar i offentlig miljö ska förvaras och vårdas.

Skäl för förslaget

Då det gäller offentligt ägda eller förvaltade boksamlingar som upptagits på den föreslagna förteckningen är det lämpligt att KB ges rätt att föreskriva hur dessa ska vårdas. Det kan t.ex. gälla hur förvaringen bör ske, lämpliga säkerhetsåtgärder och övrig hantering. I detta betänkande föreslås att KB ska ges rätt att utfärda föreskrifter. Detta förslag är ett exempel på behovet av en sådan föreskriftsrätt. I avsnitt 7.16 föreslås generell rätt för KB att utfärda föreskrifter.

6.6.2.5 Tillsyn m.m.

Förslag: Regeringen bör ge Kungl. biblioteket i uppgift att följa utvecklingen då det gäller vården av värdefulla boksamlingar i offentlig miljö samt utfärda de rekommendationer som detta kan föranleda. Rekommendationerna bör kunna både gälla enskilda samlingar och vara av generell natur.

Regeringen bör vidare ge Kungl. biblioteket rätt vid besök att besiktiga de boksamlingar som tagits upp på den föreslagna förteckningen.

Skäl för förslagen

Allmänna överväganden

I direktiven talas det om hur ett tillsynsansvar ska utformas för att säkra bevarandet av värdefulla boksamlingar. Begreppet tillsyn har diskuterats under senare år, bl.a. i betänkandet *Statlig tillsyn – Granskning på medborgarnas uppdrag* (SOU 2002:14). Utredningen har valt att ge begreppet vidast möjliga tolkning för att vara fri i bedömningarna av vilka befogenheter en myndighet bör ha för att

värdefulla boksamlingar i offentlig miljö ska kunna ges ett tillfredsställande skydd. Det innebär alltså inte att utredaren tagit ställning till hur begreppet tillsyn bör definieras från en principiell och teoretisk utgångspunkt.

För närvarande saknas en samlad bild av vilka boksamlingar av kulturhistoriskt värde som finns i offentliga miljöer. KB bör därför åläggas att upprätta en förteckning över sådana. Det innebär ett relativt omfattande arbete inledningsvis, men torde på sikt inte vara någon stor arbetsuppgift. För detta ändamål måste KB ha rätt att begära in uppgifter från ägare/förvaltare. Dessa måste också ha en skyldighet att anmäla skingringar, gallringar och överlåtelser av samlingarna. Vid en sådan anmälan erbjuds ägaren att KB självt köper samlingen eller överlåter den till någon annan. KB bör också ha en allmän skyldighet att följa utvecklingen och ta de initiativ som det kan föranleda. Det kan gälla samråd med andra, rapporter till regeringen eller råd till förvaltare.

Utredaren har inte velat gå så långt som att föreslå en rätt för staten att tvångsinlösa misskötta samlingar.

Om ett skydd för värdefulla boksamlingar i offentlig miljö införs, krävs det att det finns en myndighet som kontrollerar att samlingarna sköts och bestämmelserna efterlevs. KB bör därför ges rätt att inspektera samlingar under statlig förvaltning. Om brister upptäcks och de inte avhjälps efter påpekande bör det finnas skyldighet att föreslå regeringen att förvaltningen överförs till något annat lämpligt organ. Detta behöver inte nödvändigtvis vara statligt.

Allmän översyn och rekommendationer

Det behövs en central instans som följer utvecklingen då det gäller vård och förvaltning av värdefulla boksamlingar. Det behövs också en instans som kan ge förvaltarna allmänna rekommendationer då det gäller vård av boksamlingar. KB har kompetensen och är den naturliga myndigheten.

Besiktning

KB bör också ha rätt att genom besiktning förvissa sig om konditionen hos de boksamlingar som finns på den föreslagna förteckningen.

6.6.2.6 Anmälningsskyldighet

Förslag: De samlingar som tagits upp på den föreslagna förteckningen bör inte få skingras, gallras eller överlåtas utan föregående anmälan till Kungl. biblioteket. En sådan anmälan bör lämnas minst sex månader före skingringen, gallringen eller försäljningen. En underlåten anmälan bör vara straffsanktionerad med böter.

Skäl för förslaget

Förslaget motiveras med att KB måste kunna hålla förteckningen aktuell. Dessutom får KB genom anmälningen möjlighet att själv köpa in samlingen eller vidta andra åtgärder då den blir till salu.

En tidsfrist för KB att agera är nödvändig och sex månader har bedömts som tillräckligt lång tid för att KB ska hinna göra en bedömning och ta de eventuella kontakter som kan behövas.

En straffsanktion behövs för att upprätthålla respekten för anmälningsskyldigheten.

6.6.2.7 Åtgärder vid vanskötsel av offentliga boksamlingar/enskilda verk

Förslag: Om offentligt ägda eller förvaltade boksamlingarna vansköts och ingen rättelse sker efter påpekande, bör KB vara skyldigt att föreslå regeringen att förvaltningen förs över till någon annan.

Skäl för förslaget

Förslaget är gjort efter modell för vad som redan nu gäller för misskötta arkiv. I första hand bör naturligtvis överlämnande till en annan myndighet komma i fråga. Även andra organ bör dock kunna övervägas i det enskilda fallet. Exempelvis kan man tänka sig att Stiftelsen Nordiska museet är den lämpligaste förvaltaren av en boksamling som hör samman med dess verksamhet. (Enligt 9 kap. 8 § Regeringsformen står statens egendom till regeringens disposition. Det innebär att den ytterst bestämmer vilken myndighet som ska förvalta vad. Den bestämmer också om överlåtelser till privata subjekt, om inte riksdagen beslutat något annat.)

Beträffande förslaget om statens rätt att lösa in vanvårdade kommunala och privata samlingar så finns en sådan rätt beträffande vanvårdade byggnader i 2 kap. 7 § expropriationslagen.

6.6.2.8 Remissinstans

I direktiven talas det om en remissinstans i bevarandefrågor. Med remissinstans menas vanligen ett statligt organ som på begäran yttrar sig över förslag till åtgärder från ett annat statligt organ. Det framgår redan av 4–6 §§ förvaltningslagen att statliga myndigheter inte bara ska svara på remisser från varandra utan även bistå allmänheten med upplysningar, vägledning, råd m.m. Mot denna bakgrund har utredaren valt att ge uppdraget en vid tolkning.

Det finns ett behov av en instans dit innehavaren av boksamlingar kan vända sig med frågor om de är av kulturhistoriskt värde och allmänna frågor om vård av boksamlingar. En lämplig instans för en sådan funktion är KB, som har såväl kompetens som lång erfarenhet på området.

KB bör givetvis i egenskap av statlig biblioteks/bokmyndighet också kunna fungera som en remissinstans då det över huvud taget gäller frågor om boksamlingar som förvaltas av offentliga organ.

6.6.2.9 Skyddet mot utförelse av värdefulla boksamlingar

KML:s regler om utförelse är en bra utgångspunkt för skydd mot utförelse av värdefulla boksamlingar. Utredningen anser dock att kategoriseringarna och värde- och åldersgränserna bör övervägas närmare och kontinuerligt omprövas. Det är inte möjligt att ange

ett bestämt årtal som kriterium för bedömning av det kulturhistoriska värdet. Det är en sammansatt bedömning. Vi vet inte idag vad som är morgondagens kulturarv. Alla ”äldre” böcker har inte heller nödvändigtvis ett nationellt kulturhistoriskt värde.

Sverige kan fritt ändra reglerna om utförseltillstånd så länge vi håller oss inom de generösare reglerna för export från EU. De senare kan bara EU ändra.

Erfarenheten har visat att reglerna om utförseltillstånd är svåra att tillämpa i praktiken. En bok är t.ex. mycket lätt att smuggla ut ur landet. Detta tas upp i rapporten till Kulturdepartementet från utredningen med uppdraget att se över de insatser som görs för att förhindra olaglig utförsel av äldre kulturföremål (avsnitt 6.4.2)

Auktionsverksamheten har också framtingat ett i lagen inte förutsett system med förhandsbesked om en bok omfattas av utförselbud eller ej.

6.7 Behov av nationella generella insatser – förslag

6.7.1 En nationell bevarandeplan

Förslag: Regeringen ger Kungl. biblioteket i uppdrag att ta fram en nationell bevarandeplan. KB tilldelas medel för ändamålet.

Skäl för förslaget

Utöver de föreslagna insatserna till skydd för kulturhistoriskt värdefulla boksamlingar behövs en generell bevarandeplan. Framför allt är den förebyggande verksamheten angelägen av såväl kultur- och forskningspolitiska skäl som ekonomiska skäl. Det är nödvändigt för KB och biblioteken i landet att få en bild av vårdbehovet för att kunna planera åtgärderna – omfattning, vilka åtgärder som behöver vidtas och när samt behov av centrala insatser.

Inventering av vårdbehovet

En nationell bevarandeplan förutsätter kunskap om vilka vårdbehov som finns i landets bibliotek. Därför måste en bevarandeplan föregås av en inventering. I landet finns hundratals bibliotek (se 7.1.1)

– exklusive gymnasiebiblioteken. Det är av resursskäl inte realistiskt att inventera varje bibliotek. En inventering av detta slag bör istället bygga på ett statistiskt representativt urval bibliotek. Ett representativt urval skulle uppskattningsvis omfatta omkring 50 bibliotek. Detta arbete kan efter instruktion utföras av personal vid respektive bibliotek. Bearbetning och analys av data utförs av KB:s bevarandeseekretariat.

Behov av insatser

Inventeringen kommer sannolikt att påvisa behov av ett antal olika typer insatser. Det kan handla om

- rådgivning inom bevarandeområdet, alltså det som KB:s bevarandeseekretariat redan idag sysslar med i liten skala
- praktiska åtgärder, t.ex. inkapsling och omslag (bevarandeseekretariatet har diskuterat med stiftsbiblioteket i Skara om möjligheten att där starta en verksamhet för tillverkning av kapslar för biblioteksbruk. En sådan verksamhet skulle ha en naturlig plats inom ramen för en nationell bevarandeplan)
- regional samordning av utbildningsinsatser
- inköp av material
- att bilda nätverk för samverkan i katastrofhantering

Det kommer även att finnas behov av kompetens inom andra områden än bevarandet, t.ex. registrering/katalogisering och bokhistoria.

En bevarandeplan som bygger på en nationell inventering skulle under de första åren vara resurskrävande, men med en kartläggning och central samordning av nämnt slag skulle det vara möjligt att utforma en rationell och redan på kort sikt kostnadseffektiv verksamhet.

6.7.2 Ett nationellt bevarandeseekretariat

Förslag: Ett nationellt bevarandeseekretariat inrättas vid Kungl. biblioteket. Medel bör tillföras KB för verksamheten vid sekretariatet.

Skäl för förslaget

Det finns behov av ett organ på nationell nivå med ansvar för bevarandefrågor. Det bevarandesekretariat som KB inrättat och den verksamhet som startat i liten skala år 2002 ger en god grund att stå på. Sekretariatet bör ges ställning som ett nationellt organ inom bevarandeområdet med uppgift att:

- erbjuda information och rådgivning i bevarandefrågor
- verka för en hög bevarandestandard vid landets bibliotek
- verka för ett ökat medvetande om bevarandefrågor
- verka för lokal kompetensuppbyggnad, lokala bevarande- och konserveringsåtgärder, gärna i samverkan med utbildningsinstitutioner inom bibliotekarie- och konservatorsutbildningarna
- verka för ett ökat regionalt, nationellt och internationellt samarbete inom bevarandeområdet

Sekretariatet bör ha medel för att delfinansiera vissa bevarande- och konserveringsprojekt samt ge information om finansieringskällor.

Erfarenheterna visar att utbildning är ett effektivt sätt att förbättra bevarandestandarden vid ett bibliotek. Därför ska sekretariatet stödja och uppmuntra biblioteken att ta initiativ inom bevarandeområdet genom att anordna konferenser och seminarier i bevarandefrågor.

6.7.3 Övriga insatser

De förslag om digitalisering som lämnats för att göra kulturarvet tillgängligt för fler (kap. 5) är ett förslag som också har ett bevarandesyfte. Genom att en digital version av ett objekt kan erbjudas skonas originalhandlingen från slitage och från att bli förstörd för all framtid. Mikrofilmningen av tidningar är som tidigare nämnts ett gott exempel på förebyggande bevarandeåtgärd.

6.8 Vård och långsiktigt bevarande av digitalt material – förslag

Förslag: Kungl. biblioteket och Riksarkivet bör få i uppdrag att utreda hur det långsiktiga bevarandet av digital information ska samordnas för att ge permanent tillgång till informationen.

Utredningen bör redovisas senast år 2005.

I avvaktan på utredningens resultat bör medel utgå för att påbörja ett migreringsarbete (avsnitt 6.9).

Skäl för förslagen

I det följande redovisas de problem som är förenade med vård och långsiktigt bevarande av digitalt material samt behovet av samordning och koncentration. Som underlag för regeringens ställningstaganden i vissa ansvarsfrågor bör olika förutsättningar klargöras. Frågan om det långsiktiga bevarandet har stor betydelse för de förslag som lämnats om distansöverfört digitalt material i kap. 3, digitalisering i kap. 5 och om ett svenskt nätbibliotek i avsnitt 7.14.

6.8.1 Behovet av permanent tillgång till digital information

Ett område som kommer att bli allt viktigare inom hela ABM-sektorn och samhället i stort är det långsiktiga bevarandet av digital information. Om det som produceras digitalt idag – det digitala kulturarvet – ska vara tillgängligt för forskare, studerande och allmänhet i morgon och om hundra eller tusen år, måste vi skapa lika bra metoder för att bevara den digitala informationen som vi har för den pappersbundna. En del information är redan förlorad för användarna. Den tid vi har på oss är begränsad.

KB kom på allvar in på detta område 1997 genom projekt Kulturarw³, som syftar till att bevara svenska digitala publikationer på Internet, framförallt svenska webbsidor. Problematiken är emellertid densamma för allt digitalt material, antingen det är ”digitalt fött” som e-böcker, webbsidor och många databaser eller härrör från digitaliseringsverksamheten. KB har genom sin datorhall, utrustning och kompetent personal skapat tekniska resurser för lagring i stor skala av digital information. Men det behövs

ytterligare resurser och utvecklingsarbete för att säkra att informationen förblir tillgänglig på ett bra sätt i framtiden.

6.8.2 Utvecklingsfrågor

Svårigheterna att bevara digitalt material är inte att bevara den egentliga digitala informationen eftersom en kopia är exakt lik originalet. Det är informationen i sig som ska bevaras, inte det medium som bär informationen. Problemet är att de program som tolkar informationen inte går att köra på morgondagens datorer och att de nya programmen inte kommer att kunna läsa gamla filer.

En internationell diskussion inom biblioteksvärlden har kretsat kring två sätt att angripa detta problem, migrering och emulering. Migrering innebär att man ständigt tar med sig dokumenten genom att konvertera dem till den aktuella mjuk- och hårdvarumiljön. Nackdelen är, som alla som konverterat texter mellan olika ordbehandlingsprogram vet, att viss information, t.ex. layout, kan gå förlorad, även om textinnehållet i stort sett följer med ograverat. Vid upprepade konverteringar ökar risken för informationsförlust. Vid emulering behåller man den ursprungliga filen. När man i framtiden vill läsa den skriver man ett nytt program som härmar, emulerar, det ursprungliga programmet i den nya miljön. Det finns en del internationella projekt kring dessa modeller, t.ex. CEDARS och CAMiLEON, som KB följt med intresse. KB är medlem i ett konsortium som sökt EU-medel för utvecklingsprojektet PATCH, Permanent Access Toolbox for digital Cultural Heritage. Tyvärr beviljades inga medel vid den första ansökan våren 2003.

I många fall, t.ex. vid digitalisering, finns det goda möjligheter att redan från början styra valet av format till sådana som man bedömer kommer att ha en lång livslängd, liksom det är möjligt att enas om standarder för de metadata som åtföljer filerna. I andra fall är det konkurrensen och kortsiktiga marknadsintressen som styr valet av format och KB får då göra det bästa av situationen genom migrering eller emulering.

KB:s strategi kommer förmodligen att vara en kombination av de två modellerna. KB kommer att migrera digitala filer vid behov, men behåller de ursprungliga filerna för att kunna dra nytta av emuleringsprogram i framtiden. Att utveckla modeller, metoder och standarder för att bevara digital information på mycket lång sikt är ett område, som utmärkt lämpar sig för samarbete inom

ABM-sektorn, och särskilt för ett samarbete mellan Riksarkivet, KB och SLBA. I Boden bedrivs ett forskningsprojekt på området i samarbete mellan Luleå tekniska universitet och Riksarkivet. Det är också viktigt att följa internationell forskning och utveckling inom området och att delta i utvecklingsarbetet nationellt och internationellt.

6.8.3 Tekniska frågor

De tekniska uppgifter som behöver genomföras för att ge permanent tillgång till digital information kan grupperas i två områden, säkring av att informationen kvarstår ograverad på något medium och säkring av att informationen är och förblir läsbar.

För att digital information ska kunna bevaras ograverad behöver man bl.a. göra följande: Autenticiteten hos de digitala dokumenten måste säkras, exempelvis med hjälp av checksummor som knyts till dokumenten som metadata. Man behöver tillfoga vissa andra tekniska och administrativa metadata. Man behöver kopiera datafilerna med informationen från originalmedium till arkivmedium. Den tekniska utvecklingen gör att man ibland behöver kopiera filerna till nytt arkivmedium. Man måste göra säkerhetskopior, någon bör placeras på annan plats. Man behöver kontrollera filerna regelbundet och ersätta defekta filer.

För att informationen ska vara läsbar nu och i framtiden behöver bl.a. följande göras

- Man behöver komma fram till vilka format man använder för långsiktig lagring och vilka metadata som behövs
- Man måste ta fram en bevarandestrategi för varje särskilt filformat (i KB:s webbsamling finns över fem hundra olika format)
- Man behöver konvertera hotade dokument till läsbart format
- Man behöver bevara program och (i framtiden) emulera dem
- Man måste hantera digitala original och konverterade filer av samma dokument
- Man måste kunna erbjuda en miljö där dokumenten är tillgängliga för studier

6.8.4 Administrativa och organisatoriska frågor – behov av samordning m.m.

Unesco har nyligen uttalat följande: "Member States may wish to designate one or more agencies to take coordinating responsibility for the preservation of the digital heritage, and to make available necessary resources. The sharing of tasks and responsibilities may be based on existing roles and expertise." (Ur *Unesco Charter on the Preservation of the Digital Heritage*, antagen 17 oktober 2003, artikel 10).

Komplexiteten och svårigheterna att bevara digital information på lång sikt talar för att inte bara samordningen utan även uppgiften att bevara och ge permanent tillgång till informationen bör koncentreras till några få centra. Dessa bör vara placerade hos långlivade, stabila myndigheter med allmänt förtroende. De bör ha en god teknisk infrastruktur och kompetens inom informations- och kommunikationsteknikens område, och kunna utveckla en ny yrkesgrupp av digitala konservatorer, som kan vårda det digitala materialet.

6.8.5 Uppdragets inriktning

KB och Riksarkivet bör således få i uppdrag att närmare utreda frågan om samordning och ansvarsfördelning när det gäller långsiktigt bevarande av digitalt material och komma med förslag till hur berörda myndigheter ska kunna dela på ansvaret. I förslaget ska redovisas hur bibliotek, museer och andra myndigheter ska kunna använda sig av centrala databanker för digital information som ser till att informationen blir permanent tillgänglig. Kostnadsberäkningar ska lämnas samt förslag till finansiering. Denna utredning är synnerligen angelägen för att garantera en rationell och säker hantering av den långsiktiga lagringen av digitalt material – en fråga som ingen annan myndighet eller organisation kan förväntas ta ansvar för. I avvaktan på regeringens beslut behövs omedelbart medel för en person som kan att påbörja migrering av digital information som redan finns i KB:s samlingar. Kostnaderna för detta arbete har beräknats till 600 000 kronor per år (se följande avsnitt).

6.9 Kostnader och finansiering

6.9.1 Inledning

En bevarandeplan som bygger på en nationell inventering kräver extra insatser under de första två åren. Efter inventeringsfasen koncentreras insatserna på rådgivning, kompetensuppbyggnad, samt övriga initiativ i syfte att förbättra bevarandestandarden vid landets bibliotek. För att underlätta bevarandeinsatser vid landets bibliotek bör KB disponera bidragsmedel att användas för nationellt angelägna ändamål.

6.9.2 Kostnader för inventering samt för den permanenta verksamheten vid sekretariatet

År 1 (2005)	
Personalkostnader (sekretariat och inventering 2,5 personer)	1 350 000 kr
Resor & omkostnader	50 000 kr
Information & konferenser	50 000 kr
	1 450 000 kr

År 2 (2006)	
Som år 1	1 450 000 kr
Bidrag för nat. bevarandeinsatser ¹⁾	1 000 000 kr
	2 450 000 kr

År 3 och i fortvarighet (2007–)	
Personalkostnader (sekretariat 2 personer)	900 000 kr
Resor & omkostnader	50 000 kr
Information & konferenser	50 000 kr
Konsulttjänster/köp av tjänster ²⁾	100 000 kr
Bidrag för nat. bevarandeinsatser	1 000 000 kr
	2 100 000 kr

1) *Bidrag till nationella bevarandeinsatser att fördelas av KB*

De bidragsmedel som KB föreslås få disponera ska användas för nationellt angelägna ändamål. Sådana ändamål kan t.ex. vara kvalificerad kompetensuppbyggnad, metodutveckling avseende bevarandefrågor och större insatser för att rädda illa åtgånget material. Medel bör kunna utgå från år 2 och omfatta 1 miljon kronor per år.

2) *KB:s kostnader för köp av konsulttjänster*

Resurser för rådgivare/förhandlare kan behövas t.ex. i de fall då det gäller att finna lämpliga juridiska former för att bevara (privata) värdefulla boksamlingar genom stiftelsebildning, sponsring, turistverksamhet etc. KB bör i sådana fall ha medel att anlita extern expertis. Medel bör kunna utgå för detta ändamål.

6.9.3 Kostnader för berörda "ägare"

Lärosäten och andra institutioner som besitter kulturhistoriskt värdefullt material har ett ansvar för detta. Det bör ligga i respektive institutions intresse att inte försumma detta värdefulla material. Om försummelse begåtts bör det ankomma på ägaren att rätta till dessa. Det bör ingå i institutionernas ordinarie verksamhet att vårda kulturarvet. De bidragsmedel som KB föreslås disponera bör användas för nationellt angelägna ändamål.

6.9.4 Medel för migrering

Avser kostnader för migrering av digital information som redan finns i KB:s samlingar (se avsnitt 6.8).

Ändamål	Kostnad
Lönekostnader (1 person inkl. LKP)	450 000
Resor, konferenser, omkostnader	50 000
Datorutrustning & program (investering 300 000)	100 000
Totalt per år	600 000

6.10 Den fortsatta planeringen

En nödvändig förutsättning för KB:s nationella bevarandeinsatser är att en inventering görs av det äldre bokbestånden i de allmänna biblioteken. Om utrymme finns bör KB påbörja en sådan inventering under år 2004.

Det är vidare synnerligen angeläget att migreringsarbetet av det digitala material som redan samlats in snarast kommer i gång så att inte viktig information riskerar att gå förlorad för framtida forskning och studier.

7 Informationsförsörjning till utbildning och forskning – samordning och utveckling

I detta kapitel ges en översikt över aktörerna i informationsförsörjningen till utbildning och forskning samt deras roller. Olika åtgärder – kortsiktiga och långsiktiga – föreslås till stöd för ökad samordning för brukarnas bästa.

I avsnitten 1–12 beskrivs nuvarande verksamhet. I avsnitt 7.13 föreslås att KB ges ett större ansvar för nationella biblioteksuppgifter. Detta avser bl.a. informationsförsörjning till utbildning och forskning, men även andra uppgifter som är lämpliga att lösa på nationell nivå av en central biblioteksmyndighet. Vidare föreslås att KB ska ges i KB att utarbeta förslag till fortsatt samordning. Målet är på sikt en likvärdig informationsförsörjning till studerande och forskare i hela landet. Samordningen bör också på sikt leda till ett effektivare resursutnyttjande. I avsnitt 7.14 föreslås ett nationellt insatsprogram för den digitala informationsförsörjningen. Det är hög tid att Sveriges nätbibliotek kommer till stånd.

7.1 Sverige – en kunskapsnation och ett IT-land

Inledning

Vi har i Sverige ett väl utbyggt utbildningssystem. Satsningar har gjorts på alla nivåer. Stora insatser har gjorts för att bygga ut högskolan i hela landet och för att förverkliga de utbildningspolitiska målen ”Den öppna högskolan” (prop. 2001/02:15) och det livslånga lärandet. Ett nätuniversitet har kommit till för att öka tillgängligheten till högskoleutbildning i hela landet. Också forskarutbildningen, som f.n. är föremål för utvärdering, har byggts ut och satsningar har gjorts på forskning i hela landet. Forskningsfinansieringen och forskningsinformationen har fått en ny struktur genom Vetenskapsrådets tillkomst. Även den eftergymnasiala utbildningen

utanför högskolan har byggts ut och vuxnas lärande är ett politiskt prioriterat område.

Sverige är en ledande IT-nation, vi har en väl utbyggd infrastruktur (Sunet) och höga mål när det gäller IT-politiken. Regeringen har under år 2003 tillsatt två IT-politiska "grupper" – *Regeringens IT-politiska strategigrupp* (Näringsdepartementet) och *Delegationen för utveckling av offentliga e-tjänster* (Finansdepartementet). Målet är att Sverige som första land ska bli ett informationssamhälle för alla. Målet bygger på övertygelsen att breddsatsning är den enda hållbara grunden för att Sverige långsiktigt ska kunna hävda sig i den internationella konkurrensen.

Sverige har i landets biblioteksväsende en väl utbyggd akademisk infrastruktur med stor kompetens och erfarenhet vad gäller informationsförsörjning. Biblioteken var också tidigt ute när det gäller datoranvändning.

Det är angeläget att informationsförsörjningen till utbildning och forskning i hela landet blir god och likvärdig. Det är en viktig förutsättning för ökad tillväxt och även en demokratifråga. Alla förutsättningar finns i Sverige genom den väl utbyggda infrastrukturen som finns på viktiga områden – den akademiska, IT etc.

Utvecklingen går snabbt och tiden går fort – nu behövs samarbete, samverkan och samordning för att underlätta för brukarna och för att vi ska hänga med i konkurrensen. Andra länder har slagit in på den vägen och utarbetat handlingsplaner för ökad samordning i biblioteksväsendet.

7.1.1 Biblioteken som resurs i informationsförsörjningen

Biblioteken är en viktig resurs i informationsförsörjningen. Sverige har ett väl utbyggt biblioteksväsende med olika bibliotek – högskolebibliotek och andra forskningsbibliotek, myndighets- och specialbibliotek, folkbibliotek och skolbibliotek, läns- och regionbibliotek, sjukhusbibliotek och inte minst nationalbiblioteket KB. Dessa bibliotek har offentlig finansiering, men olika huvudmän – statlig, kommunal eller landstingskommunal. Till dessa kommer en rad företagsbibliotek och privata bibliotek.

Översikt över biblioteken i landet 2002

Bibliotek	Huvudman	antal	kostnader	årsverken ¹	Besök per dag ²
Folkbibliotek	Kommunen	290	3 000 mnkr	5 000	126 000 ³
Lånecentraler och depåbibliotek	Staten ⁴	5	12 mnkr		Ej publik verks.
Talboks- och punktskriftsbiblioteket	Staten	1	65 mnkr		Ej publik verks.
Skolbibliotek	Kommunen	4 000	Okänt		
Länsbibliotek	Landsting		66 mnkr		Ej publik verks.
	Staten		26 mnkr		
Fristående sjukhusbibliotek	Landsting	38	57 mnkr	127	
Folkhögskolebibliotek					
Nationalbibliotek (KB) - anslag	Staten	1	233 mnkr	259	652 ⁷
Universitets- och högskolebibliotek	Staten	38	1 170 mnkr ⁵	1 759	63 469
Museibibliotek	Staten	8	ca 6 mnkr	29	50
(allmänt tillgängliga)					
Övriga forskningsbibliotek ⁶	Staten	26	517 milj.	204	926
(allmänt tillgängliga)					
Myndighetsbibliotek	Staten				
Kyrkans bibliotek	Kyrkan				
Företagsbibliotek	Privata				
Lokala lärcentra	Kommunen				
Privata/stiftelsebibliotek	Privata				

Källa: SCB:s årliga rapport

1 Samtliga personalkategorier.

2 Avser fysiska besök i bibliotekslokalen. Besök i det digitala biblioteket ingår inte då det än så länge är svårt att få fram säkra mätmetoder.

3 Besök enbart på landets 290 huvudbibliotek. Besök per år totalt 46 miljoner.

4 Kommunalt huvudmannaskap, men helstatlig finansiering

5 Motsvarar cirka tre procent av lärosätenas totala kostnader, exklusive lokalkostnader.

6 Allmänt tillgängliga, statligt finansierade bibliotek med syfte att betjäna forskning och högre studier. Inbegriper t.ex. bibliotek vid vissa myndigheter, forskningsinstitut och stiftelser.

7 KB har endast 200 läsplatser vilket begränsar antalet besök

Biblioteken har delvis olika målgrupper och uppgifter men också delvis samma målgrupper och gemensamma uppgifter. En stadigt ökande andel studerande på eftergymnasial nivå tillhör idag folkbibliotekens kunder. Samtidigt har högskolan numera ett lagstadgat uppdrag att samverka med det omgivande samhället och ett viktigt utbildningspolitiskt mål är den tillgängliga öppna högskolan.

I KB:s uppdrag ingår att stödja samordning och utveckling av informationsförsörjningen till högre utbildning och forskning. KB har också en rad andra nationella uppdrag.

I biblioteksväsendet ingår ett nationellt biblioteksdatasystem, en fritt tillgänglig samkatalog (Libris), ett fjärrlånesystem och infrastrukturella förutsättningar genom datanätet Sunet som högskolan utnyttjar. Även folkbiblioteken/kommunerna har givits möjlighet att på förmånliga villkor gå in i detta, men få har tyvärr utnyttjat denna möjlighet. Folkbiblioteken har också sitt eget samkatalogiseringssystem, Burk. Systemet bibliotek.se kom till för några år sedan för att överbrygga mellan det allmänna och öppna systemet Libris och folkbibliotekens system, men det har ännu inte lett till ett gemensamt system.

I biblioteksväsendet ingår även servicetjänster på nätet – *Jourhavande bibliotekarie* (ett samarbete mellan Myndigheten för Sveriges nätuniversitet, KB och ett antal högskolebibliotek) och folkbibliotekstjänsten *Fråga biblioteket*.

Bibliotekslagen, som infördes 1997, har inneburit förändrade attityder och påverkat intresset för bibliotekens roll. Den viktigaste effekten av lagen var att avgiftsbeläggning av bibliotekens tjänster gentemot allmänheten förhindrades.

KB har som nationalbibliotek en rad nationella uppgifter, inklusive ansvar för nationell samordning och utveckling av informationsförsörjning till högre utbildning och forskning. Biblioteken har stora kunskaper och lång erfarenhet av informationsförsörjning. Detta är viktiga utgångspunkter och förutsättningar för förbättrad/likvärdig informationsförsörjning till utbildning och forskning. Däremot behövs en kraftsamling för att dessa resurser ska kunna utnyttjas effektivt till gagn för brukarna – studerande, lärare och forskare men även allmänheten.

7.1.2 Behov av samarbete och samordning

Frågan om ökat nationellt och internationellt samarbete mellan olika aktörer när det gäller informationsförsörjning har under det senaste årtiondet blivit alltmer aktuell – inte minst med anledning av den snabba teknikutvecklingen och utvecklingen av kunskapsamhället. Det gäller såväl forskarsamhällets behov av god och effektiv informationsförsörjning som de krav det livslånga lärandet ställer. På forskningsområdet finns redan inom högskolan upp-

arbetade kontakter och ett fortlöpande samarbete – med och utan KB:s stöd. Det gäller t.ex. vetenskaplig publicering och samordning vid förvärv av databaser (se avsnitt 7.3 och 7.4).

Ett ökat samarbete mellan folkbibliotek och högskolebibliotek har de senaste decennierna tagits upp i alla propositioner som behandlat biblioteksfrågor. De senaste åren har detta skett med anledning av högskolans utbyggnad i hela landet och annan eftergymnasial utbildning samt de initiativ som har tagits på olika håll för att stödja det livslånga lärandet.

I propositionen *Vuxnas lärande och utveckling av vuxenutbildningen* (2000/01:72) föreslog regeringen (riksdagsbeslut maj 2001) dels mål för vuxnas lärande, dels en strategi för hur vuxnas lärande – vid sidan av högskoleutbildningen – ska förverkligas i ett samhälle som präglas av livslångt lärande. Målet för vuxnas lärande lyder: ”Alla vuxna ska ges möjlighet att utveckla sin kompetens i syfte att främja personlig utveckling, demokrati, jämställdhet, ekonomisk tillväxt och sysselsättning samt en rätt vis fördelning.” Strategin poängterar nödvändigheten av samsyn över politikområden, samverkan mellan myndigheter, arbetsmarknadens parter och folk-rörelser. Strategin har därför stor betydelse för folkbibliotekens samarbete med andra aktörer.

En viktig faktor är också att utbildning bedrivs i nya former (nätbaserat, i lärcentra etc.) och att biblioteken alltmer ses som en resurs i lärandet. Satsningarna på flexibelt lärande – studier oberoende av tid, plats, studietakt och pedagogik – kräver samordning i såväl utbildningssystemet som informationssystemet. Utvecklingen av det flexibla lärandet omfattar såväl högskolestudier som folkbildning och kommunala och privata vuxenutbildningsinsatser. Detta har inneburit att folkbiblioteken fått en tydligare roll inom lärandet. I flera län/regioner har länsbiblioteken bedrivit utvecklingsarbete som syftar till att överbrygga gränser mellan folkbibliotek och forskningsbibliotek och att se alla bibliotek i regionen som en gemensam resurs.

De lärcentra (se avsnitt 7.8.5) som vuxit upp i landet avses vara en stödjande infrastruktur för lärande. Under 2003 satsar staten 20 miljoner på lokal lärcentrautveckling, enligt prop. 2001/02:4 *En politik för tillväxt och livskraft i hela landet*. Kulturrådets uppdrag rörande folkbiblioteksservice för vuxenstuderande är en del i samma infrastrukturtänkande. Medel har också utgått från Skolverket och Samverkansdelegationen för högre utbildning.

Enligt Glesbygdsvverkets rapport *Kartläggning av lärcentra i Sverige 2001*, är det mycket som tyder på att de som rekryteras till lärcentra i stor utsträckning är en annan grupp, socialt sett, än de som studerar vid högskolor och universitet generellt. Hälften av dessa studerande har inte någon tidigare erfarenhet från högskolestudier. Särskilt för denna grupp får närmaste lokala folkbibliotek en viktig roll, både med fysisk medieförsörjning och med handledning och stöd för den enskildes studier och informationssökning. Lärcentra har i en del fall kommit att byggas upp utan samordning med andra berörda i kommunen (t.ex. biblioteken).

Kulturrådet anser att målet för den nationella bibliotekspolitiken bör vara att säkerställa en god biblioteksservice för den enskilde medborgaren oavsett bostadsort eller behov. Ur ett medborgarperspektiv bör de offentligt stödda biblioteken ses som en gemensam samhällelig resurs. (Kulturrådets styrelse i juni 2003 i dokument som har överlämnats till KB-utredningen.)

Utifrån den studerandes perspektiv är det viktigt att forsknings- och folkbibliotek samverkar för att ge en adekvat biblioteksservice. Detta måste ske utifrån de förutsättningar respektive bibliotek har. Detta innebär att statliga satsningar bör utgå från hur den studerandes behov bäst främjas genom ett sådant samarbete.

I den forskningspolitiska propositionen *Forskning och samhälle* (prop. 1996/97:5, 1996:97:UbU3) finns en grund att bygga vidare på: ”Den statliga bibliotekspolitiken syftar till att ge medborgaren tillgång till litteratur och information oavsett bostadsort och ekonomiska omständigheter. Nya former för biblioteksservice till distansstuderande, gärna i samarbete mellan högskolor, högskolebibliotek och folkbibliotek, bör prövas. Det lokala samarbetet mellan folkbibliotek och högskolebibliotek bör uppmuntras.”

De frågor som nu bör ställas är följande:

- Vilka insatser behövs för att stärka informationsförsörjningen till utbildning och forskning?
- Hur kan svensk forskning göras mer synlig?
- Hur ska den digitala informationsförsörjningen samordnas och utvecklas?
- Vilka behov finns av ökad samordning i biblioteksväsendet som helhet – vad gäller informationsförsörjning – för ett effektivt resursutnyttjande och till brukarnas bästa, och vilka insatser bör göras?

7.2 Utgångspunkter

7.2.1 Direktiven

KB:s roll i förhållande till andra bibliotek ska enligt direktiven belysas och analyseras. Det gäller särskilt KB:s uppgift som samordnande och stödjande för de s.k. forskningsbiblioteken, dvs. Bibsams verksamhet. Det gäller också KB/Bibsams förhållande till andra bibliotek (t.ex. folkbibliotek och landstingsbibliotek). Utgångspunkten är att ansvaret är uppdelat mellan KB och Kulturrådet, och uppdraget gäller att se över KB/Bibsams uppgifter och komma med förslag vad gäller uppdrag och verksamhet i syfte att nå en effektiv användning av de nationella biblioteksresurserna och främja biblioteksväsendets utveckling.

7.2.2 Definitioner och avgränsningar

En nationell bibliotekspolitik

En nationell politik är en politik som omfattar hela det offentliga (offentligt finansierade och tillgängliga) biblioteksväsendet. I de frågor som kan vara aktuella fattas beslutet av riksdagen. Exempel på nationell bibliotekspolitik som fastställts i lag är bibliotekslagen (1996:1596) och pliktlagen (1993:1392). Andra exempel på nationell bibliotekspolitik är beslutet om en nationell samkatalog, Libris, och beslut om infrastruktursatsningar, t.ex. Sunet.

Nationell samordning och utveckling

I detta sammanhang avses central samordning och utveckling av informationsförsörjningen till utbildning och forskning. Inom detta område utgör samordning och utveckling av de offentliga biblioteken en del. Insatserna kan vara biblioteksspecifika, såsom stöd till fjärrlånesamverkan och till projekt som utvecklar bibliotekens verksamhet, men också av mera generell natur, såsom statistik, fortbildning, juridisk bevakning och rådgivning samt samordnat förvärv av elektroniska informationsresurser för att underlätta forskares och studerandes tillgång till forskninginformation. I detta skulle också t.ex. samordning av digitaliseringsinsatser inom ABM-området kunna inordnas.

Nationalbiblioteksuppgifter

Nationalbiblioteksuppgifter är sådana uppgifter som det ankommer på ett nationalbibliotek att ansvara för. Det gäller bl.a. uppgifter som att samla in, ta hand om och bevara det svenska trycket och elektroniskt publicerat material enligt pliktlagen. Här ingår också ansvaret för nationalbibliografin och övriga nationalbibliografiska uppgifter samt för den nationella samkatalogen.

Vidare ingår nationella insatser med utgångspunkt i samlingarna, t.ex. mikrofilmning av svensk dagspress och digitalisering, liksom ansvar för bevarandefrågor. Ansvaret för stöd till samordning och utveckling av informationsförsörjning till utbildning och forskning ingår också i nationalbibliotekets uppgift.

Regionala biblioteksuppgifter

Regionala biblioteksuppgifter är de nationella uppgifter som lämpar sig bäst att samordnas och stöddas på regional nivå, t.ex. viss fortbildning, gemensamma lånekort och gemensamma digitala resurser.

Lokala biblioteksuppgifter

Det lokala bibliotekets – folkbibliotekets – uppgift är i första hand att svara för bibliotekstjänster i lokalsamhället. Det lokala biblioteket är en ”förbindelselänk” till biblioteksväsendet i övrigt. Högskolebibliotekets primära uppgifter är att ansvara för informationsförsörjningen till lärare/forskare och studenter vid den egna högskolan men också att samverka med andra i det nationella och internationella informationsförsörjningssystemet.

Informationsförsörjning

Informationsförsörjning innebär arbetet med och systemen för att forskarna och de studerande ska få den information – tryckt och digital – som de behöver för sin forskning och utbildning. Informationen ska vara relevant, systematiskt ordnad, strukturerad och lättillgänglig.

7.2.3 Nuvarande reglering

KB:s instruktion

Enligt instruktionen (1996:505) ska KB samla in, vårda och bevara samt göra det svenska trycket tillgängligt. Vidare ska KB ge stöd till samordning och utveckling av informationsförsörjning till högre utbildning och forskning, samt utnyttja IT-teknik (bilaga 3).

Bibliotekslagen

För att stärka det nationella bibliotekssystemet beslutade riksdagen med anledning av den kulturpolitiska propositionen (prop. 1996/97:3 KrU 1996/97:01) att en bibliotekslag skulle införas. Bibliotekslagen (1996:1596) syftar främst till att garantera avgiftsfria boklån och ett väl fungerande nationellt nätverk som binder ihop biblioteken i landet. Nätverket berör både den statliga och den kommunala verksamheten. I lagen anges att varje kommun ska ha ett folkbibliotek. Vidare anges mål för biblioteksverksamheten.

I lagen anges även ansvarsfördelningen mellan den biblioteksverksamhet som staten, landstingen och kommunerna bedriver. Det slås vidare fast att det är en kommunal angelägenhet att bestämma omfattningen av folkbiblioteksverksamheten.

Beträffande högskolebiblioteken anges att de inom de områden som anknyter till utbildning och forskning ska svara för bibliotekservice inom högskolan och i samverkan med landets biblioteksväsende i övrigt ge bibliotekservice. Det ska finnas bibliotek vid alla högskolor.

I forskningspropositionen *Forskning och samhälle* (prop. 1996/97:5) framhöll regeringen att den statliga bibliotekspolitiken syftar till att ge medborgaren tillgång till litteratur och information oavsett bostadsort och ekonomiska omständigheter. Biblioteksväsendet, där de statliga, kommunala och landstingskommunala biblioteken ingår, ska ses som en enhetlig samverkande resurs.

Hur informationsförsörjningen till högre utbildning och forskning är organiserad framgår av det följande.

7.2.4 Pågående utredningar

En samlad beskrivning finns i kap. 1. Vissa pågående utredningar tas även upp i sitt sammanhang i det följande. Här bör framhållas regeringens IT-politiska strategigrupp, som arbetar för att den nationella IT-politiken förverkligas. Målet är att ”Sverige ska som första land bli ett informationssamhälle för alla”. Strategigruppen ser positivt på de förslag till digitala satsningar som KB-utredningen föreslår för ökad tillgänglighet för studerande och forskare men också för allmänheten.

Utredningen som har uppdraget att följa upp *Forskarutbildningen och perioden efter doktorsexamen* framhåller betydelsen av stöd till samordning och utveckling av informationsförsörjning till högre utbildning och forskning och framhåller att alla initiativ som tas för att underlätta tillgången till information, såväl tryckt som digital, är av stor betydelse för forskarutbildningen.

7.3 Informationsförsörjning till utbildning och forskning (BibSams verksamhet)

7.3.1 Bakgrund

År 1988 beslutade statsmakterna efter förslag i *budgetpropositionen (prop. 1987/88:100, 1987/88:UbU28)* att ansvaret för samordning och utveckling av forskningsbiblioteksväsendet som den s.k. Delegationen för vetenskaplig och teknisk informationsförsörjning (DFI) tidigare haft skulle övertas av KB. Beslutet om nedläggning av DFI fattade riksdagen med anledning av ett förslag i forskningspropositionen *Om forskning (prop. 1986/87:80, UbU26, rskr 282)*. I propositionen framhölls att utvecklingen inom informationsförsörjningsområdet gjort det lämpligt att varje berörd sektor hade ett eget ansvar och att ingen generell samordning inom det vidare området informationsförsörjning skulle finnas. DFI:s uppgifter skulle tas över av befintliga organ.

Den organisationskommitté som tillsattes utarbetade ett förslag som innebar att ett antal uppgifter med anknytning till forskningsbiblioteken skulle samlas inom ramen för en ny myndighets ansvarsområde. Det innebar i praktiken att en ny myndighet skulle inrättas med uppgifter som var snarlika DFI:s vilket vare sig var riksdagens beslut eller kommitténs uppdrag. Regeringen beslutade

efter att ha hört berörda myndigheter att uppgifterna skulle fördelas på befintliga myndigheter.

Ansvar för Libris var delat på DFI, som hade ansvar för utvecklingen av systemet, och KB som ansvarade för driften. DFI som hade haft uppdraget att utreda Libris föreslog att KB skulle ges det samlade ansvaret och Statskontoret instämde i detta. Det var också i KB själv föreslog i anslagsframställningen för 1988/89 liksom flera av dem som yttrade sig med anledning av DFI:s utredning.

Frågan om ansvaret för beslut om ansvarsbiblioteken behandlades också i propositionen, och slutsatsen var att denna uppgift inte längre borde ligga på regeringen.

I 1987 års forskningsproposition, som således föranledde att KB fick samordningsansvaret, framfördes att tyngdpunkten i forskningsbiblioteksverksamheten ligger i biblioteken inom högskolan och att dåvarande UHÄ som svarade för övergripande frågor också måste ha ansvar för samordning och planering av biblioteksverksamheten. Med anledning av regeringens förslag om ändrad organisation och inriktning för UHÄ blev detta alternativ dock inte aktuellt.

Dessutom framhöll regeringen att det i landet finns ett stort antal forskningsbibliotek utanför högskoleorganisationen och att flertalet finns på museer, vissa större industriföretag och sjukhus och att det finns ett dokumenterat behov av samverkan och samplanering i bibliotekstekniska frågor inom denna större grupp av forskningsbibliotek – i vissa fall även mellan dessa och folkbiblioteken. I propositionen framhölls frågor som katalogisering, fjärrlån, och avgifter för olika slags tjänster. Samordning i sådana biblioteksfrågor ansåg regeringen inte vara någon ren högskoleuppgift varför den inte borde ingå i UHÄ:s samordningsansvar för verksamheten inom högskolan.

Samordningsansvaret borde istället knytas till ett organ med stor sakkunskap i biblioteksfrågor, lämpligen KB som redan hade ansvaret för vissa övergripande uppgifter bl.a. genom ansvaret för Nationalbibliografen. KB skulle redan då enligt sin instruktion svara för samordning mellan biblioteken i Stockholmsregionen, där ett stort antal forskningsbibliotek såväl inom som utanför högskolan var belägna.

KB skulle också ta över de uppgifter som DFI haft i internationella kontaktorgan. Regeringen anmälde också sina avsikter att se över sammansättningen av styrelsen i samband med att en ny

verksförordning skulle träda i kraft 1988. Regeringen framhöll att det ankom på KB att besluta om de närmare formerna för samordningsarbetet. KB inrättade 1988 sekretariatet Bibsam (avdelningen för nationell samordning och utveckling).

I den forskningspolitiska propositionen *Forskning för kunskap och framsteg* (prop. 1992/93:170) framhölls forskningens beroende av informationsförsörjning, bl.a. bibliotek med böcker, tidskrifter, databaser och andra forskares arbete, samt KB:s och högskolebibliotekens roll.

I forskningspropositionen *Forskning och samhälle* (prop. 1996/97:5, 1996/97:UbU3) framhöll regeringen att högskolan mot bakgrund av det ökade antalet studenter, det pedagogiska förnyelsearbetet och den snabba IT-utvecklingen målmedvetet måste satsa på sina bibliotek. Högskolans och styrelsens ansvar att följa utvecklingen betonades. Vidare framhölls ansvarsbibliotekens roll i det nationella informationsförsörjningssystemet. Informationsteknologins betydelse för att underlätta tillgången till information betonades och regeringen framhöll att det är viktigt att se till att inte hinder av praktisk och ekonomisk natur hindrar tillgängligheten.

Den roll som KB tagit på sig som samordnande för licensavtal på IT-området betonades och regeringen underströk att lärosätena inte på egen hand borde ingå långsiktiga licensavtal. Nya former för biblioteksservice för distansstuderande borde prövas och samarbetet mellan folkbibliotek och högskolebibliotek uppmuntras. För att utnyttja informationstekniken fullt ut borde Libris utvecklas till en nationell och allmän, fritt tillgänglig informationsresurs. KB fick i också 1996 i uppdrag att driva ett nationellt projekt med denna inriktning. För att även folkbiblioteken skulle kunna tillgodogöra sig innehållet i detta nationella bibliotekssystem beslutade regeringen att Sunet skulle utvecklas till att också omfatta folkbibliotek och museer. Ett utvecklingsstöd avsattes för dem som önskade ansluta sig.

I forskningspropositionen *Forskning och förnyelse* (prop. 2000/2001:3, 2000/01:UbU6) framhålls bibliotekssystemet och Libris strategiska betydelse för den högre utbildningen, forskningen och den intresserade allmänheten, samt KB:s roll som samordnande och utvecklingsstödande resurs inom biblioteksväsendet med särskild inriktning mot forskningsbiblioteken. I propositionen framhålls också att forsknings- och folkbibliotekens serviceutbud närmar sig varandra, samt att högskolebiblioteken måste ge

studenter och forskare tillgång till den digitala informationen eftersom ny teknik och Internet alltmer tas i anspråk för att sprida t.ex. forskningsresultat.

Informationsförsörjning till utbildning och forskning består idag inte bara i de samlingar som byggs upp utan i allt högre grad av informationsresurser i digital/elektronisk form såsom t.ex. e-tidskrifter och databaser. Därmed har också kraven på biblioteken och deras kompetens ökat och blivit mer mångsidiga. Utöver det traditionella biblioteket med dess tryckta samlingar, som fortfarande efterfrågas i lika hög grad, skapas det nu vid landets högskolor digitala bibliotek med en rad nätbaserade tjänster och resurser.

I KB-utredningens uppdrag ingår att belysa KB:s roll som stödjande för samordning och utveckling av informationsförsörjningen till forskningsbiblioteken samt KB:s ansvar för ansvarsbiblioteken och dessa biblioteks uppdrag. Forskningsbibliotek innebär i detta sammanhang biblioteken vid universitet och högskolor samt övriga forskningsbibliotek (se bilaga 6).

7.3.2 Aktörer i systemet för informationsförsörjning

Följande ingår f.n. i den ”krets” som på olika sätt berör KB:s uppdrag att stödja samordning och utveckling av informationsförsörjning.

Universitet och högskolor

Universitet och högskolor har självfallet det grundläggande ansvaret för att studenter och forskare/lärare har tillgång till en god informationsförsörjning. I högskolelagen (1992:1434, HL) och högskoleförordningen (1993:100, HF) stadgas att högskolebiblioteket har en central roll för informationsförsörjningen. Lärare/forskare och studenter har dubbla roller – som producenter av vetenskapliga rapporter, uppsatser m.m. och som brukare av information (avsnitt 7.3.3).

Övriga forskningsbibliotek

Även de s.k. övriga forskningsbiblioteken har en viktig roll i informationsförsörjningen till högre utbildning och forskning (avsnitt 7.3.5).

Vetenskapsrådet (VR)

VR är ett forskningsråd som enligt förordningen med instruktion för Vetenskapsrådet (2000:1199) har till uppgift att ge stöd till grundläggande forskning av högsta vetenskapliga kvalitet inom samtliga vetenskapsområden. I uppgifterna ingår bl.a. ett nationellt ansvar för övergripande information om forskning och forskningsresultat. Denna information ges bl.a. genom webbplatsen <http://www.forskning.se>.

Forskningsforum är ett samarbetsorgan för övergripande frågor om förhållandet mellan forskning och samhälle och för samverkan mellan de som finansierar forskning. Regeringen föreslår i årets budgetproposition att Forskningsforum ska läggas ner.

Vetenskapsrådet har också uppdraget att bistå regeringen med uppgifter om lärosätenas publicering av forskningsresultat.

Högskoleverket (HSV)

Enligt förordningen (1995:945) med instruktion för Högskoleverket är HSV central myndighet för frågor som rör universitet och högskolor och andra utbildningar på eftergymnasial nivå. I verkets uppgifter ingår bl.a. kvalitetsbefrämjande uppgifter och som ett led i detta utför HSV kvalitetsutvärderingar av verksamheten i högskolan.

En viktig kvalitetsfråga är den akademiska infrastrukturen där informationsförsörjningen är en viktig del och biblioteken spelar en viktig roll. Det är också ett av de kriterier som fastställts av statsmakterna vid prövning av lärosätenas förutsättningar att uppnå universitetsstatus. Vidare ingår en bedömning av bibliotekets status som kvalitetskriterium vid de kvalitetsutvärderingar som verket genomför.

HSV har också ansvar för insamling, bearbetning och sammanställning av data om högskolan samt ansvar för officiell statistik enligt förordningen (2001:100) om den officiella statistiken.

Statens ljud- och bildarkiv

Statens ljud- och bildarkiv (SLBA) har enligt instruktionen (1996:503) till uppgift att ta emot och förvara pliktexemplar av filmer, fonogram, videogram och vissa s.k. elektroniska dokument samt upptagningar av ljudradio och televisionsprogram som enligt lagen (1993:1392) om pliktexemplar av dokument ska lämnas till arkivet.

SLBA har funnits som egen myndighet i drygt 20 år. Arkivets samlingar är en del av vårt kulturarv och en viktig källa för forskning. Materialet måste bevaras i så stor utsträckning som möjligt för att kunna ge eftervärlden kunskap och insyn i vårt samhälle. SLBA regleras genom samma lag som KB (PL) och har i stort sett samma uppdrag (se vidare kap. 10 angående förhållandet mellan KB och SLBA). SLBA är f.n. föremål för översyn av en särskild utredare, *Översyn av verksamheten och arbetsformerna vid Statens ljud- och bildarkiv* (dir. 2002:155). Utredaren ska redovisa sitt uppdrag den 30 april 2004.

Kungl. biblioteket (KB)

Enligt förordningen (1996:505) med instruktion för Kungl. biblioteket ska KB

- ha ett nationellt ansvar för frågor om samverkan mellan forskningsbibliotek, bl.a. i fråga om försörjning med litteratur samt utnyttjande och utveckling av tjänster baserade på informationsteknik (1 §)
- svara för samordning, utveckling och visst utredningsarbete inom biblioteksområdet samt utse ansvarsbibliotek (2 §)
- vart tredje år till regeringen ge in en rapport med en analys av utvecklingen inom forskningsbiblioteken i landet (7 §)

I olika propositioner har KB tilldelats medel för angivna uppgifter inom verksamhetsområdet t.ex. för fortsatt utbyggnad av ansvarsbibliotekssystemet, för att sluta centrala licensavtal för tillgång till elektronisk information, för fördelning till fjärrlåneverksamheten samt för att utveckla Libris.

KB har ett omfattande samarbete med universitet och högskolor – representerade av biblioteksansvariga – i lednings- och referensgrupper. I vissa grupper finns även folkbibliotek och myndigheter

representerade. För representationen i Bibsams olika grupper se bilaga 5. Högskolorna är också representerade i KB:s styrelse, f.n. med tre representanter.

Bibsam är en av KB:s sex avdelningar och sorterar direkt under Riksbibliotekarien. Samarbete med andra enheter inom KB sker i olika former, t.ex. i projektgrupper.

Övriga aktörer

I KB-utredningens enkät definieras också författare och förlag samt deras organisationer, agenter och intermediärer, bibliotek, VHS, Sunet och Sveriges universitets- och högskoleförbund (SUHF) m.fl. som aktörer.

Högskolebiblioteken

Högskolebiblioteken rubriceras forskningsbibliotek av Bibsam (se avsnitt 7.4 och bilaga 6). Det finns idag 38 universitet och högskolor i landet varav 14 universitet och fyra högskolor med vetenskapsområde, dvs. med rätt att utfärda doktorsexamen inom detta område. Även vid lärosäten som inte har egen examensrätt bedrivs i varierande omfattning forskning och forskarutbildning. I dessa fall sker examination vid ett annat lärosäte, som har rätt att utfärda doktorsexamen. Sju av lärosätena är de små konstnärliga högskolorna och Idrottshögskolan i Stockholm.

Enligt bibliotekslagen (1995:1596) och i högskoleförordningen stadgas att högskolan har skyldighet att ha ett bibliotek. Vidare stadgas att den grundläggande högskoleutbildningen ska ge studenterna förmåga att göra självständiga och kritiska bedömningar samt utveckla förmåga att söka och värdera kunskap på vetenskaplig nivå (9 § HF).

Biblioteken är en integrerad del i högskolan. Ett bra bibliotek är en viktig förutsättning för att hög kvalitet (4 § HL) ska nås i verksamheten. Vid kvalitetsutvärderingar och prövning av rätten till universitetsstatus eller vetenskapsområde är den akademiska infrastrukturen (dit biblioteket och informationsförsörjningen räknas) en av bedömningsgrunderna (se forsknings- och budgetpropositionerna 1996/1997). Riksdagen beslutade med anledning av budgetpropositionen 1996/97:1 utgiftsområde 16 bl.a. om följande krite-

rier för rätten att utfärda doktorexamen: ”goda infrastrukturella förutsättningar (bibliotek m.m.) för att bedriva grundutbildning och forskning”.

1977 års högskolereform innebar att bibliotekens finansiering fördes över från central finansiering direkt till biblioteket (via den dåvarande högskolemyndigheten) till respektive lärosäte. Därmed kom den samordnande roll som centrala myndigheter haft att upphöra. Detta innebar behov av nya former för samordning och samverkan mellan högskolebiblioteken.

Högskolebiblioteken är numera finansierade inom ramen för anslagen till högskolan. Ersättningen till högskolans grundutbildning är i sin tur beroende av prestation – om högskolan rekryterar sämre och studenten presterar sämre får högskolan mindre pengar. Således finns en inbyggd konkurrensfaktor och en ekonomisk faktor som kan påverka högskolebibliotekens intresse av att samarbeta – såväl positivt som negativt.

Högskolebiblioteken har dock en gammal samarbetstradition sedan den tid de fick sina anslag direkt från staten och var ett sammanhållet bibliotekssystem. Den ekonomiska och tekniska utvecklingen i högskolan har ökat högskolornas samverkansintresse. Det blir dyrt och opraktiskt för alla om alla bygger sina egna system. Den gällande politiken om den öppna högskolan, lärosätenas ansvar i det livslånga lärandet och uppgiften att främja rekrytering av elever från studieovana miljöer ställer också krav på samordning när det gäller högskolans informationsförsörjning.

7.3.3 Utvecklingen i högskolan och ökade krav på informationsförsörjning – högskolebibliotekens roll

Utvecklingen inom informationsområdet har gått snabbt de senaste tio åren. Samtidigt har den högre utbildningen, som framhållits i det föregående, gått igenom stora förändringar. Myndigheten för Sveriges nätuniversitet har inrättats och beslutet om ”Den öppna högskolan” har fått genomslagskraft. Ökade krav ställs på flexibilitet i utbildningssystemet – dvs. lärande oberoende av tid och rum. Detta innebär i sin tur större krav på biblioteken i form av t.ex. utökade öppettider och webbaserade tjänster.

För att möta kraven krävs utnyttjande av modern informations- och kommunikationsteknik (IKT) och tillgång till elektroniska informationsresurser. Detta ställer i sin tur krav på stöd till

brukarna i hur man använder dessa resurser. Det ökade antalet distansstuderande har även medfört att också folkbibliotekens verksamhet förändrats till att mer än tidigare innefatta service till högskolans studenter. Detta kräver särskilda insatser för samordning och samverkan mellan högskolans bibliotek och folkbiblioteken.

Datoriseringen började tidigt i biblioteken vilket var en nödvändighet med tanke på det stora informationsmaterial de har att hantera. Utvecklingen av Internet och webben har haft stor betydelse för högskolebiblioteken. Till att börja med utnyttjades datortekniken mest för datorbaserade samkataloger och ämnesbibliografier. Vidare byggdes lokala biblioteksdatasystem i första hand upp för att hantera lån och en del andra transaktioner. Dessvärre skedde detta utan nationell samordning, vilket har bidragit till dubbelarbete och merkostnader. Genom den snabba utvecklingen inom IKT-området under 1990-talet blev först lokala och sedan nationella bibliotekskataloger samt ämnesdatabaser direkt tillgängliga för användarna vid deras egna arbetsplatser. Biblioteksdatasystemen har blivit alltmer användarvänliga och anpassats till Internet. De har också givit möjligheter till självbetjäning.

De ökade *kraven på informationskompetens* hos studenterna kräver att biblioteken integreras i lärandeprocessen. Biblioteken arbetar numera med att skapa nya webbaserade tjänster för att ge stöd och vägledning till brukarna. Ämnesportaler med ett urval av kvalitetsbestämda, fria elektroniska resurser på webben har byggts upp inom en rad ämnen. Ett annat stöd är webbaserade självstudiekurser i hur man söker och utnyttjar information. De kommer att spela en allt viktigare roll efterhand som grundutbildningen blir mer nätbaserad. Mer behöver dock göras för att *förenkla användarnas tillgång* till digitalt publicerad information och för att infoga de elektroniska informationsresurserna i de s.k. lärandeplattformar som nu byggs upp inom den svenska högskolan.

Det var ett genombrott när först de *internationella ämnesdatabaserna* (referensdatabaser) och därefter *tidskriftsartiklar i fulltext* blev *direkt åtkomliga för användarna vid deras egna arbetsplatser*. Forskaren fick själv möjligheter att söka online i stora internationella ämnesdatabaser och behövde inte längre beställa och få experthjälp från biblioteket. Genom lokala och kooperativa licensavtal har biblioteken sett till att forskarna fått tillgång till dessa databaser. Biblioteken hävdade att dessa resurser skulle vara gratis

för slutanvändaren och mycket stark ökning av databassökningar och nedladdning av artiklar har blivit en följd.

Detta var särskilt viktigt för forskare inom ämnen där publiceringen i första hand sker i tidskrifter. Forskaren kan via en ämnesdatabas länkas direkt till artiklar i fulltext, alternativt givetvis följa utgivningen. Stora paket av tidskrifter har förvärvats i nationella eller andra kooperativa licensavtal, i första hand från de stora förlagen. Bibsam har samordnat uppbyggnaden av ett nationellt konsortium för högskolebiblioteken samt gett stöd till mer ämnes-specifika konsortier inom ansvarsbibliotekssystemets ram. Biblioteken arbetar även lokalt för att få tillgång till elektroniska versioner av tidskrifter utanför förlagspaketen. Biblioteken betalar för forskarens direkta tillgång till artikelmaterialet, nu med ökande bekymmer för att få stora utgifter övervälrade på sig utan kompensation. Man har kunnat dra ned på en del arbetsuppgifter, men å andra sidan fått nya, t.ex. att administrera åtkomsten till det licensbaserade materialet.

Biblioteken har även kommit att inta en central position inom högskolan när det gäller *elektronisk publicering*. Den nya tekniken har skapat nya förutsättningar för detta. Under de senaste åren har biblioteken blivit alltmer involverade i att föra ut den egna högskolans publikationer på webben i digital form. Man har varit drivande i olika projekt med syfte att ge ut avhandlingar, rapporter, examensarbeten och i någon mån artiklar som producerats inom den egna högskolan. Biblioteken har uppfattat detta som en utvidgning av det ansvar man redan har för att samla in och katalogisera den egna högskolans publikationer. Lärosätena har i varierande grad erkänt och bidragit ekonomiskt till bibliotekens arbete med denna nya uppgift.

Arbetet med den egna högskolans digitala publikationer har de senaste åren fått en betydligt större tyngd genom tillkomsten av teknologier som gör publikationerna globalt sökbara på ett mycket effektivare sätt. Detta har bl.a. medfört att fritt tillgängliga, öppna arkiv skapats för det material som framställs inom universitets- och högskolesektorn. Bibsam har i samarbete med högskolebiblioteken tagit initiativ för att stödja en ökad samordning av e-publicering inom högskolorna. Mycket samordningsarbete återstår dock.

Kostnadsutvecklingen på olika områden t.ex. när det gäller tidskrifter, en allt större efterfrågan på bibliotekens tjänster m.m., ställer krav på biblioteken att rationalisera verksamheten. Det gör att intresset för samverkan har ökat. Högskolorna är idag beroende

av starka kommersiella aktörer – främst förlag – som fått en monopolställning vilket har lett till minskad konkurrens och ökade priser. Biblioteken har genom *samordnat förvärv av elektroniska resurser* väsentligt förbättrat villkoren. Så länge förlagen inte har någon konkurrens när det gäller vetenskaplig publicering kommer högskolorna och deras bibliotek ändå att befinna sig i ett strukturellt underläge. Olika initiativ har tagits för att utveckla nya modeller för den vetenskapliga publiceringen (se avsnitt 7.3.6 och 7.4.3).

Eftersom prisökningarna fortfarande ligger över normalprisindex intecknas en växande del av bibliotekens budgetramar. Man måste understryka att de kommersiella förlagens tidskrifter är orimligt dyra och åsamkar högskolorna en onödig merkostnad. Det framgår av jämförande ekonomisk analys att priset per sida är fem gånger högre och priset per citering cirka 15 gånger högre hos de kommersiella utgivarna än hos icke-kommersiella utgivare (se bilaga 7). I grunden är det nuvarande systemet orimligt ur högskolornas synpunkt. Varför ska högskolorna först betala forskarnas löner som författare, utvärderare eller redaktörer till tidskrifterna och sedan betala ett högt pris för att återköpa resultatet?

Högskolebiblioteken erbjuder idag ett omfattande och varierat utbud av elektroniska resurser och tjänster. Olika insatser görs för att skapa en bättre överblick och enklare sökingångar genom s.k. biblioteksportaler och genom att dynamiskt länka mellan olika informationsresurser. Nationella digitala bibliotek har skapats bl.a. i flera nordiska länder, vilka strävar att skapa denna samordning på nationell nivå. Samordning kan i princip ske parallellt både på nationell nivå och på högskolenivå.

Hanteringen av elektroniska informationsresurser är beroende av upphovsrättslig reglering och avtal, och kunskaper i *juridiska frågor* har därmed blivit viktigare. De upphovsrättsliga bestämmelserna har reviderats och lagstiftningen anpassats till den digitala miljön. Anpassningen berör även andra områden, exempelvis personuppgiftsskyddet. Detta påverkar forskares och studenters, liksom även allmänhetens, möjligheter att få tillgång till och hantera information. Det är därför viktigt att företrädare för biblioteken och informationsanvändarna engagerar sig i dessa frågor och skaffar sig kunskaper.

Samtidigt som utvecklingen av elektroniska bibliotekstjänster gått allt snabbare har utnyttjandet av *bibliotekens tryckta skrifter* fortsatt att öka till stor del genom att studenterna blivit fler och i allt

högre grad gjort biblioteken till sina arbetsplatser. Biblioteken har därför haft skäl att utveckla även sin fysiska miljö, göra de tryckta samlingarna mer attraktiva genom förvärv, gallring och förändrad uppställning m.m. För flertalet forskare är idag bibliotekets elektroniska tjänster och resurser viktigast. För studenterna är fortfarande de tryckta samlingarna och det fysiska biblioteket det mest väsentliga. Därför finns det idag inte renodlade digitala bibliotek inom högskolan utan snarare vad man kallar *hybridbibliotek*, som kombinerar tryckta samlingar med tillgång till elektroniska resurser.

7.3.4 Myndigheten för Sveriges nätuniversitet

Myndigheten för Sveriges nätuniversitet (2002:26) bildades i mars 2002. Beslutet om myndigheten baserar sig på propositionen ”Den öppna högskolan” och nätuniversitet är ett led i att göra högskolan mer tillgänglig. Myndighetens uppgifter är att registrera kurser som lärosäten anmäler att de vill hålla inom nätuniversitetet och som bygger på IT-stöd och flexibilitet. Vidare har man till uppgift att fördela utvecklingsmedel till IT-stödd distansutbildning samt att sprida nationella och internationella erfarenheter. Varje lärosäte anordnar och svarar själv för den utbildning som ingår i nätuniversitetet. De universitet och högskolor som medverkar i nätuniversitetet ska samverka i frågor som rör utbildningen såsom antagning, tillgodoräknande, vägledning och information (förordningen om samverkan genom Sveriges nätuniversitet, 2002:25).

Arbetet har inledningsvis koncentrerats på att finna samarbetsformer med lärosätena. Det har handlat om att bygga upp en särskild databas med IT-stödda distansutbildningar för studenter, och att diskutera den nya myndighetens utveckling samt ansvara för administration och samordning inom nätuniversitetet. Under 2003 registrerades 2 000 kurser och 20 utbildningsprogram. Sammanlagt cirka 40 000 studenter läste inom nätuniversitetet, och 33 av landets lärosäten stod för utbudet. Nätuniversitetets generaldirektör ingår i Bibsamrådet. KB och nätuniversitetet bedriver ett nära samarbete bl.a. i form av gemensamma projekt (se avsnitt 7.4.5). Nätuniversitetets generaldirektör framhåller att biblioteken runt om i landet har en stor betydelse som strategisk utvecklingsresurs.

7.3.5 Övriga forskningsbibliotek

De 35 bibliotek som av Bibsam definieras som ”övriga forskningsbibliotek” (se bilaga 6 och avsnitt 7.4) är av relativt varierande karaktär och status. Trots variationen förenas dessa olika bibliotek av olika faktorer, främst:

- anslutningen till Bibsam-kretsen och de förmåner respektive förpliktelser som denna anslutning innebär
- anslutningen till Libris och det regelverk som styr utbytet av bibliografisk information
- en svagare koppling till Bibsam än universitets- och högskolebiblioteken
- splittring på flera departement, främst Kulturdepartementet och Utbildningsdepartementet
- en ofta svag eller hotad ekonomisk status inom moderorganisationen.

De första två faktorerna är positiva och främjar gemenskapen med andra forskningsbibliotek samt det nationella och internationella informationsutbytet. De övriga tre faktorerna är försvårande ur flera synpunkter. Som exempel på negativa konsekvenser av de försvårande omständigheterna nämner företrädare för de övriga forskningsbiblioteken följande:

- De övriga forskningsbiblioteken kommer sällan i åtnjutande av Bilsams projektmedel, eftersom den utveckling som krävs i den egna miljön sällan kommer i närheten av de avancerade utvecklingsprojekt som Bibsam prioriterar.
- Splittringen mellan olika departement och bristen på en kraftfull svensk bibliotekspolitik innebär att det saknas ett samlande grepp om de övriga forskningsbiblioteken som vitala länkar i det nationella systemet för vetenskaplig informationsförsörjning.
- Övriga forskningsbibliotek vid ekonomiskt hårt ansträngda moderorganisationer får svårt att hålla någorlunda jämn takt med utvecklingen i den övriga biblioteksvärlden.

KB/Bilsam överlåter i princip åt de övriga forskningsbiblioteken och deras moderorganisationer att lösa sina interna prioriteringar och att besluta vilket utrymme biblioteket ska få i organisationens budget. Detta kan i vissa avseenden bedömas vara en rimlig ut-

gångspunkt, i andra inte. Företrädare för de övriga forskningsbiblioteken har framfört att de anser att brist på stöd i en övergripande nationell biblioteksstruktur rimmar illa med vissa förutsättningar, bl.a.:

- De övriga forskningsbiblioteken inom Bibsams krets likaväl som universitets- och högskolebiblioteken får sin legitimitet som Bibsam-bibliotek genom att garantera den anslutning till nationella riktlinjer, som gör dem kapabla att bidra till den nationella vetenskapliga informationsförsörjningen.
- Eftersom Bibsam-biblioteken är Bibsams primära målgrupp, så borde även de övriga forskningsbiblioteken få det stöd som krävs för att en någorlunda jämn utveckling ska bli möjlig.
- Högskolan fortsätter att räkna med att de övriga forskningsbiblioteken ställer sina resurser till förfogande inte bara för moderorganisationen utan även för de kvalificerade låntagare som begär deras tjänster.

Flera övriga forskningsbibliotek inom humanistisk sektor har vuxit fram i akademiska miljöer, som tidigare i hög grad motsvarade kretsen av de ”lärd verk” där forskning bedrevs. Här kan nämnas Vitterhetsakademiens bibliotek vid Riksantikvarieämbetet, Konstabiblioteket vid Nationalmuseum, Nordiska museets bibliotek, Statens musikbibliotek, Konstakademiens bibliotek och Sveriges teatermuseum. Idag har forskningen inte samma betydelse vid dessa institutioner och konkurrensen om resurserna har drastiskt ökat. Flera av Stockholms äldsta och största specialbibliotek för en hård kamp för sin överlevnad, samtidigt som de i allt högre grad ger service inte i första hand till moderorganisationen utan till studenter och externa forskare.

De stora samlingarna av speciallitteratur inom olika områden, kunskapen om ämnesspecifika informationskällor och förvaltandet av unika informationsmängder utmärker inte bara specialbiblioteken inom humanistisk sektor utan även bibliotek som det vid Statistiska centralbyrån, Utrikespolitiska institutet och Väg- och transportforskningsinstitutets bibliotek.

Ansvarsbibliotekssystemet har nyligen utretts. Här ska enbart nämnas, att få specialbibliotek har varit ansvarsbibliotek eller associerade ansvarsbibliotek, och att de allra största specialbiblioteken inom humanistisk sektor stått utanför systemet. Trots att flera av dem byggt upp en service som motsvarar den inom ansvarsbiblio-

tekssektorn får de således inte något öronmärkt statligt anslag för att klara av dessa uppgifter. Det innebär bl.a. att flera viktiga humanistiska ämnesbibliografier som tidigare byggts upp vid de övriga forskningsbiblioteken och som under senare år drivits som projekt håller på att självdö i brist på medel (se även kap. 4).

De moderorganisationer där de stora biblioteken är placerade saknar i flera fall ett uppdrag som talar om att de är skyldiga att ställa sina biblioteksresurser till förfogande för de forskare och den allmänhet som begär deras tjänster. Om resurserna är marginella är detta knappast bekymmersamt, men om de (vilket ofta är fallet) motsvaras av institutioner med gamla och omfattande samlingar av hög kvalitet, volymmässigt motsvarande de större högskolebiblioteken, kan deras otillgänglighet betraktas som ett nationellt slöseri av stora mått.

Situationen är likartad i flera andra länder, dvs. de lärda verkens och myndigheternas bibliotek har vuxit efterhand och institutionerna har tagit på sig ansvaret att ställa resurserna till förfogande men har med tiden fått allt svårare att klara av sina åtaganden. I vissa fall har staten ingripit för att specialbiblioteken även fortsättningsvis ska kunna bidra till den vetenskapliga informationsförsörjningen, och i Danmark åtnjuter således flera humanistiska bibliotek särskilda anslag som garanterar deras öppenhet och deras utveckling. Detta gäller bland annat Konstakademiets och Konstindustrimuseets bibliotek.

7.3.6 Förändringar i det vetenskapliga publiceringssystemet

Utvecklingen av Internet har gett förutsättningar för att organisera vetenskaplig kommunikation på ett helt nytt sätt. Redan 1991 skapades ett öppet e-printarkiv inom fysik med stöd av National Science Foundation (NSF). I detta arkiv (<http://www.arxiv.org>) är numera cirka 50 procent av litteraturen inom fysik fritt tillgänglig och man lägger nu vanligen ut artiklar både före och efter publicering i de kommersiella e-tidskrifterna.

Därefter tillkom allt fler e-printarkiv inom en rad olika ämnen och 1999 formerades det s.k. Open Archives Initiative (OAI, <http://www.openarchives.org>). OAI har utvecklat lösningar som gör det möjligt att enkelt samsöka ett stort antal fulltextarkiv på webben. På kort tid har ett stort antal universitet, institut, akademier m.fl. registrerat sig som OAI-kompatibla dataleverantörer.

Parallellt har det utvecklats ett antal olika samsökningstjänster som utnyttjar protokollet. Fritt tillgängliga programvarupaket har också utvecklats till stöd för de organisationer som vill lägga ut akademiska publikationer på webben. Efterhand börjar en växande del av den vetenskapliga litteraturen bli fritt tillgänglig på webben och därmed skapas ett ökat tryck på de kommersiella förlagen att omdefiniera sin roll.

De amerikanska forskningsbiblioteken tog genom Association of Research Libraries (ARL) initiativ till förändringar inom ramen för Scholarly Publishing and Academic resources Coalition (SPARC, <http://www.arl.org/sparc>). SPARC har sedan växt till en internationell organisation som även har en europeisk avdelning och som hjälper lärda sällskap och forskargrupper att starta billiga eller fritt tillgängliga e-tidskrifter. Man försöker skapa opinion för förändringar och arbetar för närvarande hårt för att understödja skapandet av institutionella fulltextarkiv.

Harold E. Varmus, nobelpristagare och chef för National Institutes of Health – världens största finansiär för medicinsk forskning – förklarade 1999 att man ville skapa ett fritt tillgängligt elektroniskt bibliotek med artiklar i fulltext inom biomedicin. Syftet var att ge en bredare tillgång till forskningslitteraturen, att länka ihop litteraturen på ett nytt sätt även med primärdata och att säkra det långsiktiga arkivansvaret. Man bad förlagen göra sina artiklar fritt tillgängliga i arkivet PubMed Central (<http://www.pubmedcentral.nih.gov>), eventuellt med en viss fördröjning i tiden. Endast en minoritet av förlagen reagerade positivt.

Missnöjet med förlagens ovilja att delta i blev en tändande gnista för ett brett upprop under rubriken Public Library of Science, <http://www.publiclibraryofscience.org>. I ett öppet brev hävdade man att det permanenta arkivet över forskningens samlade resultat inte ska kontrolleras eller ägas av förlag. De närmare 30 000 forskare som sedan undertecknade brevet förband sig därmed att bojkotta de tidskrifter som inte gav obegränsad tillgång till publicerade artiklar genom arkiv som PubMed Central inom sex månader efter publiceringen.

En mycket intressant utveckling är att det nu också finns kommersiella förlag som accepterar fri tillgång på webben som grundprincip. BioMed Central, <http://www.biomedcentral.com>, är en ny publiceringsplattform för kvalitetsgranskade, vetenskapliga e-tidskrifter inom medicin och biologi. Finansieringen ska ske genom artikelavgifter samt betaltjänster av analytisk karaktär.

De olika förändringsinitiativen tenderar att gå ihop och får ett allt bredare stöd. Ett exempel är Budapest Open Access Initiative från 2002, (<http://www.soros.org/openaccess>). Man vill understödja att forskare själva lägger ut artiklar på webben och att det skapas nya vetenskapliga kvalitetstidskrifter som är fritt tillgängliga på nätet. Open Society Institute (OSI) har åtagit sig att finansiera insatser för fri tillgång till vetenskaplig information med tre miljoner USD under en treårsperiod.

Frågan om det vetenskapliga publiceringssystemets utveckling har kommit upp mycket högt på den politiska dagordningen i vetenskapssamhället. Ett aktuellt exempel är den s.k. Berlindeklarationen, där alla centrala tyska vetenskapliga organ och många från andra europeiska länder tar ställning för att verka för fri tillgång till vetenskapliga publikationer (<http://www.zim.mpg.de/openaccess-berlin/berlindeclaration.html>).

En viktig policydiskussion förs också inom International Council for Science (ICSU, <http://www.icsu.org>), där professor Erik Sandewall, Linköpings universitet, leder en kommitté om spridning av vetenskaplig information.

Med den nya nätverksteknologin går det att skapa ett oerhört rikt, kraftfullt och effektivt system för vetenskaplig kommunikation utan att ge avkall på kraven på kontroll av den vetenskapliga kvaliteten. Det rådande systemet, som domineras av ett litet antal stora kommersiella förlag, har blivit för dyrt för universitet och forskningsfinansiärer samtidigt som det hindrar spridning och teknisk utveckling. Forskningsråden och högskolorna borde aktivt verka för att forskarna publicerade sina resultat så att de blev fritt tillgängliga på nätet. Detta skulle gagna både råden, högskolorna och forskarna själva genom att man ökar spridningen. Det skulle dessutom svara mot ett rimligt krav från skattebetalarna att få tillgång till resultaten från den forskning de har betalat för.

Hur ska detta åstadkommas? Men metod är att forskarna publicerar sig i den växande andel tidskrifter som är fritt tillgängliga på nätet (Open Access Journals). Dessa växer snabbt i antal och siktar nu även in sig att konkurrera på den allra högsta kvalitetsnivån som i fallet med nystartade PLoS Biology. Huvudmodellen för att finansiera dessa är genom publiceringsavgifter kombinerat med rationalisering och neddragning av vinster till en rimligare nivå. Både forskningsråd och universitet borde därför i sina anslag inkludera finansiering av dessa publiceringsavgifter, som idag ligger mellan 400 och 1 500 USD för en artikel.

Dock utgör de fritt tillgängliga tidskrifterna än så länge en liten minoritet. Därför bör forskningsråd och högskolor också understödja att forskare parallellt med publicering i betaltidskrifter lägger ut sina artiklar fritt tillgängliga på högskolans egen server och/eller på någon ämnesbaserad e-printserver. Redan idag har trycket från forskarna tvingat en del av förlagen att acceptera detta (i någon form, som pre-print eller post-print). Därutöver bör forskare rekommenderas att i stället för förlagens standardavtal använda högskolans eget avtal om publicering, där forskaren bara lämnar ifrån sig rätten till kommersiellt utnyttjande till förlaget men behåller rätten att själv använda sin artikel i undervisning och för forskningskommunikation.

7.4 Bibsams roll, uppgifter och nuvarande verksamhet

Inledning

KB har formulerat följande övergripande mål för verksamheten: ”att förbättra och effektivisera informationsförsörjningen till högre utbildning och forskning, främst genom att verka för att de svenska forskningsbibliotekens resurser används och utvecklas väl och för att tillgången till, och användningen av, information befrämjas”. Detta är en unik roll. KB har en samordnande roll och ger stöd till utvecklingsverksamhet vid de s.k. forskningsbiblioteken dvs. universitets- och högskolebiblioteken och övriga forskningsbibliotek (en förteckning över alla Bibsambibliotek finns i bilaga 6). Bibsam har elva anställda och den årliga budgeten är cirka 27 miljoner kronor, varav närmare 20 miljoner kronor går ut som externa bidrag till verksamhetsområdet.

Kostnadsutveckling och resultat för Bibsam

(Verksamhetsgren: Infrastruktur och informationsförsörjning)

	2002	2001	2000	1999	1998
Bidrag till ansvarsbibliotek	7 989	7881	8 087	8 007	7 872
Förvaltning ansvarsbibliotek	335	340	386	337	90
Utredningar	665	395	535	1 125	896
Kurser, konferenser	709	880	1 056	1 329	1 388
Verksamhetsbidrag	530	530	714	750	762
Projektstöd	1 778	1 372	1 533	1 775	1 880
Resebidrag	63	97	103	84	116
Statistik	581	464	349	331	225
Information	789	806	800	744	691
Allmänt (inkl utbildning)	1 310	1 220	1 175	1 145	1 249
Nettoutlån fjärrlån	9 903	9 760	9 753	10 227	10 282
Nat. databasupphandling	11 434	11 088	15 554	505	2 976
Summa, inkl transfereringar	36 086	34 833	40 045	26 359	28 427
Gemensamma kostnader	3 560	3 707	3 505	3 734	2946
Totalt	39 646	38 540	43 550	30 093	31 373

Not: Observera att posten Nationell databasupphandling utgörs av subventioner som utgick för sista året 2002. Posten gemensamma kostnader ligger utanför Bibsams budget och innefattar bl.a. lokalkostnader.

7.4.1 Vad är ett Bibsam-bibliotek?

Bibsam-bibliotek är benämningen på de bibliotek som är Bibsams primära målgrupp. Det är dessa biblioteks behov och intressen som Bibsam i första hand ser till. Listan över Bibsam-bibliotek är inte statisk, utan revideras med jämna mellanrum. Bibliotek som anser sig uppfylla de kriterier som uppställts kan ansöka om att få bli Bibsam-bibliotek. Att vara med på Bibsam-bibliotekslistan (se bilaga 6) innebär både förmåner och skyldigheter.

Kriterier

För att uppnå status som Bibsam-bibliotek ska biblioteket

- som en av sina huvudsakliga uppgifter betjäna svensk forskning och utveckling

- vara allmänt tillgängligt. Allmänheten ska under officiellt aviserade öppettider, avgiftsfritt ges tillträde till biblioteket och kunna ta del av bibliotekets samlingar och bibliotekspersonalens yrkeskunskaper
- ställa sina samlingar till förfogande inom ramen för det svenska fjärrlånesystemet
- huvudmannen till någon del ha regelbunden finansiering från regeringen (minst tio procent av intäkterna)

Förmåner

Bibsam-biblioteken omfattas av följande förmåner:

- kompensation för nettoutlån av originaldokument på fjärrlån
- möjligheter att ingå i konsortier för upphandling av centrala avtal för databaser/licenser

Biblioteken kan vid behov vända sig till KB för juridisk rådgivning. För att bibehålla sin status som Bibsam-bibliotek ska biblioteket:

- följa Bibsams riktlinjer för avgiftsbeläggning av tjänster
- vid anmodan lämna årlig statistik till Bibsam/SCB

7.4.2 Ansvarsbibliotek – bakgrund och verksamhet

Bakgrund

Det svenska ansvarsbibliotekssystemet började byggas upp redan i början av 1980-talet av DFI. Till bakgrunden hörde 1977 års högskolereform som bl.a. innebar att ansvaret för finansieringen av de svenska universitets- och högskolebiblioteken överfördes till de enskilda lärosätena. Det ledde till oro för att det traditionellt goda samarbetet mellan de svenska forskningsbiblioteken skulle försvagas. Vid nedläggningen av DFI (se avsnitt 7.3.1) överfördes ansvaret utveckling och förvaltning av ansvarsbibliotekssystemet till KB som samtidigt inrättade Bibsam.

Grundtanken är att man med hjälp av ekonomiska bidrag ska stimulera ett antal bibliotek, vart och ett centralt inom ett ämnesmässigt avgränsat ansvarsområde, att vidmakthålla och vidareutveckla service riktad till mottagare utanför den egna moderorganisationen. De av Bibsam formulerade syftena är att

- Systemet ska förbättra och effektivisera informationsförsörjningen inom områdena forskning, utveckling och högre utbildning
- Ekonomiska bidrag ska resultera i en förstärkning av den externt riktade verksamheten
- Med stöd av bidrag ska ansvarsbiblioteken, inom sina ämnesområden, genomföra utvecklingsinsatser inom områdena referens- och informationsservice samt fortbildningsverksamhet.

Fördelningen av de ekonomiska bidragen styrs bl.a. av de statliga FoU-anslagens storlek inom respektive område.

Till ett ansvarsbibliotek kan knytas ett eller flera *associerade ansvarsbibliotek* med särskilt ansvar för en eller flera delar av området. Ansvarsbibliotekssystemet anses idag vara ämnesmässigt heltäckande och omfattar elva ämnesområden med elva huvudansvariga bibliotek. Två associerade ansvarsbibliotek med särskilt ansvar för delområdena arbetsmiljö respektive miljövård är knutna till systemet. Bibsam delade under 2002 ut sammanlagt cirka åtta miljoner kronor till ansvarsbiblioteken. Tilldelning sker årsvis efter ett ansökningsförfarande som innefattar redovisning av fullgjorda uppgifter under föregående budgetperiod samt en detaljerad verksamhetsplan för den kommande.

Ansvarsbibliotekssystemet har byggts ut successivt. De senast inrättade gäller biologi, kvinno-, mans- och genusforskning, samhällsvetenskap, juridik och geovetenskap. Ett associerat ansvarsbibliotek, SPRI:s bibliotek, har lagts ned och dess ansvarsområde inlemmats i det huvudansvariga bibliotekets, Karolinska institutets biblioteks (KIB), uppdrag. Statens psykologisk-pedagogiska bibliotek (SPPB), har upphört att vara egen myndighet och biblioteket ingår sedan år 2000 i Stockholms universitets biblioteksorganisation med namnet Psykologisk-pedagogiska biblioteket.

I april 2002 skrev Stockholms universitetsbibliotek till KB och bad att få avsäga sig ansvaret för ansvarsbiblioteket inom området psykologi och pedagogik. Universitetet önskar istället medel för att bygga upp ett informations- och kommunikationscentrum. Umeå universitet har till KB-utredningen framfört att de önskar bli ansvarsbibliotek inom området psykologi-pedagogik-läro-utbildning. Universitetet hänvisar till att Umeå universitet har en utbildnings-fakultet och satsar särskilt på detta område, samt ansvarar för en nationell forskarskola i pedagogiskt arbete och att det inom univer-

sitetet finns ett nationellt centrum inom området värdegrund-livs-vetenskap. Vidare menar universitetet att utvecklingen är likartad på andra ställen och att behovet av nätverk inom området är stort. Umeå universitet anser även att ansvaret för humaniora, som idag åligger Uppsala universitet, är ett för stort ansvarsområde och bör delas upp. Flera bibliotek skulle kunna samarbeta.

Styrelserna för Föreningen för folkbildningsforskning och för Stockholms Arbetareinstitutets förening har inkommit med en skrivelse där de påpekar sin oro över att databasen svensk Folkbildningsbibliografi (SFbB) har legat nere. Uppdraget att vara ansvarsbibliotek för folklivsforskning följde med SPPB till Stockholms universitet, och omprioriteringar har gjort att ingen känner ansvar för dokumentation om svensk folkbildning. Styrelserna föreslår att Linköpings universitetsbibliotek kunde vara lämpligt ansvarsbibliotek för folkbildningen, eftersom de har övergripande ansvar för forskningsområdet.

För en fullständig förteckning över de svenska ansvarsbiblioteken, se bilaga 6.

Utvärderingar och KB-utredningens undersökningar

Professor Olle Persson, Umeå universitet, genomförde 1994 en utvärdering på uppdrag av KB som redovisats i rapporten Forskningsbibliotek i utveckling. Olle Persson framhöll, i all korthet, att systemet på det hela taget fungerade väl men att satsningen på utvecklingsprojekt borde förstärkas på driftstödet bekostnad.

Som första ledet i en ny utvärdering lämnade samtliga ansvarsbibliotek, såväl huvudansvariga som associerade, under hösten 2002 in utförliga självvärderingar.

Under 2003 lät KB, med hjälp av överbibliotekarie Terje Höiseth, genomföra en genomgripande utvärdering av ansvarsbibliotekssystemet. Höiseth framhåller sammanfattningsvis

- att systemet bör koncentreras till ett färre antal bibliotek; bl.a. föreslås att de s.k. associerade ansvarsbiblioteken vid Arbetslivsinstitutet respektive Naturvårdsverket försvinner liksom att ansvaret för det samhällsvetenskapliga området i dess helhet förs till Göteborgs universitetsbibliotek
- att de riktade bidrag som betalas ut till ansvarsbiblioteken bör destineras till nätverksbyggande (i form av samrådsgrupper) och fortbildning

- att de projektförslag som framställs av ansvarsbiblioteken bör konkurrensutsättas genom att ansökan om projektmedel i fortsättningen får göras inom den ram som gäller för övriga projektbidragsansökningar.

Utredningen har remissbehandlats. Bortfallet var stort, och inga remissinstanser utanför Bibsam-biblioteken har haft möjlighet att yttra sig. Några ställer sig bakom grunddragen i förslaget medan andra har invändningar. KB gör bedömningen att en reformering av ansvarsbibliotekssystemet bör genomföras och att denna är möjlig fr.o.m. verksamhetsåret 2005.

KB-utredningen drar slutsatsen att de förslag som lämnats av Höiseth skapar förutsättningar för en mera välbalanserad avvägning mellan ämnesrelaterade resp. funktionella insatser inom ramen för KB:s utvecklingsstödande verksamhet. Meningarna bland de berörda är dock delade. Frågan behandlas vidare i avsnitt 7.13.

7.4.3 Hantering av elektronisk information

7.4.3.1 Centrala licensavtal för användning av elektroniska informationsresurser

Centrala licensavtal är ett sätt att främja effektiv återsökning och hantering av elektronisk information i kommersiellt tillhandahållna databaser.

Bibsam har sedan 1997, genom att ta initiativ till ett konsortium som man stått i ledningen för, slutit sådana avtal för de svenska högskolornas räkning, samt för ett antal statligt finansierade forskningsinstitutioner – Bibsam-bibliotek – utanför högskolans ram. Konsortiedeltagarna väljer själva vilka avtal man vill ansluta sig till. År 2003 deltar 36 universitet och högskolor samt 15 statligt finansierade men icke-högskoleanknutna forskningsinstitutioner i ett eller flera av dessa avtal.

För användarna medför övergången från pappersbaserad till digital information en rad fördelar:

- tillgång till informationen ges dygnet runt till var och en som har tillgång till universitetets/högskolans/institutionens eget datanät, oavsett var den informationssökande befinner sig
- möjligheterna att snabbt och effektivt hitta den information man söker ökar radikalt

- när övergången väl fullbordats beräknas den medföra minskade förvärvs- och hanteringskostnader för universitetet, högskolan eller institutionen
- vad gäller tidskriftsavtalen blir antalet tillgängliga titlar ojämförligt mycket större (så länge man, som hittills, sluter paketavtal avseende det enskilda förlagets samlade utgivning)

De centralt slutna avtalen är mycket arbetsbesparande både för användare och leverantörer. Det ger också som regel både bättre priser och förmånligare villkor i övrigt än om varje institution skulle förhandla var för sig. I tillägg till Bibsams licensverksamhet har ämnesspecifika avtal förhandlats fram med stöd från Bibsam inom ramen för ansvarsbibliotekssystemet.

Till och med år 2002 kunde fem avtal subventioneras genom ett särskilt bidrag från regeringen om tio miljoner kronor. Detta motsvarar en subvention på 16 procent. Subventionering har skett sedan de första centrala licensavtalen för elektroniska tidskrifter tecknades 1998. Syftet har varit att under ett initialskede underlätta övergången från pappersbaserad till elektronisk information.

Arbetet med en integration av e-tidskrifterna i Libris centrala katalog har inletts och Libris-avdelningen inledde samtidigt upphandling av programvara för en biblioteksportal som kommer att göra enhetlig sökning på artikelnivå möjlig i de elektroniska tidskrifterna. Konsortiedeltagarna har i stor omfattning sagt upp de tryckta versionerna av de tidskrifter som nu finns tillgängliga i elektronisk form genom Bibsam-konsortiets licensavtal.

De centrala licensavtalen ger högskolorna stora fördelar i form av förbättrad kostnadseffektivitet. Biblioteken, som oftast inom befintlig budget fått svara för kostnaderna för dessa avtal, upplever emellertid dessa som betungande. Anslags- och prisutveckling går inte parallellt. Kronkursens utveckling har förorsakat problem under en lång period fram till 2003 då en vändning skett. Då har å andra sidan subventionering av tidskriftsavtalen upphört.

Mer information om prisutvecklingen finns i bilaga 7.

Konsortiesamverkan ger både kostnads- och pridfördelar. Ett faktiskt problem är emellertid som framhållits i det föregående att de kommersiella, vetenskapliga förlagen verkar i en starkt monopolistisk bransch. I syfte att försvaga dessa förlags monopolställning försöker Bibsam, liksom många andra licenskonsortier, att på olika sätt stimulera den icke-kommersiella akademiska publiceringen nationellt och internationellt. Det är i detta sammanhang

man ska se initialstödet till ett resurscentrum för vetenskaplig kommunikation (SRVK) samt till Directory of Open Access Journals (DOAJ) med Lunds universitets bibliotek som huvudman samt det stora samordningsprojektet Samordning av den Svenska högskolans Elektroniska Publicering (SvEP), som Bibsam samordnar och som beskrivs i det följande.

För att göra prissättningen så ”rättvis” som möjligt försöker Bibsam också att påverka förlagens pris- och kostnadsfördelningsmodeller som bygger på populationsparametrar, dvs. antalet studenter och forskare vid deltagande institutioner.

Tidskrifter är dyra – såväl de tryckta som databaserna. Prisutvecklingen har varit dramatisk och tecken tyder på att den inte är på väg att brytas – tvärtom. Monopolsituationen är inte bra och kritiken är stor på fältet. Det finns dock också de som tror att läget ganska snart kommer att förändras, att konkurrensen kommer att hårdna, priserna pressas och andra vägar att öppnas (se nästa punkt Samordning av digitala tjänster). Arkivering av e-tidskrifter för framtida tillgänglighet är också en viktig fråga (se avsnitt 6.8).

Licensverksamheten har varit mycket uppskattad. Särkilt stor betydelse har de haft för de mindre och medelstora högskolorna som till en låg kostnad fått dela av ett stort utbud. Eftersom många högskolestuderande utnyttjar kommunala folkbibliotek och lärcentra är det ett problem att handledande personer (bibliotekarier) där inte har tillgång till databaserna.

Utökad antal tidskriftstitlar

	Före	Efter
Högskolan Dalarna	14	2931
Karlstads universitet	50	2931
Uppsala universitet	526	2931
Kungl. biblioteket	3	150

Exempel: Titlar som ingår i databaserna ACS, Emerald, LINK, Kluwer Online och ScienceDirect.

7.4.3.2 Elektronisk publicering inom högskolan

Bibsams nuvarande insatser på detta område är på väg att samordnas kring två huvudspår. Det ena avser teknisk samordning, skapande av nya tjänster och stöd till att utnyttja effektiva publiceringsplattformar. Det andra spåret avser att informera om de nya modeller för vetenskaplig publicering som nu växer fram internationellt och stimulera till en fördjupad diskussion inom lärosätena. Det handlar mycket om att stärka motivationen och undanröja verkliga eller inbillade hinder för att lärosätenas publicering ska bli fullt synlig på deras egna webbplatser, och därmed för olika nationella och internationella söktjänster.

Elektronisk publicering ger stora möjligheter till en snabbare och bredare spridning av forskares och studenters arbeten. Webbtekniken ger också nya uttrycksmöjligheter som inte finns i den tryckta miljön, som att kombinera text, bild och ljud, att länka till stora datasamlingar eller länka till arbeten runtom i världen. En snabb utveckling av nya standarder som Open Archives Initiative Protocol for Metadata Harvesting gör att elektroniska publikationer från svenska lärosäten kan bli internationellt åtkomliga i mycket större skala (se 7.3.6). Vidare finns påtagliga möjligheter att spara genom att dra ned på tryckkostnader.

Elektronisk publicering har kommit igång i varierande takt vid svenska universitet och högskolor. Som regel har biblioteken ett mer eller mindre tydligt uttalat ansvar för att samordna insatserna i samarbete med forskare och studenter inom växlande organisatoriska ramar vid respektive lärosäte.

Utvecklingen går dock betydligt långsammare än vad som är möjligt och önskvärt. Det kan finnas flera hämmande faktorer såsom oklara uppdrag och ansvarsförhållanden, tveksamhet och bristande kunskaper om nya publiceringskanaler hos forskare och studenter m.m. En viktig hämmande faktor är de relativt stora krav som ställs på de ansvariga inom lärosätena för elektronisk publicering (vanligen biblioteken). Man måste skapa plattformar för elektronisk publicering i ett läge med en snabb internationell utveckling inom området.

Under hösten 2003 har Bibsam aktivt sammanfört flera initiativ och ansökningar från olika universitet och högskolor till ett flerårigt större projekt, Samordning av den Svenska högskolans Elektroniska Publicering (SvEP). Projektet syftar till att underlätta för biblioteken genom att gemensamt definiera standarder för

metadata om publikationer, sprida lösningar för långsiktig tillgänglighet, ge råd om tillgängliga verktyg och system för elektronisk publicering samt utveckla nya söktjänster. Genom samordning och standardisering kan också bredare spridning och långsiktig tillgänglighet uppnås.

Projektet är inriktat på akademiska elektroniska publikationer utgivna vid enskilda svenska universitet och högskolor som är fritt tillgängliga. Här innefattas även examensarbeten, eftersom de syftar till skolning i vetenskaplig publicering. Utanför avgränsningen faller andra publikationer från universitet och högskolor, t.ex. av mer administrativ karaktär. För examensarbeten skapas en särskild söktjänst riktad mot en nationell publik.

Målet är att främja en mer samordnad och kraftfull utveckling av elektronisk publicering av forskares och studenters egna arbeten vid svenska universitet och högskolor. Genom samordning och rådgivning ska alla lärosäten få stöd att lägga ut sina forskares och studenters arbeten elektroniskt. Den elektroniska publiceringen ska ske på ett sätt som främjar maximal synlighet och långsiktig tillgänglighet. Arbetsmetodik och system för publicering ska vara resurssnåla och undvika dubblering av insatser för att bli långsiktigt hållbara. Projektet består av fem delprojekt och samordnas genom en gemensam styrgrupp, en projektgrupp och en gemensam webbplats, gemensamma interna kommunikationskanaler och en överlappning av deltagare mellan delprojekten.

En styrgrupp med företrädare för brukare för huvudintressenter bland avnämarna och finansierarna ansvarar för den övergripande styrningen och uppföljningen av projektet. *En projektgrupp* med företrädare för några större universitetsbibliotek (LU, UUB, UmUB, GUB) samt för olika enheter inom KB ansvarar för den löpande samordningen och ledningen för hela projektet.

Deltagare i hela projektet är BTH, GUB, LiU, LU, LUB, SLU, SU, UmU, UU samt KB.

För hela projektet har under perioden 2003–2005 avsatts cirka 3,2 miljoner kronor.

Övriga projekt

En omfattande diskussion pågår idag om nya modeller för vetenskaplig publicering mot bakgrund av nya tekniska möjligheter på webben och de stora kommersiella förlagens monopolliknande

ställning med påföljande prisnivåer. Initiativ till förändring har tagits såväl inom forskarsamhället som från bibliotekshåll, genom OAI, SPARC, Public Library of Science och Budapest Open Access Initiative.

Bara under hösten 2003 har ett antal betydelsefulla aktörer inom forskarsamhället tagit klar ställning för att verka för fri tillgång till vetenskapliga publikationer (Open Access) Dit hör betydelsefulla finansiärer av biomedicinsk forskning som Howard Hughes Medical Institute och Wellcome Trust samt de prestigefyllda forskningsorganisationer som undertecknat den s.k. Berlindeklarationen (se avsnitt 7.3.6), bl.a. Max Planck Society, German Research Foundation, der Hochschulrektorkonferenz, Deutscher Bibliotheksverband, Centre National de la Recherche Scientifique (CNRS) och Institut National del la Santé et de la Recherche Médicale (INSERM).

Det finns ett behov av att informera om denna utveckling och understödja den icke-kommersiella akademiska publiceringen. Bibsam beslutade därför i december 2002 att stödja uppbyggnaden av ett Svenskt Resurscentrum för Vetenskaplig Kommunikation (SRVK). Till dess uppgifter hör att informera om utvecklingen internationellt och vid svenska universitet och högskolor, utveckla underlag för marknadsföring av nya publiceringsmodeller, verka för förändringar i fråga om upphovsrättsavtal och utvärderingskriterier som främjar en ökad fri tillgång till vetenskapliga publikationer. Projektet är ett samarbete mellan KB/Bibsam och universitets- och högskolebiblioteken och samordnas av Biblioteksdirektionen vid Lunds universitet. En webbplats har skapats, ett kontaktnätverk har etablerats och rad utåtriktade aktiviteter har genomförts i form av seminarier och information till media.

KB/Bibsam har också bidragit med en mindre del av finansieringen för ett projekt som ska göra fritt tillgängliga e-tidskrifter bättre tillgängliga. Directory of Open Access Journals (DOAJ) drivs av Biblioteksdirektionen vid Lunds universitet och får sin huvudfinansiering från Open Society Institute. Inom ansvarsbiblioteket i ekonomi genomfördes 2003 en forskarkonferens om utvecklingen inom vetenskaplig publicering finansierat av ansvarsbiblioteksmedel från Bibsam.

7.4.4 Fjärrlånesystemet

Ursprungligen två system

Fjärrlånesystemet i Sverige var ursprungligen två system: ett för folkbibliotek och ett för forskningsbiblioteken. Folkbiblioteken är ordnade i en hierarkisk s.k. lånekedja där det enskilda kommunbiblioteket bildar basen, följt av länsbiblioteken och lånecentralerna. Forskningsbiblioteken däremot utgör ett decentraliserat system där tradition och erfarenheter i allmänhet avgör vilka lånevägar som används. Genom allt bättre tekniska hjälpmedel för lokalisering såsom Libris (<http://www.libris.kb.se>) och Burk (<http://www.bibliotek.se>) har hierarkin luckrats upp och de båda systemen tenderar att flyta ihop. Fjärrlånesamarbetet regleras i *Riktlinjer för fjärrlån och dokumentleverans i Sverige* utgivna av Bibsam och Statens kulturråd, september 2000.

Fjärrlånekedjan används ibland i onödan, när böcker hade gått att lokalisera på närmare håll. Kommunbibliotek med goda bestånd riskerar att bli överutnyttjade. I flera delar av landet har länen gått samman om gemensam medie- och informationsförsörjning där olika bibliotekstyper samarbetar. För den enskilde låntagaren kan det innebära en snabbare dokumentleverans, men det kan också innebära att nya barriärer byggs upp.

Subventionering av fjärrlån

Regeringen föreslog i prop. 1994/95:100, bil. 9, sid. 272f och sid. 287f, att KB tilldelas en särskild resurs om 15 miljoner kronor för budgetåret 1995/96 för subventionering av expeditjonskostnader i samband med s.k. nettoutlåning av fjärrlån. Regeringen har också, enligt regeringsbeslut 1995-06-08, gett KB i uppdrag att utforma riktlinjer för utbetalning av medlen. Den övergripande principen är att de statligt finansierade forskningsbibliotek som har ett överskott i sin fjärrlåneverksamhet, ska få sina expeditjonskostnader subventionerade. Subventioneringen gäller enbart utlåningsöverskottet, dvs. antalet utlån minus antalet inlån (se bilaga 8).

Utlåningsöverskottet beräknas på de statligt finansierade forskningsbibliotekens samtliga ut- och inlån av originaldokument till respektive från andra bibliotek inom Sverige. I detta sammanhang har det inte någon betydelse om lånet går till eller kommer från andra statliga, kommunala eller privata bibliotek. Den del av den

nationella fjärrlånetrafiken som helt faller utanför den statliga forskningsbibliotekssektorn, exempelvis fjärrlån mellan två folkbibliotek eller lån mellan ett folkbibliotek och en lånecentral, berörs däremot inte av dessa medel. Kompensationen berör endast lån av originaldokument. Kompensationen berör heller inte de ut- och inlån som görs till respektive från utländska bibliotek.

Beträffande leverans av kopior i stället för lån gäller att dessa kan avgiftsbeläggas och debiteras det inlånande biblioteket, dock inte med högre avgifter än de som det utlånande biblioteket tillämpar gentemot sina interna användare. Med fjärrlån avses i detta sammanhang ett lån av originaldokument mellan två bibliotek som inte hör till samma administrativa enhet. Med administrativ enhet menas ”ett självständigt bibliotek, eller grupp av bibliotek, under en enda chef eller en enda administration”.

För att fördelningen av medlen ska kunna ske på ett korrekt och rättvisande sätt, är det viktigt att deltagande bibliotek för noggrann statistik och redovisar sina utlån respektive inlån. Styckeersättningen är den totala ersättningen som utgår till fjärrlån dividerat med det totala antalet nettoutlån. Kompensationen per nettoutlån för 2003 uppgick till närmare 90 kronor.

7.4.5 Stöd till flexibelt lärande

Arbetsområdet har växt fram i samband med tillkomsten av Sveriges nätuniversitet. Arbetet bedrivs idag inom ramen för en arbetsgrupp för biblioteksstöd för nätbaserat lärande (BIBNÄT). BIBNÄT:s uppgifter är att:

- Stärka kapaciteten vid biblioteken att klara de krav som ställs vid nätbaserat lärande genom att ta initiativ till workshops, utbildningsinsatser och andra former av gemensam fortbildning och erfarenhetsutbyte – både inom bibliotekariekåren och i samverkan med andra grupper inom högskolan
- Främja utveckling av nya och vidareutveckling av existerande bibliotekstjänster för nätbaserat lärande genom att dels initiera projekt dels fungera som bedömar- och remissgrupp för projektförslag och för annat utvecklingsarbete
- Förankra betydelsen av bibliotekarien som partner i utvecklingen av nätbaserat lärande genom att belysa vikten av bibliotekariens pedagogiska roll i samverkan med lärare och annan högskolepersonal

- Samordna information om vad som görs inom området och var

Ett antal projekt har kommit igång med stöd av Bibsam och i ett fall av Sveriges nätuniversitet, som finansierar projektet Jourhavande bibliotekarie. Detta projekt, som drivs av en grupp högskolebibliotek, utvecklar en kooperativ, nätbaserad referensservice till högskolestuderande på obekvämtid. Man har upphandlat programvaror, organiserat utbildning och utformat samarbetsmodeller som i förlängningen skulle kunna användas i vidare skala för digital, kooperativ referensservice inom högskolan. De Bibsam-stödda projekten har fokus på utveckling av nätbaserade vägledningar och självstudiekurser.

Bibsam har med stöd av arbetsgruppen och dess föregångare Aktionsgruppen för nätuniversitetet utvecklat ett nära samarbete med Myndigheten för Sveriges nätuniversitet. Arbetsgruppen har ordnat en workshop om samarbete kring webbaserade lärandemiljöer och planerar nu utvärderingar och workshops kring sökvägledningar/självstudiekurser.

7.4.6 Statistik – rapporter om forskningsbibliotekens ställning

KB lämnar var tredje år enligt instruktionen (SFS 1994:2059) en rapport över verksamheten vid forskningsbiblioteken. Den omfattar i första hand statistiska uppgifter och analys av universitets- och högskolebiblioteken och i mindre omfattning analyser av förhållandena vid övriga forskningsbibliotek.

I samverkan med Statistiska centralbyrån, SCB, samlar KB årligen in statistik från alla offentligt tillgängliga forskningsbibliotek med statlig finansiering. Verksamheten styrs i hög grad av internationell standard (ISO 2789). Syftet är att tillhandahålla information om forskningsbiblioteken, ge underlag för jämförelser och analys av utvecklingen, i första hand på nationell och internationell nivå, i andra hand på lokal nivå för de enskilda bibliotekens utvärdering och jämförelser.

Bibliotekens lokala utvärderings- och förbättringsarbete stöds av KB bland annat genom projektbidrag och enskilda utvecklingsinsatser. Kontakt har tagits med Högskoleverket i syfte att stimulera dess intresse för kvalitetsgranskning av högskolans informations-

försörjning. En uppsättning indikatorer har utvecklats för att ge underlag för analyser och förbättringsarbete.

7.4.7 ABM-samverkan

Samarbetet mellan s.k. ABM-myndigheter har under det senaste året intensifierats. Ansvariga chefer för centrala kulturarvsmyndigheter har ingått en överenskommelse om att permanenta den tidigare ABM-gruppens verksamhet i ett ABM-centrum, och har beslutat att avsätta medel för att finansiera ett sekretariat. En närmare redogörelse för ABM-verksamheten lämnas i kap. 5, som behandlar digitaliseringsfrågor.

7.4.8 Utredningsverksamhet

En rad utredningar har genomförts under årens lopp, i Bibsams egen regi eller genom att uppdrag lämnats. Utredningarna har i allmänhet initierats av Bibsam i vissa fall med stöd av ett mer allmänt formulerat regeringsuppdrag. Utredningen *Studenternas bibliotek* från 1995/96 genomfördes med stöd av regeringens krav att KB vart tredje år skulle lämna en rapport om forskningsbibliotekens ställning. I utredningen gjordes en analys av högskolebibliotekens utveckling med fokus på studenternas behov. Utredningen genomfördes i huvudsak inom Bibsam, men vissa delrapporter lades ut. Den fick ett stort genomslag och en direkt uppföljning gjordes 2001 på uppdrag av KB. Fjärrlånesystemet har utretts i samarbete med Statens kulturråd 1998 med en uppföljning 1999.

Ansvarsbibliotekssystemet utreddes 1995 och ånyo 2003. Högskolebibliotekens tillgänglighet har utretts i två omgångar av Bibsam, 1998 och 2003. En samordning av ansvarsbibliotekens ämnesportaler har utretts i flera steg under 2002/03 av både KB-medarbetare och utomstående experter. De allra senaste utredningarna handlar om e-böcker i svenska universitets- och högskolebibliotek respektive Sveriges nätbibliotek.

7.4.9 Juridisk rådgivning

KB:s juridiska kompetens är mycket efterfrågad. Resurserna inskränker sig till en person som ska dela sin tid mellan de krav Bibsams verksamhet ställer och ledningens uppdrag. Den externa efterfrågan på juridiskt stöd från Bibsam har ökat betydligt de senaste åren och sker dagligen per telefon och e-post. Det är främst universitets- och högskolebiblioteken som behöver assistans med lag- och avtalstolkningar. Förfrågningar kommer också från folkbiblioteken och från allmänheten, samt emellanåt från privata företag. Stöd till dessa senare grupper ges endast i mån av tid, dock med beaktande av KB:s serviceskyldighet enligt förvaltningslagen.

Bibsams licensarbete kräver daglig juridisk konsultation. KB:s verksjurist granskar alla avtalsförslag och deltar vid behov i avtalsförhandlingar och användarutbildningar. Verksjuristen deltar ofta i seminarier och konferenser som föredragshållare och är ansvarig för Bibsams kurs i biblioteksjuridik. Någon form av föreläsning genomförs ungefär en gång i veckan. Härutöver ingår KB:s verksjurist i en del projekt som KB är engagerade i.

7.4.10 Utbildningsverksamhet

Bibsam arrangerar en rad utbildningsinsatser i form av konferenser och kurser som vänder sig till olika målgrupper och genomförs regelmässigt inom olika områden. Som exempel från 2003 kan nämnas:

- Chefskonferenser
- Konsortiedagen – en informations- och diskussionsdag för kontaktpersoner vid institutioner som ingår i licenskonsortiet.
- ”Det beror på” – kurs i biblioteksjuridik.
- ”Licensavtal – i teori och praktik” – en kurs om licenser och licensarbete, inklusive juridiska aspekter

I samarbete med Kulturrådet har följande konferenser genomförts

- Landskap för lärande – allemansrätt eller privilegium? Konferensen tog bl.a. upp frågor om hur samarbetet kan se ut mellan högskola, folkbibliotek och lärcentra, servicesatsningar av typen chatta med bibliotekarien, frågan om en nationell bib-

liotekspolitik och hur det vuxna lärandet ser ut i ett internationellt perspektiv.

- Arena för utveckling – samverkansformer och dialog mellan folkbibliotek, forskningsbibliotek och lärcentra.
- Den söm(n)löse bibliotekarien – om virtuella nättjänster
- Samarbete kring webbaserade lärande miljöer inom högskolan – hur funkar det?

7.5 Bibsams mål och utvecklingsverksamhet

Strategi/vision

Ett utkast till *strategisk plan* har upprättats av KB/Bibsam för de kommande åren. Någon sådan har inte funnits tidigare. Planen avses gälla för åren 2004–2006, och den ska efter samråd med berörda underställas Riksbibliotekarien.

Det övergripande målet kvarstår – ”att förbättra och effektivisera informationsförsörjningen till högre utbildning och forskning, främst genom att verka för

- a) att de svenska forskningsbibliotekens resurser används och utvecklas väl, och
- b) att tillgången till, och användningen av, information befrämjas.”

Inom följande områden har *delmål* ställts upp:

- Omvärldsbevakning

Mål: Bibsams personal ska ha relevant information om vad som händer inom Bibsams verksamhetsområde.

Strategi: Identifiera och använda relevanta informationskällor.

Aktivitet: Fortlöpande etablera personliga och institutionella kontakter, internationellt, nationellt och lokalt; bevaka, delta i (även anordna) konferenser, seminarier, massmedia etc. *Specifika prioriteringar för perioden:* kontakter med företrädare för regeringen, högskolesektorn och folkbiblioteken.

- Information

Mål: Man ska inom Bibsams verksamhetsområde, högre utbildning och forskning, vara väl informerad om Bibsams verksamhet och om informationsförsörjningsfrågor i allmänhet.

Strategi: Ge god och relevant information, anpassad till mottagarnas behov, om alla delar av Bibsams verksamhet samt om viktigare frågor avseende informationsförsörjning till högre utbildning och forskning.

Aktivitet: Utveckla, samt förenkla tillgången till, den webb-baserade informationen; i övrigt, se ovan under ”Omvärldsbevakning”.

- Kompetensutveckling (extern)

Mål: Forskningsbibliotekens personal ska ha tillräcklig kompetens för sina uppgifter, liksom alla som fattar beslut inom Bibsams verksamhetsområde.

Strategi: Stödja kompetensutveckling

Aktivitet: Anordna och delta i kurser, seminarier och konferenser i alla ämnen som har beröring med Bibsams verksamhet; i övrigt, se ovan under ”Information”. *Specifika prioriteringar under perioden:* exempelvis anordna kurser i juridik för bibliotekarier och statistik för bibliotekarier.

- Uppbyggnad och förvärv av elektroniska informationsresurser

Mål: Svenska forskare och studenter ska ha god tillgång till relevant information

Strategi: Med utgångspunkt från användarnas behov, vedertagen standard och öppna format befrämja uppbyggnad av elektroniska informationsresurser

Aktivitet: Stödja samordnad gång utveckling av högskolans elektroniska publicering; via centrala licensavtal ge utökad tillgång till kommersiellt tillhandahållen information. *Specifika prioriteringar under perioden:* exempelvis SvEP-projektet (Samordning av den svenska högskolans elektroniska publicering); e-bokslicenser.

- Tillgängliggörande av elektronisk information

Mål: Svenska forskare och studenter ska ha god tillgång till relevant information.

Strategi: Med utgångspunkt i informationsanvändarnas behov och vedertagen standard befrämja uppbyggnad av funktionella gränssnitt för återsökning och hantering av elektroniska informationsresurser.

Aktivitet: Stödja samordnad utveckling och användning av webb-baserade tjänster och verktyg. *Specifika prioriteringar under perioden:* exempelvis Sveriges nätbibliotek.

- Stöd till och utveckling av fjärrlånesystemet

Mål: Svenska forskare och studenter ska ha god tillgång till information som inte är fritt tillgänglig genom moderinstitutionen eller på annat sätt (t.ex. Internet).

Strategi: Befrämja och underlätta fjärrlåneservice (inkl. kopior av delar av dokument).

Aktivitet: Ekonomiskt kompensera nettoutlånarna bland Bibsam-biblioteken; i licensavtalen säkerställa leverans av kopior till offentliga bibliotek; uppmuntra till rationalisering av fjärrlånearbetet (exempelvis direktleverans till slutanvändare).

- Rättsfrågor

Mål: Svenska forskare och studenter ska ha god tillgång till, och goda möjligheter att hantera, information.

Strategi: Påverka utformning och underlätta tolkning och tillämpning av relevanta direktiv, lagar, förordningar och avtal.

Aktivitet: Bilda opinion (massmedia, konferenser, etc.), uppvakta lagstiftare och regeringsrepresentanter, utforma remissvar, lämna råd och anvisningar. *Specifika prioriteringar under perioden:* exempelvis implementeringen av EU:s allmänna upphovsrättsdirektiv, revideringen av direktiven rörande databaser resp. personuppgiftsskydd, licensfrågor rörande e-böcker, utbildningsinsatser.

- Bibliotekens tillgänglighet

Mål: Bibsam-bibliotekens tjänster ska vara allmänt tillgängliga.

Strategi: Komma överens med Bibsam-biblioteken om förmåner och skyldigheter.

Aktivitet: Belöna bibliotek som är allmänt tillgängliga (fjärrlånekompensation, licensavtal, juridisk rådgivning m.m.); följa utvecklingen (enkäter m.m.); stimulera till ökad tillgänglighet (t.ex. stöd till utveckling av online-baserade tjänster).

- Statistik och utvärdering

Mål: De som nationellt, internationellt eller lokalt fattar beslut av betydelse för informationsförsörjningen till högre utbildning och forskning ska till stöd för detta ha relevant och tillförlitlig information.

Strategi: Beskriva och analysera utvecklingen vad avser biblioteks- och informationstjänster inom Bibsams verksamhetsområde, samt befrämja sådan verksamhet.

Aktivitet: Årligen, i samverkan med SCB, samla in och publicera statistik; minst en gång under perioden publicera en rapport över forskningsbibliotekens situation; genomföra och stödja utvärderingar; stödja standardisering på området. *Specifika prioriteringar under perioden:* exempelvis förbättra samarbetet med biblioteken, göra resultaten av statistikinsamlingen mer synliga, etablera närmare samarbete med Högskoleverket, fastställa ekonomiska nyckeltal, utforma mall för förenklad utvärdering.

- Extern samverkan

Mål: Att uppnå största möjliga ändamålsenlighet i, samt effekt av, Bibsams insatser.

Strategi: Söka samverkan med alla som kan bidra till uppfyllelsen av Bibsams övergripande mål.

Aktivitet: Samverkan med forskningsbiblioteken, övriga institutioner inom ABM-området (folkbibliotek, arkiv, museer), företrädare för universitet och högskolor, biblioteksöreningar, standardiseringsorganisationer m.fl. *Specifika prioriteringar under perioden:* exempelvis effektivisera samverkan med externa partners i arbets-, samråds- och referensgrupper, utveckla samarbetet med SUHF, Högskoleverket och företrädare för folkbiblioteken.

- Finansiering

Mål: Stabil och tillräcklig finansiering för Bibsams verksamhet; extra medel för större och tidsbundna projekt initierade av Bibsam.

Strategi: Söka löpande och nära kontakt med Utbildningsdepartementet samt med relevanta myndigheter, fonder och stiftelser; utverka en av departementet öronmärkt budget för Bibsam inom ramen för KB:s anslag.

Aktivitet: Kontinuerligt informera befintliga och potentiella anslagsgivare om Bibsams verksamhet; uppvakta/ansöka på förenkommen anledning.

7.6 Bibsams verksamhet – bedömningar och slutsatser

7.6.1 Bedömningar

Bedömningarna är baserade på KB-utredningens enkät, intervjuer och samtal med företrädare för olika intressen.

Samordning och utveckling generellt

En stor majoritet anser att samordningen och utvecklingen generellt sett har fungerat bra. Några anser att den har fungerat både bra och dåligt, och ett litet antal att den har varit dålig eller hade kunnat vara bättre. De flesta framhåller konsortieupphandlingen av databaser (förvärv av elektroniska informationsresurser) som en bra verksamhet. Bibsam har fungerat som en stödjande, samordnande eller katalyserande part. Några nämner också fördelarna med att riktlinjer och standarder fastställs i olika sammanhang. Vidare framhålls samarbetet mellan forskningsbibliotek, ekonomiska bidrag till detta och Libris.

Bland förslagen till förbättringar vill de flesta se ett utökat samarbete mellan folkbibliotek och forskningsbibliotek. Många önskar ett större inflytande för ”dem som ska samordnas”. Stödet för att flytta Bilsams verksamhet utanför KB, ett önskemål som framförts från något enstaka håll, är mycket litet.

Ansvarsbibliotekssystemet

Den absoluta majoriteten tycker att ansvarsbibliotekssystemet är bra. Några tycker att det fungerar både bra och dåligt, och ungefär lika många att det är bristfälligt och borde förändras. Några större lärosäten tycker att det borde läggas ner. Som exempel på vad som är bra nämns bland annat kontakter, erfarenhets- och kompetensutbyte, tydlig ansvarsfördelning, stöd för andra bibliotek, utbildning och fortbildning samt ämnesportaler. Mindre bra är att kvaliteten på ansvarsbiblioteken upplevs som ojämn, att systemet inte är komplett och att anslagsfördelningssystemet är irrelevant och inadekvat. De som är negativa till systemet anser att det är föråldrat. De flesta önskar att lyckade projekt ska marknadsföras mer, och att finansieringen ska göras om och göras mer långsiktig. Några önskar en indelning efter funktion istället för dagens ämnesvisa indelning, och några skulle vilja se regionala ansvarsbibliotek. En strategi efterlyses.

Det råder delade meningar om fördelar och nackdelar med systemets nuvarande utformning. Poängen med att de är ämnesrelaterade ifrågasätts av somliga eftersom bestandsfrågorna inte anses centrala, många sysslar med samma saker t.ex. portalfrågor etc., man träffas för allmänt erfarenhetsutbyte. Alla ämnen/-

ämneseområden har inte något ansvarsbibliotek och somliga är splittrade t.ex. samhällsvetenskap (där GU ansvarar för vissa ämnen, HHS för andra, SU för andra etc.). Det framförs också kritik mot att ansvarsbiblioteken inte delar med sig av sina erfarenheter. Andra framför som alternativ att pengarna borde användas till funktionsinriktade projekt. Relativt många tycker det är viktigt att behålla denna ämnesrelaterade nätverksstruktur. (*Anm. KB har samtidigt – dock inte helt i fas med KB-utredningen – utvärderat ansvarsbiblioteken, se 7.4.2 och 7.13.*)

Stöd till utvecklingsprojekt utanför ansvarsbibliotekssystemet

Majoriteten anser att stödet har fungerat bra. En mindre grupp anser att det bör förändras, och ett fåtal att det bör läggas ner. Som särskilt värdefulla projekt nämns utveckling av teknik, metoder och verktyg som kan vara till allas nytta, projekt av nationellt värde och samverkan mellan alla offentligfinansierade bibliotek. Några nämner också samverkan, högriskprojekt och komplettering av ansvarsbibliotekssystemet. Bland bristerna nämns för litet inflytande för biblioteken, att resultaten inte sprids nationellt och att det rör sig om små medel för små projekt. De flesta förbättringsförslagen gäller höjning av anslaget, eller omfördelning från ansvarsbibliotekens anslag, vidgning av området för möjlig finansiering, att samla resurser kring nationellt prioriterade insatser samt att sprida information om lyckade projekt. Några nämner att kvaliteten på ansökningarna bör höjas, och önskar stöd till bland annat EU-ansökningar och konsortier.

Licensverksamheten

Sju av de största lärosätena samt Riksdagsbiblioteket lägger årligen ner mer än tio miljoner på förvärv av e-resurser, varav tre lägger ner mellan 15 och 20 miljoner. Övriga större lärosäten lägger ner mellan en och sex miljoner, och några lärosäten samt större institutioner mindre än en miljon. För de allra flesta utgör Bibsams konsortieavtal mer än 50 procent av de totala förvärven av e-resurser.

Samtliga anser att Bibsams licensverksamhet är bra. De vanligaste skälen är att enskilda bibliotek saknar egen kompetens och resurser

för verksamhet som denna, att det utjämnar skillnader mellan stora och små bibliotek samt att samordnad upphandling är resurseffektivt och ger bättre villkor. Bra information och uppföljning nämns också. Förslagen till förbättringar rör främst två områden. Vad gäller tillgången bör alla (offentligfinansierade) bibliotek få delta och ha samma tillgång, och samverkan bör ske med KULDA. Bättre förankring hos biblioteken önskas, liksom att ansvarsbiblioteken också bör utveckla egen kompetens samt att driften bör förläggas utanför KB för att inte binda resurser. Å andra sidan finns uttryckliga önskemål om att upphandlingen inte bör spridas ut, att all forskningsinformation bör handlas upp nationellt och de tidigare nämnda fördelarna med samordnat förvärv av elektroniska informationsresurser. Vidare finns önskemål om att få plocka ur paketen, att ändra kostnadsfördelningen, att arkivfrågan måste lösas och att verksamheten bör kopplas till forsknings- och utvecklingspolitiken.

Juridisk bevakning och rådgivning

Samtliga svarande anser att Bibsams juridiska rådgivning och bevakning är bra, många att den är mycket bra. Bland fördelarna nämns tillgången till specialistkunskaper, att servicen är bra för folkbiblioteken och de mindre biblioteken samt att lagar och förordningar på så sätt tolkas likartat överallt. Det finns dock en osäkerhet om alla har tillgång till tjänsten eller inte. Bland förslagen till förbättringar dominerar önskemål om att verksamheten ska utökas, framför allt till alla offentligt finansierade bibliotek. Några anser också att den bör marknadsföras mer, och att utbildning och kurser bör hållas i hela landet. Ett lärosäte anser uttryckligen att tjänsten inte får tas bort från KB.

Fjärrlånesystemet

Praktiskt taget alla anser att fjärrlånesystemet fungerar bra. Många beskriver fjärrlånesystemet som en grundbult i biblioteksväsendet, en förutsättning för forskningen som inte går att vara utan, och flera anser att det är enkelt och effektivt samt underlättar för distansutbildningen. Systemet gör att biblioteken kan fungera som en samlad resurs, och erbjuda mer än de egna samlingarna.

Som mindre bra nämns olika tekniska aspekter som har med Libris att göra, framför allt i form av önskemål om utveckling av lokala moduler så landet får ett enda enhetligt bibliotekssystem samt möjlighet för fjärrlån direkt till slutanvändaren. Några uttrycker också missnöje över att vissa bibliotek ibland stänger sin fjärrlåneservice, och några menar att övergången till digital publicering urholkar systemet.

De två mest önskade förslagen till förbättringar är kompensation till nettoutlånare och mer samverkan och integration med folkbiblioteken. Några önskar att även folkbibliotek ska kunna få ersättning, och några vill kunna få distribuera digitala kopior. Bland förslagen nämns också att titta på den danska modellen, att bara låna ut unikt material och att antingen förstärka eller ta bort regionindelningen.

Statistiken

Ungefär hälften av de som svarat på KB-utredningens enkät anser att statistiken ger en rättvisande och bra bild, ungefär lika många anser att den ger en bristfällig bild. Som positivt framhålls är att statistiken har utvecklats och blivit bättre, men motsatsen framförs också. Flertalet anser att de olika biblioteken inte är jämförbara och att det inte går att få en rättvis bild, samt att det som mäts är traditionella och oväsentliga parametrar där bland annat kundnytta inte finns med. Vidare påpekar de s.k. övriga forskningsbiblioteken att de har ett särskilt problem i och med att de har två huvudmän att betjäna. Önskemål om förbättringar rör bland annat gemensamma indikatorer där kvalitativa bör prioriteras före fysiska, bättre och mer kvalitativ analys och tolkning samt förenklingar och klargörande av vad som mäts. Några önskar att ansvaret för statistiken ska flyttas till SCB eller en universitets- och högskolemyndighet, alternativt önskas samarbete med HSV. (*Anm. Kulturrådet ansvarar för biblioteksstatistiken, inklusive forskningsbibliotekens statistik.*)

Samordnings- och utvecklingsuppgifter Bibsam borde ha hand om

En stor majoritet anser att det finns fler uppgifter Bibsam borde ha hand om. Som exempel nämns att ta hand om alla offentligfinansie-

rade bibliotek, nationell upphandling av bland annat elektroniska resurser samt samarbete med Libris. Andra uppgifter som nämns är juridisk rådgivning till alla, att även ta hand om företag, extern finansiering och nyckeltal, större projekt och nationellt kvalitetsarbete, utbildning och fortbildning samt planering för detta, digitalt bibliotek och andra digitala frågor, samordning av vetenskaplig publicering, ämnesbibliografier, ABM-ansvar, att förhindra dubbelarbete på fältet genom egna initiativ samt ansvar för det nationella klassificeringssystemet.

Utför Bibsam uppgifter andra kan sköta bättre?

De allra flesta anser inte att Bibsam utför uppgifter som andra kunde sköta bättre. Ett fåtal anser att projekt ska utföras där kompetensen finns, att utvecklingsprojekt ska flyttas till forskningsråden och Kulturrådet, att statistiken och ABM-frågorna borde flyttas samt att licensupphandlingen borde flyttas till de universitets- och högskolebibliotek som önskar ta ansvar för denna. Mot detta talar synpunkten att detta kan leda till problem med moderorganisationerna.

Inflytandet över Bibsam

Många anser att lärosätena och biblioteken har för litet inflytande över Bibsams verksamhet. Ganska många anser det emellertid tillräckligt, och några har angett att det är oklart eller svarat både ja och nej på frågan. Inflytandet anses ske genom referensgrupper, enkäter, möten och konferenser samt information och personkontakter.

Kritiska synpunkter framförs mot bristande insyn i KB och Bibsamrådet, att det är svårt att se strukturen på verksamheten samt att det inte blir representativt med personliga mandat i grupperna. De förslag till förbättringar som nämnts av flest är mer inflytande för små och medelstora, att inrätta en egen styrelse alternativt ge Bibsam-rådet mer inflytande, att se över representationen i referensgrupperna samt att samarbeta mer med folkbiblioteken. Några önskar mer inflytande från hela lärosätena (inte bara högskolebiblioteken), andra att även andra än lärosäten ska få inflytande. Några få vill flytta Bibsam till en annan eller önskar att en ny

myndighet ska inrättas, men andra vill uttryckligen att Bibsam-verksamheten ska vara kvar inom KB.

Några lärosäten vill vara med vid upphandlingar, att samarbetet bör öka samt att den externa informationen och marknadsföringen ska förbättras.

7.6.2 Slutsatser

Bibsams verksamhet är angelägen men behöver utvecklas. Ansvarsbibliotekssystemet behöver reformeras, och projektmedel bör utgå till projekt av större nationellt värde. Bibsams verksamhet bör ökas till att omfatta alla offentligt finansierade bibliotek, inklusive folkbiblioteken. Statistiken bör förbättras och brukarnas inflytande behöver stärkas.

7.7 Specialbibliotek med nationella uppgifter m.fl.

7.7.1 Talboks- och punktskriftsbiblioteket

Talboks- och punktskriftsbiblioteket (TPB) har varit en statlig myndighet sedan 1980 då staten tog över biblioteket från Synskadades Riksförbund. Regeringens övergripande mål för TPB:s verksamhet är att i samverkan med andra bibliotek tillgodose läshandikappades behov av litteratur. TPB framställer exemplar i alternativt format, cirka 25 procent av den årligen tryckta produktionen. TPB framställer talböcker och punktskriftsböcker i enlighet med 17 § URL. E-böcker produceras enligt avtal med läromedelsupphovsmännen. I förslaget till ny upphovsrätt utvidgas möjligheterna att enligt 17 § producera e-text, bilder m.m. utan upphovsmännens tillstånd för den begränsade målgruppen av personer med funktionshinder som inte kan ta del av verket på annat sätt. I denna målgrupp ingår förutom personer med synskada eller rörelsehinder också personer med läs- och skrivsvårigheter, fyra procent av befolkningen. TPB bedömer att en procent av befolkningen, dvs. cirka 80 000 personer, är aktiva läsare av alternativa media.

TPB har ett digitalt arkiv, idag kopplat till Sunets FTP-arkiv i Uppsala. TPB för över cirka 4 500 nya titlar per år som digitala ljudfiler till arkivet, och idag finns där cirka 10 000 titlar som kan laddas ned främst av högskolebibliotek i deras service till läshandi-

kappade studenter. Verksamheten är under uppbyggnad och stöds av projektmedel från Post- och telestyrelsen.

TPB har en budget på 95 miljoner kronor, 77 anställda och ett bokbestånd på 75 000 titlar.

Tidigare utredningar

De alternativa medier som TPB framställer omfattas inte av pliktlagen i praktiken. Statens ljud- och bildarkiv har meddelat undantag för att samla in och bevara talböcker, även om de har ansvar för bevarandet av fonogram. Detta innebär att ingen har ansvaret för att arkivera talböcker för framtiden. Punktskriftsböckerna är undantagna från pliktlagen i den mån de följer en tryckt förlaga, vilket också innebär att ingen har ansvar för den historiska punktskriftsutgivningens bevarande.

I E-pliktutredningen (SOU 1998:111) sänkades förslaget för hur funktionshindrade ska läsa det material som blir tillgängligt för andra genom att det samlas in digitalt eller digitaliseras.

Det elektroniska biblioteket

De nationella målen och inriktningen av handikappolitiken siktar på att skapa ett tillgängligt samhälle. Detta ska vara genomfört 2010.

Ett tillgängligt samhälle bör enligt TPB ha ett elektroniskt bibliotek där innehållet är tillgängligt med hjälp av skärmläsare, dvs. med punktskriftsdisplay, talsyntes eller förstorad text. Digital information måste lagras på ett sådant sätt att detta är möjligt. Hinder för detta kan vara av olika slag, bland annat upphovsmännens krav på kopieringskydd. Valet av standarder är också väsentligt för tillgängligheten. I ett tillgängligt Sverige är digitala resurser tillgängliga överallt, inte bara på ett fåtal platser. Därför bör det enligt TPB lagregleras att personer med funktionshinder har rätt att koppla upp sig till det elektroniska biblioteket.

För att allt ska bli tillgängligt behövs också en vidareförädling av de digitala filerna, och där kommer TPB:s uppdrag in. TPB behöver leverans av filer för att framställa tillgängliga exemplar som talbok, punktskrift eller e-bok eller kombinationer av dessa. Arkivet blir

tillgängligt via bredband för den funktionshindrade målgruppen och förmedlande bibliotek.

TPB önskar få pliktleveransansvar för talböcker som ljudfil samt rätt att få del av pliktleverans av digitala filer med hänvisning till 17 § URL för att säkra tillgängligheten av de digitala resurserna för personer med funktionshinder.

Slutsatser

Förutsättningarna för TPB att bli föremål för pliktleverans bör utredas (se kap. 7).

7.7.2 Svenska barnboksinstitutet

Stiftelsen Svenska barnboksinstitutet (SBI) grundades 1965 och öppnades för allmänheten två år senare. 1988 fick Kungl. biblioteket uppdraget att utreda och föreslå former för anknytning av institutet ”till statlig verksamhet”, vilket resulterade i en nyordning med KB som tillsynsmyndighet. Institutet får sedan 1 juli 1989 statsbidrag via Utbildningsdepartementet, något som SBI anser stärkte SBI:s ställning som specialbibliotek.

Med stöd av KB utvecklade institutet under det följande decenniet den forskningsfrämjande kapaciteten och servicen till besökare och låntagare. Milstolpar har varit katalogisering i Libris, den i Libris upprättade ämnesbibliografin BULB, online-katalogen ELSA samt SBI:s webbplats (<http://www.sbi.kb.se>) som bl.a. erbjuder fjärrutlåning. Andra insatser av nationell betydelse är ansträngningarna för att säkra Suecana-material (ofta i direktkontakt med barnboksskaparna själva) samt arbetet med en tesaurus med barnlitterära ämnesord. Resultatet har blivit ett tekniskt avancerat resurscentrum med klara ansvarsfunktioner, som effektivt nyttiggör de internationellt välrenommerade samlingarna.

Ett område där ytterligare samarbete vore viktigt är enligt SBI omhändertagandet av barnlitterära arkiv. SBI saknar möjligheter att tillfredsställande hantera originalmaterial men vill gärna bidra till ett omhändertagande i nationalbiblioteket. Enligt SBI:s bedömning finns behov en mer permanent personalresurs i KB motsvarande den som har ett delansvar för KB:s Strindbergsmaterial.

Sammanfattningsvis framför SBI att om utvecklingen ska kunna fortsätta är det av synnerlig betydelse att KB:s tillsynsfunktion och stödet till SBI kan behållas och gärna utökas. Institutet har noterat att såväl Utbildningsdepartementet som Riksbibliotekarien slagit fast att tillsynsansvaret kvarstår, trots att institutets statsbidrag fr.o.m. budgetåret 2003 inte längre utbetalas via KB:s anslag utan utgör en egen anslagspost under rubriken ”Särskilda utgifter för forskningsändamål”.

7.7.3 Internationella biblioteket

År 1991 inrättades en statlig invandrarcentral (ILC) i Stockholm vars riktlinjer var att bygga upp ett mediebestånd som skulle svara mot aktuella behov på olika invandarspråk. I samarbete med folkbiblioteken skulle ILC utarbeta en ansvarsfördelning beträffande olika invandarspråk samt vara en resurs beträffande bokdepositioner, gallring av invandrarlitteratur, att bygga upp en central depå samt svara för rådgivning och information. En viktig uppgift var även att genom kvalificerad kurs- och konferensverksamhet höja kompetensen avseende invandrarfrågor i hela landet. Slutligen skulle man samverka med motsvarande institutioner i de övriga nordiska länderna.

1996 gjordes den första medieförsörjningsplanen för medier på invandrar- och flyktingspråk som ligger till grund för Internationella biblioteket (IB) i Stockholm som öppnades år 2000. Internationella biblioteket har stat, Stockholms läns landsting samt Stockholms stad som huvudmän där staten svarar för 26 procent, landstinget för 27 procent och Stockholms stad för 47 procent av finansieringen. Internationella biblioteket har ett nationellt uppdrag att förmedla böcker och andra medier på utländska språk till alla landets bibliotek. Biblioteket är också en resurs för landets bibliotek när det gäller rådgivning och utbildning på området. Biblioteket sorterar under Stockholms stadsbibliotek.

Idag har ett bestånd om litteratur på cirka 130 språk byggts upp tillsammans med en stor kompetens bland dem som idag arbetar på biblioteket. Personalen vid IB behärskar idag 27 språk, har en ovärderlig kunskap om inköpskanaler över hela världen samt har byggt upp ett stort kontaktnät med kollegor och andra som arbetar inom detta fält.

Den viktigaste fråga som Internationella biblioteket står inför idag är att göra allt detta tillgängligt, dvs. att oavsett språklig bakgrund ska brukarna ha samma möjligheter och kunna ha tillgång till samma information. Detta är enligt Internationella biblioteket en rättighetsfråga för alla medborgare, och handlar om allas rätt till likvärdig service. Genom att bygga upp en virtuell mötesplats, Virtuella Internationella biblioteket, (VIB) skapas nu en mötesplats för både brukare och personal. VIB ska inbjuda till diskussion och utbyte av idéer. På åtta olika språk ska litteratur och länkar till förlag, inköpsställen, tidningar och samhällsinformation presenteras och på så sätt göra biblioteket tillgängligt, inte bara för besökare och inte enbart för personal på andra bibliotek utan genom sin mångspråkighet även för invånare med annat modersmål än svenska.

7.7.4 Myndighetsbibliotek

Svensk biblioteksförnings specialgrupp för statliga bibliotek utanför universitets- och högskoleområdet har skrivit till och sammanträffat med KB-utredningen. De representerar en bibliotekstyp – nämligen de statliga myndighetsbiblioteken – som faller utanför såväl KB:s som Kulturrådets ansvarsområden. Detta rör sig om ett hundratal bibliotek som är offentligt finansierade och lyder under sina respektive myndigheter, men bara ett fåtal av dem uppfyller kriterierna för att få räknas som ett s.k. Bibsam-bibliotek. Biblioteken har antingen inte tillräckligt stor forskningsanknytning eller är inte allmänt tillgängliga.

En fråga där bristen på nationellt samordningsansvar har fått konsekvenser för myndighetsbiblioteken är frågan om gemensamt förvärv av elektroniska informationsresurser. Dessa bibliotek kan med Bidsams nuvarande regler och resurser inte få tillgång till Bidsams tjänster. Biblioteksföreträdarna anser att det är viktigt att även myndighetsanställda får tillgång till avgiftsbelagda källor. Gruppen anser att en utveckling i Sverige mot en större nationell samordning av digital information är önskvärd. Eftersom Bidsam har stor erfarenhet och kompetens vore det lämpligaste enligt gruppens mening att KB genom Bidsam får ett utökat nationellt ansvar för bibliotekssamverkan, framför allt vad gäller förvärv av elektroniska informationskällor. Ansvaret bör i första hand omfatta

alla typer av bibliotek, och i andra hand alla statligt finansierade bibliotek.

7.8 Bibliotek m.m. inom kommuner och landsting

För fakta om folkbiblioteken hänvisas till Kulturrådets och SCB:s statistik. I det följande ges en översikt av verksamheten vid de bibliotek som huvudsakligen finansieras av kommuner och landsting (se även avsnitt 7.9).

7.8.1 Folkbibliotek

Folkbiblioteken har kommunal huvudman och är fullt ut finansierade med offentliga medel. Över 40 procent av de kommunala kulturanslagen går till biblioteken. Under en lång tid har det pågått en integration mellan folkbiblioteken och skolbiblioteken. Folkbiblioteken når breda grupper i samhället och är samhällets mest besökta offentliga institutioner. Verksamheten har en bred folklig förankring. Folkbiblioteken har visat sig vara det hållbara fästet – ”när allt annat kommer och går, folkbiblioteket består”.

Folkbiblioteken är en för alla fritt tillgänglig resurs för utbildning, kultur och information som även har tillgång till informationsteknologiska resurser. På folkbiblioteken finns kompetent bibliotekspersonal som tillika är informationspecialister – en yrkesgrupp vars unika kompetens är att söka, hitta, värdera och använda information.

Statsbidrag till kommunala verksamheter

Kulturrådet fördelar bidrag som syftar till att utjämna standarden mellan olika kommuners bibliotek och stimulera utveckling av nya former av folkbiblioteksverksamhet. I syfte att främja intresset för litteratur och läsning, särskilt bland barn och unga, fördelar Kulturrådet bidrag till läsfrämjande verksamhet och stöd till inköp av barn och ungdomslitteratur (29 miljoner kronor). Det statliga litteraturstödet har sedan 1999 kompletterats med ett distributionsstöd som innebär att de litteraturstödda böckerna skickas ut till alla landets bibliotek. Insatser för att främja vuxenstuderandes tillgång till bib-

lioteksservice vid folkbiblioteken har sedan år 2000 fått ett årligt anslag på tre miljoner kronor (se vidare avsnitt 7.9).

Lånecentraler och depåbibliotek

Det finns tre lånecentraler i landet – i Malmö, Stockholm och Umeå. Lånecentralerna replierar på folkbibliotek, och har i uppdrag att komplettera kommunbibliotekens bestånd inom sina respektive regioner. Depåbiblioteket i Umeå är folkbibliotekens gemensamma depå av äldre litteratur. År 2002 gick sammanlagt tolv miljoner kronor i statsbidrag till dessa verksamheter.

Folkbibliotekens nya roll

Vuxenstuderande utnyttjar i hög grad folkbiblioteken för sina studier. Även högskolestuderande använder sig av folkbibliotekens tjänster i allt större omfattning. Studerande inom IT-stödd utbildning (distansstuderande) som befinner sig på orter som inte har högskolebibliotek vänder sig i ökande grad till ortens folkbibliotek. Även studerande vid s.k. lärcentra får den mest adekvata biblioteksservicen genom ortens bibliotek.

Bibliotekstjänst AB

Bibliotekstjänst AB (BTJ) där Svensk biblioteksförning är minoritetsägare, levererar sedan många år biblioteksprodukter till främst svenska folkbibliotek. Företaget har under senare år även en omfattande verksamhet i andra nordiska länder. Genom dotterföretaget PrioInfo levereras sedan ett par år även bl.a. databaser till universitets- och högskolebibliotek. BTJ:s huvudinriktning är att till folkbibliotek leverera ”hyllfärdiga” böcker som är katalogiserade och bundna – den s.k. sambindningen – och att ombesörja prenumeration av tidskrifter och databaser. BTJ äger och sköter bibliotekskatalogen Burk, som används av de svenska folkbiblioteken. Sedan år 2001 finns bibliotek.se, en gemensam sökingång för katalogerna Libris och Burk, som drivs gemensamt av KB och BTJ.

7.8.2 Skolbibliotek

Verksamheten

I landets 4 450 grundskolor finns cirka en miljon elever. I de 485 gymnasieskolorna finns cirka 300 000 elever, och av dessa har drygt 90 procent tillgång antingen till ett skolbibliotek som är integrerat med en folkbiblioteksfilial eller ett skolbibliotek.

I takt med att undervisningen i grund- och gymnasieskolan förändras mot ett mer elevaktivt och problembaserat lärande ökar användningen av biblioteken. Ett bra bibliotek kan direkt bidra till att varje elev lär sig att hitta den information som behövs i undervisningen och senare i livet. Trots det är enligt Kulturrådet skolbibliotekens standard generellt sett låg. De senaste åren kan emellertid en positiv utveckling kunnat skönjas.

Skolverkets insatser

Dåvarande Skolverket tog år 2000 initiativ till att stödja och stimulera arbetet med språkutveckling med inriktning på att förbättra läs- och skrivmiljöerna i skolan, samt att förstärka och utveckla skolbibliotekens pedagogiska roll. Verket startade även ett nätverk med universitet och högskolor som ska stödja och initiera kompetensutveckling som riktar sig mot skolbibliotekets pedagogiska funktion i en kreativ språk- och lärmiljö. Skolverket sammanförde uppdragen till ett projekt, Språkrum, som har arbetat med aktiviteter utifrån områdena forskning, kompetensutveckling samt information och kommunikation.

Samarbete mellan Kulturrådet och skolmyndigheterna

Ett samarbete har etablerats mellan Kulturrådet och Skolverket samt Myndigheten för skolutveckling, manifesterat genom ett dokument angående långsiktigt samarbete om bibliotekens roll i utbildningen. Kulturrådet rekommenderar överenskommelser på kommunal nivå om samarbete mellan skola och folkbibliotek.

Gymnasiebiblioteken

Dialog mellan gymnasiebiblioteken och högskolebiblioteken blir allt viktigare och i t.ex. Göteborg (GUB) har samarbete inletts. Likaledes har ett samarbete inletts mellan Södertörns högskola och gymnasieskolor i södra Storstockholmsregionen för att bryta gränserna mellan högskolan och skolan. I det sammanhanget kommer biblioteken att få en central roll. Gymnasiebibliotekarierna har en lång tradition av att arbeta handledande vid elevers informationssökningar, bland annat genom det gamla specialarbetet som gjordes av alla elever i avgångsklass. 2002 infördes i stället ett projektarbete om 100 gymnasiepoäng. Projektarbetet ska utveckla förmågan att planera, strukturera och ta ansvar för ett större arbete och ge erfarenhet av att arbeta i projektform. Skolverkets arbete med att utveckla projektarbetet berörde gymnasiebibliotekarierna i hela landet. Deras handledarkompetens är värdefull att ta till vara för såväl högskole- som folkbiblioteken.

Utbildningsradion

Utbildningsradion (UR) är en nationell aktör inom utbildningsområdet. Det material UR producerar vänder sig till allmänheten och till utbildning och pedagogisk verksamhet, från förskolan till och med vuxenutbildning. UR har avtal med AV-centraler, men arbetar också genom folkbiblioteken. UR ska leverera pliktexemplar till Statens ljud- och bildarkiv.

7.8.3 Läns/regionbibliotek

Verksamhet

I varje län/region finns ett regionalt bibliotek – idag finns totalt 20. Länsbiblioteken är den förmedlande länken mellan nationell och lokal biblioteksverksamhet. Länsbibliotekens verksamhet omfattar kompletterande medieförsörjning, rådgivning, information, fortbildning och specialtjänster av olika slag.

Staten bidrar med 30 procent och landstinget med 70 procent till länsbibliotekens budget. År 2001 var bidragen 26 miljoner kronor respektive 64,8 miljoner kronor och antalet anställda i genomsnitt

sju personer (Källa: *Kulturens pengar 2000, Statens kulturråd 2001:5*)

Samverkansprojekt

Bibliotekssamverkan i Norrland (BIN) är ett treårigt projekt som startade hösten 2002 och drivs av de fem länsbiblioteken i Norrlandslänen och lånecentralen i Umeå. Det finansieras med bidrag från Kulturrådet och regeringen (Finansdepartementet). Projektet syftar till att finna nya former för förbättrad kunskapsförsörjning i norrlandslänen genom en fördjupad samverkan mellan länsbibliotek, kommunbibliotek, lånecentral och högskolebibliotek.

Ny struktur för medie- och informationsförsörjning i södra Sverige (Sim) är ett samarbetsprojekt mellan de sex läns/regionbiblioteken i södra Sverige och lånecentralen i Malmö. Syftet är att genom gemensamma utbildningar för läns- och folkbibliotekens personal, införande av spetsteknik inom informationsområdet, gemensamma projekt och ny medie- och transportorganisation få till stånd en effektivare medie- och informationsstruktur för 127 kommuner och tre miljoner innevånare. Projektet får bidrag av Kulturrådet.

KULDA-projektet

KULDA är en förkortning för ”konsortieupphandling av licensdatabaser”. Det startade i september 2001 på initiativ av länsbiblioteken. Projektet fick finansiellt stöd från Kulturrådet och dåvarande Skolverket. Projektets uppdrag är att samordna inköp av licensbelagda databaser och andra nättjänster för folk- och skolbibliotek i hela landet. Operatör är Regionbibliotek Västra Götaland.

KULDA-kontoret genomför nationellt samordnade inköp av licensdatabaser, e-böcker och andra nättjänster. Fram till årsskiftet 2003/2004 har 20 avtal om samordnade inköp slutits. Avtalsvillkoren förmedlas till biblioteken som erbjudande om deltagande i samköp. Erbjudandena har resulterat i samköpskonsortier som varierar i storlek från cirka 25 bibliotek till cirka 200 bibliotek. Genom KULDA-samköpen har licensbelagda databaser och andra nättjänster blivit tillgängliga för besökare och låntagare på ett stort antal bibliotek i hela landet. Samköpen har också inneburit att

många små bibliotek har kunnat köpa in och erbjuda licensbelagda nättjänster till sina låntagare.

En viktig erfarenhet som gjorts i KULDA-projektet är att folk- och skolbibliotek är i stort behov av utbildning för att kunna utnyttja inköpta nättjänster på ett effektivt sätt. KULDA-kontoret bedriver därför en omfattande utbildnings- och utvecklingsverksamhet. I samarbete med leverantörer utbildas i sökmetodik för enskilda databaser. I samarbete med länsbiblioteken utbildas i nya arbetsformer och metoder för arbetet med Internet och nättjänster i biblioteket. Hittills har ett 100-tal utbildningsdagar genomförts i hela landet.

KULDA-kontoret har under projektperioden etablerats som folkbibliotekens nationella centrum för licensfrågor och nättjänster. Projektet har inneburit att arbetet med Internet och nättjänster fått ökad uppmärksamhet på folk- och skolbibliotek. KULDA-kontoret samarbetar med andra aktuella utvecklingsprojekt för folk- och skolbibliotek och har inlett en diskussion med Bibsam för att hitta former för ett kommande samarbete.

KULDA-projektet är det första och hittills enda initiativet för nationell samordning mellan folk- och skolbibliotek. Verksamhetens organisation och struktur kan utgöra modell för nationell samordning på andra områden av verksamheten vid folk- och skolbibliotek.

Nabis (se avsnitt 7.10) har uppdragit åt en utredare att bl.a. undersöka förutsättningarna för samarbete mellan folkbiblioteken och KB/Bibsam.

Länsbibliotekarierna har uppvaktat Kulturministern, överlämnat en skrivelse och föreslagit att en delegation tillkallas för att utveckla en nationell strategi för biblioteksområdet. En likalydande skrivelse har sänts till Utbildningsministern. Föreningen förslår att initiativ tas till en delegation för att utveckla en nationell strategi för biblioteksområdet.

7.8.4 Landstingens informationsförsörjning

Traditionellt har landstingens informationsresurser varit specialister, kolleger, böcker, rapporter och tidskrifter. Både sjukvårdens bibliotek och kliniker har ett bestånd av böcker och tidskrifter. Lokala och regionala FoU-enheter har etablerats med har egna tidskriftsbestånd. Med åren har tidskriftsförlagen höjt sina priser

och såväl bibliotek som kliniker minskat antalet prenumerationer. Sedan 1970-talet har läkarprofessionen använt referensdatabasen Medline som idag innehåller 14 miljoner referenser till medicinska tidskriftsartiklar. På 1990-talet kom Cochrane-databaserna som fokuserar på kunskapsbaserad sjukvård (evidence based health care). Även för sjuksköterskor, sjukgymnaster, arbetsterapeuter, psykologer m.fl. finns det specialdatabaser.

Sjukvård bedrivs i kunskapsorganisationer. Det ställs höga krav på sjukvårdens personal att vara kunnig och uppdaterad för att kunna fatta väl underbyggda beslut. Sjukvårdens personal befinner sig som många yrkesgrupper i en ständig inlärningsprocess. Läkare, sjuksköterskor och andra personalkategorier inom vården förväntas arbeta kunskapsbaserat. Konceptet innebär att professionerna idag måste basera sina beslut vad gäller patientens diagnos, behandling och prognos på senaste vetenskapliga rön. Dessa rön finns i litteraturen, i bästa fall i form av randomiserade studier och nästan alltid som tidskriftsartikel. Detta krav på nya arbetssätt förutsätter att det finns en kunskapskälla för vårdens professioner att ösa ur för att få vetskap om aktuella vetenskapliga resultat. Tanken är att exempelvis läkaren ska ha tillgång till information som beslutsstöd direkt och omedelbart i den kliniska situationen med patienten på plats och i framtiden med informationen direkt kopplad till den digitala patientjournalen.

Idag har sjukvården tillgång till de elektroniska informationsresurser (databaser, tidskrifter och böcker) som de medicinska biblioteken i landstingen och regionerna tillhandahåller via respektive landstings intranät. Flertalet landsting har ett gemensamt intranät för hela landstinget och samtliga kommer att få det.

Universitetssjukhusen befinner sig i en paradoxal situation där personal som har sin anställning på universitetet har tillgång till Bibsam-förvärvade databaser och tidskrifter medan den landstingsanställda personalen får nöja sig med de lokala prenumerationer som de medicinska biblioteken tillhandahåller via intranäten kombinerat med traditionella beställningar av artikelkopior.

En situation med universitetsanställda med rik tillgång till information och landstingsanställda med sämre tillgång till information riskerar att skapa vårsituationer där patienter inte får tillgång till den senaste kunskapen om diagnostik och behandlingar. För att förekomma detta togs i slutet av 1990-talet initiativ till en gemensam upphandling av databaser och tidskrifter till alla Sveriges landsting. Förslaget kom från bibliotekshåll. KB/Bibsam kunde

inte hjälpa till varför Landstingsförbundet kontaktades via en landstingspolitiker i Dalarna. Så småningom fattades beslut i landstingsdirektörernas förening och EIRA-projektet (Effective Information Retrieval and Acquisition) var igång. Numera finns ett ramavtal och varje landsting sluter ett eget avtal med leverantören. Idag är femton landsting anslutna till EIRA-avtalet. I avtalet ingår för närvarande fem databaser och ett 70-tal ”handplockade” tidskriftstitlar. Antalet är beroende av deltagande landsting.

Landstingsförbundet förbereder tillsammans med samtliga landsting, dvs. även universitetssjukhusregionerna en upphandling som ska ge ett betydligt större utbud än i nuvarande EIRA-avtal och som för de landsting som så önskar motsvarar universitetssjukhusens behov. En tänkbar utgångspunkt är att utgå från Bibsam-modellen och förhandla om förlagspaket.

Denna upphandling förbereds och genomförs vintern/våren 2004 för att landstingen ska kunna bereda frågan i sitt budgetarbete och för sin prenumerationsplanering inför 2005. Landstingsförbundet samordnar detta arbete och Karolinska Institutets Bibliotek (som i egenskap av ansvarsbibliotek inom medicin får bidrag från KB/Bibsam) deltar med sin expertis.

Nationell informationsförsörjning?

Anställda vid universitetssjukhus i landet har således inte generellt tillgång till universitetens upphandlade resurser. De enda som har tillgång är de universitetsanställda vilket handlar om ett fåtal. Flerparten är landstingsanställda – även på universitetssjukhusen. Det verkar inte heller rimligt att många ska ägna så mycket tid åt upphandling. Upphandling är en invecklad process som kräver en lång inlärningsperiod som visserligen leder till en kunskap som kan komma till användning på olika sätt men det är inte särskilt rationellt. Det får nog betraktas som slöseri med offentliga medel. Man kan se fördelar med en nationell instans som sköter all upphandling. Frågan är om det är önskvärt med gemensam upphandling.

En företrädare för ett landsting uttrycker det så här: ”En förhoppning är naturligtvis att slipade förhandlare i kombination med *en* stor kund och kontinuitet ska kunna pressa förlagens priser, men vi ser också risker med att låta en enda instans göra upphandlingar. En sådan instans måste dock ha förmågan att förstå och föreslå lösningar också på de behov som finns utanför

universitetssjukhusen och utanför utbildningssituationerna, dvs. i den praktiska kliniska vardagen.”

7.8.5 Lärcentra

Det finns idag ingen allmänt vedertagen definition av vad ett lärcentrum är. En förklaring till detta är att lärcentra växt fram som en kommunal företeelse främst under 1990-talet och att deras uppdrag därför ser mycket olika ut. De utgör en del av den lokala infrastrukturen som byggts upp utifrån Kunskapslyftet (behörighetsgivande gymnasial utbildning), tillgången till högskole- och universitetsutbildningar och kompetensutveckling som tillväxtfaktor. En nationellt formulerad definition skulle därför uppfattas som alltför styrande. Flera nationella aktörer, exempelvis Glesbygdverket och Centrum för flexibelt lärande (CFL) har därför valt att i stället definiera några centrala lärcentrafunktioner som:

- *Mäklare*: Förmedling av kurser och utbildningar
- *Mötesplats*: Tillgänglighet till flexibla former för lärande
- *Motor*: Utveckling för hållbarhet och tillväxt

Utifrån dessa funktioner kan varje lärcentrum diskutera och definiera sin verksamhet lokalt. Ett lärcentrum är oftast en fysisk plats, en miljö för lärande – men det skulle också kunna vara virtuellt. Från lärcentrum kan den studerande få hjälp inför utbildningen, under studierna och med studievägledning. De flesta lärcentra arbetar aktivt med att marknadsföra utbildningar och rekrytera studenter. Lärcentra har dialog med utbildningsanordnarna, som kan vara högskolor, kommunal vuxenutbildning, privata utbildningsanordnare eller andra. En del lärcentra förmedlar enbart högskolekurser. Utbudet utgår dels från individens behov, dels från de lokala kompetensbehoven. Lärandet ska vara flexibelt, dvs. oberoende i tid, rum och pedagogisk form.

Tillgång till medier/bibliotek är viktigt för lärcentras verksamhet. Många studerande är studieovana och behöver handledning vid informationssökning. I Glesbygdverkets rapport *Kartläggning av lärcentra i Sverige 2001* (Glesbygdverket, november 2002), pekar man på att antalet studerande vid lärcentra i glesbygden är stort och att det lokala folkbiblioteket då fyller en viktig funktion.

Lärcentra och folkbibliotek

Samarbetet mellan lärcentra och folkbibliotek har blivit bättre men bör utvecklas. Detta kan ske genom lokala gemensamma arbetsgrupper, i gemensamma lokaler, via medvetna politiska satsningar eller enbart bygga på folkbibliotekets allmänna uppdrag (de studerande är låntagare som alla andra). Samarbetet syftar till att höja kvalitén i utbildningen för de studerande, lärarna och utbildningsanordnarna.

Bibliotekets engagemang består oftast i *medie- och informationsförsörjning* samt i *handledning vid informationssökning*. Handledningen kan utvecklas pedagogiskt i nära samarbete med lärcentras personal för att bidra till ökad måluppfyllelse för de studerande. I de kulturrådsstödda projekten om folkbibliotekens service för vuxnas lärande utvecklas bibliotekspersonalens kompetens för pedagogisk handledning. De flesta läns- och regionbibliotek stödjer eller planerar sådan kompetensutveckling för kommunernas bibliotekspersonal.

Medie- och informationsförsörjningen kräver att det lokala folkbiblioteket för en nära dialog med högskolebibliotek i regionen. Vidare krävs planering tillsammans med lärcentrats personal och andra utbildningsanordnare, samt ekonomisk prioritering eller någon form av ekonomiskt avtal. Lärcentra är organiserade på olika nivåer i de kommunala strukturerna, och det har inte varit vanligt att man inför starten haft förvaltningsövergripande diskussioner där biblioteken tagit del. De diskussionerna har dessbättre ökat under det sista året, då det blivit allt tydligare att folkbiblioteken har flera viktiga funktioner för lärcentra och för de studerande.

Samtidigt inleds också en period av ekonomisk åtstramning. Lärcentra har vanligtvis inte fått några ekonomiska medel för medie- och informationsförsörjning. Stora belopp har gått till lärcentra genom olika finansiärer, t.ex. Skolverket, Samverkansdelegationen och CFL, och kommunerna har även själva satsat pengar. Många bidrag är emellertid av icke permanent karaktär, och verksamheten bör utvärderas snarast.

7.9 Kulturrådet

Kulturrådet har ett ansvar för folkbiblioteksområdet inom ramen för rådets allmänna kulturpolitiska uppdrag, där grunden är de kulturpolitiska målen och de särskilda prioriteringar som rådet ska göra när det gäller verksamhet för barn och unga, tillgänglighet för funktionshindrade, mångkulturfrågor etc. Ramen för detta åtagande anges i Kulturrådets instruktion (1988:676). Enligt denna ska rådet handlägga statliga bidrag och andra statliga åtgärder som rör bl.a. folkbibliotek ”i den mån inte någon annan statlig myndighet har ansvaret för dessa frågor”. Enligt regleringsbrevet ska Kulturrådet främja bibliotek och läsande i hela landet.

Kulturrådet har enligt regleringsbrevet ett uppdrag att främja kultur inom olika politikområden som utbildning, socialpolitik, näringsliv etc., vilket innebär att Kulturrådet har en unik möjlighet att arbeta med nätverksbyggande och samverkan inom ett brett område. När det gäller informationsförsörjning till utbildningsområdet har Kulturrådet ett nära samarbete med KB/Bibsam och andra myndigheter inom utbildningssektorn på den nationella nivån och med i första hand länsbiblioteken på den regionala nivån.

Kulturrådet har inte några specifika uppdrag eller öronmärkta medel när det gäller informationsförsörjningen till utbildning och forskning. Hela anslaget för utveckling av länsbibliotekens verksamhet är cirka tre miljoner kronor. Inom detta görs årliga prioriteringar för att utveckla angelägna områden. För att stärka folkbiblioteken när det gäller det livslånga lärandet har Kulturrådet de senaste åren prioriterat regional och lokal samverkan mellan olika bibliotek, utveckling av informationstjänster etc. Andra angelägna områden är barn och funktionshindrade, och utveckling av biblioteken som mångkulturella institutioner.

Av Kulturrådets samlade anslag för folkbiblioteksområdet på cirka 75 miljoner kronor är 29,5 miljoner kronor öronmärkta för litteraturinköp. Ytterligare cirka 13 miljoner kronor, samt delar av stödet till läsfrämjande verksamhet för barn och unga har nära koppling till litteratur och läsande. Dessutom finns det distributions- och prenumerationsstöd inom litteratur- respektive kulturtidskriftsstödet. Övriga bidrag är avsedda för regional biblioteksverksamhet, lånecentraler och depåbiblioteket, utvecklingsbidrag till kommunala bibliotek, samt stöd till biblioteken och vuxnas lärande.

Enligt förordningarna (1996:1598 och 1997:207) syftar det statliga bidraget till länsbiblioteken till att ge varje medborgare en god tillgång till böcker och information genom att länsbiblioteken bistår folkbiblioteken i regionen med följande uppgifter

- kompletterande medieförsörjning
- rådgivning, information, fortbildning, samt vuxnas lärande
- regional biblioteksverksamhet
- specialtjänster

När det gäller den kompletterande medieförsörjningen förmedlar länsbiblioteken och de tre lånecentralerna cirka 400 000 lån per år. Med några undantag finns det regionala medieplaner. Några län arbetar aktivt för att få kommunerna att i allt högre grad svara för den egna medieförsörjningen.

Den bedömning som görs inom översynen *Från inspektion till inspiration* (Rapport från Statens kulturråd 2001:3) är att bibliotekens kompetens har ökat och att behovet av rådgivning och information inte är lika stort som tidigare, men det finns fortfarande behov av rådgivning inom specifika områden som organisationsförändringar, översyn av mediebestånden och samverkan mellan folk- och skolbibliotek. När det gäller fortbildning har länsbiblioteken fått en ökande efterfrågan på sådana tjänster, särskilt när det gäller nya områden. Länsbiblioteken svarar för en mycket omfattande fortbildning av bibliotekspersonalen och behoven förefaller inte att minska. De kan inte heller tillgodoses av andra utbildare, eftersom det oftast är frågan om skräddarsydd fortbildning för bibliotekspersonal.

Länsbiblioteken har sedan länge erbjudit specialtjänster inom områden som barnbiblioteksverksamhet och social/upsökande biblioteksverksamhet. Dessa konsulenttjänster har successivt ersatts av generellt inriktade tjänster.

Översynen visar att det statliga bidraget till länsbiblioteken uppgår i genomsnitt till cirka 30 procent och landstingens bidrag till cirka 70 procent av respektive länsbiblioteks budget. Statens bidrag har minskat i fast penningvärde med cirka tre miljoner kronor under perioden 1988–2000.

Bidraget till länsbibliotekens verksamhet uppgår till drygt 25 miljoner kronor. Dessutom finns det ett utvecklingsbidrag på närmare tre kronor.

Lånecentralerna och depåbiblioteket

De tre lånecentralerna i Umeå, Stockholm och Malmö, depåbiblioteket i Umeå och invandrarlånecentralen vid Internationella Biblioteket i Stockholm är helt finansierade genom statliga bidrag.

Lånecentralerna ska vara en sista länk i fjärrlånekedjan. Lånecentralerna har inga egna bokbestånd utan replierar på bestånden vid stadsbiblioteken i Malmö, Stockholm och Umeå. Lånecentralerna medverkar i fortbildning och andra insatser när det gäller medie- och informationsverksamhet.

Sveriges depåbibliotek i Umeå finansieras helt av statliga medel. Depåbiblioteket är de svenska folkbibliotekens gemensamma depå av äldre folkbiblioteksrelevant litteratur. Depåbibliotekets verksamhet har nyligen utvärderats i rapporten *En depå att ösa ur – en översyn av Umeå depåbiblioteks verksamhet*. Utvärderingen visade att depåbiblioteket under sin tioåriga historia utvecklats från att vara ett insamlande magasin till ett efterfrågat fjärrlånemagasin. Exemplar av äldre litteratur säkras genom depåbibliotekets verksamhet och är ett komplement till de pliktmottagande lärosätenas bestånd.

Anslaget till lånecentraler och depåbibliotek uppgår 2003 till närmare tolv miljoner kronor.

Övriga bidrag till folkbiblioteksområdet

Från och med 2002 har Kulturrådet fått ett nytt anslag som ska användas för att främja vuxenstuderandes tillgång till folkbiblioteksservice. Kulturrådets insats syftar till att medverka aktivt till att folkbiblioteken utvecklas till viktiga och erkända platser för det livslånga lärandet. Arbetet ska ha fokus på den enskilda individens behov. I regeringens proposition (2000/01:72) och därpå följande beslut formuleras en nationell strategi för vuxnas lärande och utvecklingen av vuxenutbildningen. Denna strategi är ett viktigt redskap även för folkbiblioteken.

Kulturrådets uppdrag att öka vuxenlärandes tillgång till biblioteksservice, utvecklas på tre plan:

1. Att praktiskt pröva och utveckla metoder i projektform. Det handlar om allt från nya samarbetsformer och pedagogisk metodik till logistik (t.ex. IT-stöd, fjärrlån, öppettider, utrustning m.m.)

2. Att verka för långsiktig förändring. En bibliotekskonsulent-tjänst har inrättats på Kulturrådet för att verka för långsiktig förändring. Konsumenten ska på nationell nivå skapa nätverk med olika aktörer för att stärka ett brett samarbete när det gäller bibliotekens roll för vuxnas lärande. Ett sådant informellt nätverk har bildats under 2002 med berörda myndigheter och organisationer med nationella uppdrag. Konsumenten stödjer projekt och annat pågående utvecklingsarbete och bidrar till att erfarenheter och kunskaper sprids och diskuteras nationellt.
3. Att reflektera, diskutera och få erfarenhet. Det tredje planet handlar om att dra långsiktig nytta av erfarenheter och kunskaper så att dessa kan utnyttjas nationellt, regionalt och lokalt för vidare utveckling och för strategiskt förändringsarbete när det gäller bibliotekens roll för lärande. Kulturrådet har därför gett i uppdrag åt forskare vid Högskolan i Borås att följa verksamheten under hela projektperioden. Projekten och bibliotekskonsulentens arbete är utgångspunkt för forskningsprojektet.

7.10 Nuvarande samordning

KB:s uppdrag är att stödja samordning och utveckling av informationsförsörjning till högre utbildning och forskning. Bibsam ansvarar inom organisationen för denna uppgift (se avsnitt 7.4). Bibsam stödjer en rad samordningsprojekt inom högskolan.

Nationell bibliotekssamordning (Nabis)

Nabis är ett informellt nationellt samrådsorgan med KB och Kulturrådet som "huvudmän". Myndigheterna utser vardera hälften av de tolv ledamöterna (se bilaga 5).

Nabis driver frågor av gemensamt intresse för folkbibliotek och forskningsbibliotek. Samrådet har omfattat frågor som fjärrlånesamverkan, det livslånga lärandet, stöd till nätbaserat lärande, tillgång till elektroniska informationsresurser, samarbetet mellan Kulturrådet och Skolverket om folk- och skolbiblioteken, EU-frågor och samarbetsprojekt som bibliotek.se.

Rådet är inte beslutande och har ingen egen budget. Frågor som just nu diskuteras i Nabis är bl.a. inköp av databaser och digitala

frågetjänster. Rådet har nyligen givit ett uppdrag till den ansvarige för KULDA-projektet (se avsnitt 7.8) att utreda folkbibliotekens behov av elektroniska informationsresurser och förutsättningarna för ett närmare samarbete mellan KB och folkbiblioteken. I det nationella nätverk som Kulturrådet har byggt upp kring folkbiblioteken och vuxnas lärande deltar också KB/Bibsam.

Övrig samordning

Utöver de projekt som nämns i avsnitt 7.8.3 bör framhållas samlokaliseringen av folkbiblioteket och högskolebiblioteket i Almedalsbiblioteket på Gotland, och Mitthögskolans bibliotek som är samlokaliserat med folkbiblioteket i Härnösand.

Projektet *Fördjupat bibliotekssamarbete i nordöstra Skåne* (på uppdrag av Länsbibliotek Skåne) har som huvudmål att de sju involverade kommunbiblioteken och högskolebiblioteket i Kristianstad ska bidra till en god infrastruktur för vuxnas lärande i Skåne Nordost. Senast 2006 vill biblioteken tillsammans med andra aktörer att en effektiv medie- och informationsförsörjningsstruktur ska förverkligas.

I Uppsala län har ett antal seminarier initierats av länsbiblioteket, som betonar kompetensutveckling i samverkan som en värdefull aktivitet om man vill utveckla samarbetet mellan forskningsbibliotek, länsbibliotek och folkbibliotek. I seminarierna har bland annat lärcentra, folkbibliotek och universitetsbibliotek deltagit. Man framhåller också värdet av regionala samrådsgrupper på ledningsnivå med företrädare för folk- och forskningsbibliotek.

7.11 Samordning i andra länder

Flera länder i Europa arbetar för att skapa en sammanhållen politik för att utveckla och förnya bibliotekens roll och verksamhet. Nancy Fjällbrant, f.d. bibliotekarie vid Chalmers, har med stöd från Nordinfo genomfört studier av förhållandena i de nordiska länderna och framhåller Finland som föredöme (rapporten finns utgiven som Nordinfo-rapport).

Även Bjarne Stenquist har studerat utvecklingen i några länder, och framhåller i *Är det på efterkälken Sverige åker?* (Bibliotekstjänst AB, 2003) några grundläggande komponenter i detta arbete:

- 1) Det är viktigt att biblioteksfrågorna får en central roll i ”den politiska diskussionen om ett sammanhållet kunskapssamhälle”. Samsyn mellan aktörerna på olika nivåer – nationell, regional, kommunal – är viktig.
- 2) Det är en nationell uppgift att se till att de offentliga biblioteken – såväl statliga som kommunala – har en fungerande och modern IT-infrastruktur.
- 3) Högkvalitativa tjänster ska vara tillgängliga för såväl stora som små bibliotek.
- 4) Ett sammanhållet biblioteksväsende kan bara uppnås genom gemensam utveckling och samordning av tjänster under en nationell biblioteksmyndighet (eller annan nationellt samordnande instans).

7.12 Utredningens undersökningar

Inledning

Av det utredningsarbete som genomförts av KB-utredningen samt analyser av andra utredningar kan följande slutsatser dras.

7.12.1 Vem vill ha ökad samordning?

Praktiskt taget alla parter (brukare, uppdragsgivare och bibliotek) är överens om behovet av ökad samordning inom biblioteksväsendet vad gäller informationsförsörjning till utbildning och forskning, samt att åtgärder bör vidtas för att åstadkomma detta. Om KB ska ges en ökad roll måste resurser tillföras.

Kulturrådet

Kulturrådet har behandlat frågan om en nationell strategi för biblioteksområdet i styrelsen och överlämnat en skrivelse med sina ställningstaganden till KB-utredningen. Kulturrådet anser att de offentliga biblioteken ur ett medborgarperspektiv bör ses som en gemensam samhällelig resurs. Detta förutsätter en nationell strategi som tar fasta på folkbibliotekens unika möjligheter att som öppna institutioner nå breda befolkningsgrupper och integrera kultur, utbildning och information.

Universitet och högskolor

En majoritet anser inte att den nationella samordningen är tillräcklig. Flera framhåller att alla offentliga bibliotek bör ses som en samlad nationell resurs och ansvaret för biblioteksfrågor bör ligga på en och samma huvudman och sortera under samma departement (Utbildningsdepartementet). De understryker att samordningen är särskilt viktig ur perspektivet livslångt lärande, nya pedagogiska arbetsformer samt nätbaserat och flexibelt lärande. De som anser att den nationella samordningen är tillräcklig tycker att den vid behov kan ske genom lokal samverkan.

Det råder delade meningar kring om en och samma institution bör ges ansvaret för samordning och utveckling av hela det offentliga biblioteksväsendet. Som skäl mot detta anges i första hand att de har olika uppdrag och olika huvudmän samt det kommunala självstyret. De som talar för anser att verksamheterna har många beröringspunkter i det moderna informationssamhället, utnyttjas av samma användargrupper och att nationella lösningar inom olika områden skulle underlättas.

Folkbiblioteken

Folkbiblioteken understryker behovet av nationell samordning av resurser och kompetensutveckling för att kunna möta de krav som dagens studenter och det livslånga lärandet ställer. De framhåller att livslångt lärande ingår såväl i den nationella utbildningspolitiken som i EU:s. Biblioteken framhålls som de viktigaste ”punkterna” i informationssamhället och något man bör värna om. De är centrum för bildning och kunskap i ett nationellt system. Det blir allt viktigare att ta vara på samordningsmöjligheterna när ekonomin blir kärvare och färre ska försörja fler. Folkbiblioteken önskar överlag ökad tillgång till Bibsams tjänster. Framväxten av olika lärcentra ses av de flesta som oekonomisk, och man påtalar att finansieringen ofta är tillfällig. I stället borde de folkbibliotek som finns i landets alla kommuner utnyttjas och förstärkas. Den kommunala självstyrelsen gäller dock. Frågan om lärcentra bör analyseras i ett vidare perspektiv.

7.12.2 Varför ett sammanhållet biblioteks/informationssystem?

Följande framhålls:

- för brukarnas bästa och till allas glädje och nytta – oavsett bakgrund, ålder och utbildningsnivå
- redskap för den enskildes informationsförsörjning
- Studerande finns över hela landet, inte bara på högskoleorterna
- av folkbibliotekens brukare är cirka 50 procent idag studerande
- för brukarna ska det inte spela någon roll vem som är huvudman
- biblioteken är viktiga i kunskaps- och informationssamhället
- folkbibliotekens uppdrag är otydligt
- det utbildningspolitiska målet ”Den öppna högskolan” ställer ökade krav på högskolorna och biblioteken. I kunskapssamhället är det livslånga lärandet på alla nivåer viktigt, och det kräver samverkan mellan de offentligt finansierade institutionerna för ett effektivt resursutnyttjande
- de nationella och regionala skillnaderna måste minskas
- vissa saker klarar inte folkbiblioteken på egen hand (t.ex. förvärv av elektroniska informationsresurser), och alla omfattas inte av samma avtal
- Sverige måste hänga med i den internationella konkurrensen, och andra länder samordnar sina resurser

7.12.3 Samverkan om vad? Vilka uppgifter är nationella?

I huvuddrag nämns följande som områden för samverkan

- *Litteraturförsörjning* för studier var som helst, när som helst, för vad som helst och för vem som helst inklusive förvärv av elektroniska informationsresurser i konsortieform, samköp och ramavtal för bok- och tidskriftsförvärv. En central instans måste ta ansvar för kurslitteraturförsörjningen – de ”nya” studenterna är inte vana/motiverade att köpa sin litteratur.
- *Nationalbibliografisk databas* som omfattar även folkbiblioteken, med beståndsuppgifter. Utveckling av Bibliotek.se/Libris. Principer och regler för katalogisering, klassificering och ämnesord.
- *Utlåning* (fjärrlånesystemets regelverk och tekniska lösningar, fortsatt utveckling)

- *Nätbaserade tjänster*
- *Uppbyggnad av portaler*
- *Gemensamt lokalutnyttjande* (bibliotek, lärcentra etc.)
- *Nationell plan för bevarande av det tryckta kulturarvet* – en del i detta är bevarandet av digitalt material
- *Rådgivning* inom områden som bevarande, digitalisering och upphovsrätt etc.
- *Utbildnings-, utrednings- och utvecklingsarbete* (sådana uppgifter kan inte genomföras med det lokala bibliotekets perspektiv, t.ex. gemensamma digitala tjänster – portaler)
- *För internationella kontakter*

7.12.4 Utredningens slutsatser

Det råder stor enighet om behovet av ökad nationell samordning när det gäller bibliotekstjänster och informationsförsörjning. De mest framträdande motiv som anförs är

- rätten till tillgång till likvärdig informationsförsörjning och biblioteksservice i hela landet
- behovet av nationella lösningar inom olika områden (samkatalog etc.)
- effektivare resursutnyttjande

Forskningsråden och högskolorna borde aktivt verka för att forskarna publicerar sina resultat så att de blev fritt tillgängliga på nätet. Detta skulle gagna både råden, högskolorna och forskarna själva genom att man ökar spridningen. Det skulle dessutom svara mot ett rimligt krav från skattebetalarna att få tillgång till resultaten från den forskning de har betalat för.

Förslag

7.13 Insatser för ökad samordning och utveckling av informationsförsörjning till utbildning och forskning m.m.

Förslag: Den nationella samordningen och utvecklingen av informationsförsörjningen till studerande och forskare i hela landet bör stärkas för att

- stärka landets kunskapsuppbyggnad och därmed tillväxten
- utjämna regionala skillnader samt stärka demokratin.

Insatserna förutsätts också leda till bättre utnyttjande av de samlade biblioteksresurserna i landet och större effektivitet i biblioteksväsendet och i informationsförsörjningen

För att uppnå detta bör

1. Kungl. biblioteket ges det odelade ansvaret för samordning och utveckling av informationsförsörjningen till utbildning och forskning. Det gäller även vissa andra nationalbiblioteksuppgifter (7.13.3).
2. regeringen uppdra åt Kungl. biblioteket att utarbeta en strategi och en handlingsplan för fortsatt nationell samordning och utveckling av informationsförsörjningen till utbildning och forskning samt andra nationalbiblioteksuppgifter (7.13.4).
3. statsmakterna skyndsamt vidta nödvändiga åtgärder till stöd för ett nationellt insatsprogram för digital informationsförsörjning till utbildning och forskning – Sveriges nätbibliotek. Nätbiblioteket bör vara fullt utbyggt 2008 (7.14).

Medel bör tillföras för ändamålen.

Skäl för förslagen

Förslaget ska ses som en helhet. I det följande redovisas de allmänna motiveringarna. I avsnitt 7.13.3 redovisas förslaget om Kungl. biblioteket som nationell biblioteksmyndighet med odelat ansvar för utveckling och samordning av informationsförsörjning till utbildning och forskning samt vissa andra nationalbiblioteks-

uppgifter. I avsnitt 7.13.4 föreslås åtgärder för det fortsatta arbetet med dessa frågor. I avsnitt 7.14 redovisas förslaget om ett nationellt insatsprogram för digital informationsförsörjning till utbildning och forskning (Sveriges nätbibliotek).

7.13.1 Allmänna motiveringar

För att kunna förverkliga intentionerna i 1996 års bibliotekslag, statsmakternas beslut om ”Den öppna högskolan” och det livslånga lärandet och för att tillgodose önskemål om en effektiv informationsförsörjning till utbildning och forskning bör åtgärder vidtas på alla nivåer – såväl centralt som regionalt och lokalt.

Vidare har riksdagen som mål för IT-politiken i Sverige slagit fast att Sverige ska som första land bli ett informationssamhälle för alla (prop. 1999/2000:86, bet. 1999/2000:TU9, rskr. 1999/2000:256). Det är den utgångspunkt som regeringens IT-politiska strategigrupp, tillsatt hösten 2003, har för sitt arbete. Det är inget självändamål utan ett verktyg för att uppnå mål och visioner som tillväxt, regional utveckling, demokrati och rättvisa. Det är viktigt för näringslivets utveckling och konkurrenskraft och för människors livskvalitet och delaktighet i samhället.

Likvärdig och fri tillgång till information för utbildning och forskning är en central fråga för hela landets utveckling. Nu är villkoren olika beroende på t.ex. var studier är förlagda eller vid vilken högskola forskningen bedrivs. Det krävs en kraftsamling och samordnade insatser för att kunna ge landets befolkning en allsidig och jämlik informationsförsörjning och stöd för att kunna utnyttja denna. Om Sverige ska kunna utvecklas som kunskapsnation och tillväxten öka behöver alla få tillgång till en god informationsförsörjning – forskare på elitnivå, studerande och allmänheten.

Strömningar i samhället pressar fram en ny roll för de institutioner som är ansvariga för informationsförsörjning. Mängden information av alla slag ökar, studenterna blir fler, forskarna blir fler och spridning av användare i hela landet blir större. Vi lever i en global värld och de internationella kontakterna ökar.

Utbildningsinstitutioner och bibliotek kan inte längre utveckla sina egna system utan måste i större utsträckning gå samman och söka gemensamma lösningar. Denna process pågår redan i ett gränsöverskridande samarbete. Biblioteken – högskolans bibliotek och andra forskningsbibliotek, folkbiblioteken, skolbiblioteken

och landstingsbiblioteken är länkar i samma kunskapskedja – ofta internationell. Forskningen är per definition internationell och informationsutbytet sker alltid på internationell nivå. Majoriteten av forskningen produceras i andra länder. Endast en mycket liten del av forskningen i världen produceras i Sverige (även om det är en relativt hög andel av vår BNP). Huvuddelen av forskningen bedrivs i företagen. Vi klarar inte av vår tillväxt enbart genom vår egen forskning utan vi måste klara av att ”hitta rätt” bland forskning som produceras i andra länder. Vi måste bli bäst på att utnyttja vad andra kommit fram till. Vår styrka och vårt mål måste vara att bli landet med den bästa informationsförsörjningen och den högsta informationskompetensen i världen.

Under hösten har olika delar av vetenskapssamhället till regeringen framfört att behovet av nya resurser till forskningen ligger i storleksordningen sju miljarder kronor. Det är angeläget att något av de medel som går till forskning används för att bättre tillgängliggöra resultaten och bättre synliggöra svensk forskning internationellt. Förslaget om ett Sveriges nätbibliotek är ett led i detta.

Statsmakternas beslut om ändringen i högskolelagen (9 §) med inriktningen att alla studenter måste bibringas förmågan att söka och värdera kunskap är ett viktigt led i att öka landets informationskompetens. Det kommer också ett svenskt nätbibliotek att bidra till. De vanliga sökmotorerna på Internet kan inte klara denna uppgift.

Utbyggnaden av högskolan har lett till att studenterna har blivit en allt större del av folkbibliotekens kunder. Högskolor och forskningsfinansiärer måste arbeta långsiktigt för totalt sett minskade kostnader för informationsförsörjningen, kombinerat med fri tillgång till den vetenskapliga publiceringen (se avsnitt 7.3.6 och 7.14). Många av skolans elever är presumtiva studenter, varför det är viktigt att högskolan sätter sig in i hur skolbiblioteken fungerar och vice versa. En elev som genom hela sin skoltid utvecklat sin informationskompetens genom undersökande arbetssätt, under handledning av lärare och bibliotekariéer, kommer att använda information på ett aktivt sätt i andra lärsituationer.

Folkbiblioteken har på senare år fått tyngdpunkt mot vuxnas lärande. Tillgången till databaserna är viktig för dem som ska handleda dem som väljer att förlägga sina studier till folkbibliotek eller lärcentra. Den som arbetar inom sjukvården och är anställd vid en landstingsinrättning bör kunna få samma tillgång till relevanta

tidskriftsdatabaser som den som är anställd vid en högskola – så är det inte idag.

Hittills har olika system utvecklats i olika delar av utbildnings- och vetenskapssamhället utan att någon organiserad samordning skett. Det kan gälla inom det statliga såväl som inom en kommun, och inom det offentliga som helhet. Inom högskolesystemet kan det t.ex. gälla former för publicering av vetenskapliga rapporter. Där har incitamentsstrukturen vid val av publiceringskanal (rapportera till den tidskrift som har högst impact-faktor oavsett allting annat) inget rimligt samband med pris och andra villkor för tillgång till det publicerade materialet. Detta yttrar sig både på det lokala och på det nationella planet, t.ex. när man vill mäta forskningens betydelse genom analys av publikationer enbart baserat på data från ISI utan att ta hänsyn till sidoeffekterna i form av dyrare och mer begränsad tillgång.

Det kan också gälla inom en kommun. Så har t.ex. de stora satsningar som gjorts på lärcentra (se i det föregående) och kommunal vuxenutbildning hittills ofta skett utan samordning med folkbiblioteket på orten, kanske endast på grund av att verksamheterna tillhör olika nämnder. Inriktningen måste vara att lärcentra ska vara en integrerad del i en ordinarie verksamhet och utnyttja den infrastruktur som redan finns i form av bibliotek, informationsförsörjning m.m. Detta var tanken bakom statens erbjudande till kommunerna om att bli anslutna till Sunet – ett erbjudande som få kommuner kom att utnyttja bl.a. för att många kommuner ansåg att kostnaderna var för höga, samt att det inte fanns tillräcklig kunskap i kommunerna om bibliotekens behov av en kraftfull uppkoppling (se även avsnitt 4.4).

Det måste klargöras vilket ansvar som ligger på de olika aktörerna inom informations/bibliotekssystemet. Samarbetet måste påskyndas för att vi ska kunna möta de krav och utmaningar vi nu står inför och utnyttja de offentliga resurserna på bästa sätt – till gagn för medborgarna och samhällsutvecklingen samt för skattebetalarnas skull.

Utgångspunkten för de insatser det offentliga gör när det gäller informationsförsörjningen ska vara brukarnas/användarnas behov. Vem som är huvudman för en verksamhet ska på sikt inte spela någon roll.

7.13.2 Prioriterade åtgärder

Vissa åtgärder bör vidtas snarast för att påskynda arbetet med en samordnad utveckling av informationsförsörjningen till utbildning och forskning i hela landet.

För det första behövs det en samordnande myndighet som får det odelade ansvaret för nationell samordning och utveckling av informationsförsörjningen till utbildning och forskning. Det är naturligt att KB får detta ansvar – en myndighet som redan har ett ansvar, kunskaper och erfarenheter på detta område.

Kulturrådet har ett övergripande ansvar för utveckling av kommunal biblioteksverksamhet. Förslaget innebär att KB tar över de uppgifter som Kulturrådet har för stöd till informationsförsörjning till studerande vid folkbiblioteken och att medel motsvarande de Kulturrådet har för ändamålet förs över från utgiftsområde 17 till utgiftsområde 16. Ytterligare medel bör tillskjutas för att KB ska ha möjlighet att utveckla verksamheten i enlighet med vad som föreslås i denna utredning. Samordningen och förändringsarbetet vad gäller informationsförsörjning till studerande ska bedrivas utifrån en helhetssyn och ske med bred representation från alla berörda. Samverkan med Kulturrådet är självklar, liksom med skol- och högskolemyndigheter.

Förslaget innebär inte att folkbibliotekens ställning i kommunerna förändras. Utredningen tar inte heller ställning till hur folkbiblioteken ska klara/organisera de uppgifter som ankommer på dem men förutsätter en utveckling för att kunna ta emot de tjänster som erbjuds.

Med en myndighet som också har uppdraget att bistå folkbiblioteken kommer det att bli enklare att ta tillvara olika studerandegrupperns intressen. Det är angeläget att de samlade lokala och regionala resurserna tas till tillvara på ett effektivare sätt.

Det är också angeläget att samordningen mellan biblioteken och de ansvariga för informationsförsörjningen i regionerna ökar. Flera initiativ som har tagits för ökad samverkan kan tjäna som förebilder. Mer specifikt har frågan om användningen av det så kallade pliktexemplaret blivit aktuell. I samband med utvärderingen av lagen om pliktleverans av dokument i denna utredning (kap. 3) har framförts att pliktexemplaren utöver nationalexemplaret (KB) och reservexemplaret (Lunds universitetsbibliotek) borde tas bort. Detta anser dock inte KB-utredningen.

Den ursprungliga tanken bakom pliktlagens regler att ett lärosäte i varje region (förutom i Lund, Göteborgs, Linköpings, Stockholms, Uppsala och Umeå universitetsbibliotek) skulle er-hålla ett pliktexemplar var att hela landet skulle ha likvärdig tillgång till det svenska trycket. Pliktexemplaret skulle vara en resurs för regionen. Det är också ett av skälen som KB-utredningen anför för att bibehålla antalet pliktmottagande lärosäten. Det är också ett skäl för att även det digitalt publicerade materialet ska vara tillgängliga vid dessa orter, vilket är det förslag som lämnas när det gäller pliktleverans av material som publicerats på Internet och andra nätverk. Av upphovsrättsliga skäl är fri tillgång i detta fall inte möjlig. KB bör göra en översyn över hur den regionala samordningen fungerar samt komma med förslag om hur den kunde förbättras.

Förutsättningarna för samordningen med landstingen (avsnitt 7.8.4) bör diskuteras inom ramen för det långsiktiga uppdrag som föreslås i det följande. Det gäller också KB:s förhållande till de statliga myndigheters bibliotek, som inte är öppna för allmänheten (se avsnitt 7.7.4).

Vissa uppgifter som bör ligga på KB följer av vad som föreslagits i det föregående om digitalisering (kap. 5) där en samordningsfunktion behövs, liksom behovet av en tillsynsmyndighet till skydd för boken (se kap. 6). Dessa uppgifter är nationalbiblioteksuppgifter. Samordnings- och utvecklingsuppgifter i insatsprogrammet för den digitala informationsförsörjningen (Sveriges nätbibliotek) faller vidare naturligt på KB (se avsnitt 7.14).

Den andra åtgärden är att regeringen så fort som möjligt ger förutsättningar för att etablera detta svenska nätbibliotek, något som bör vara en prioriterad insats för den vetenskapliga informationsförsörjningen. Eftersom utvecklingen inom IT-området går så snabbt och behovet av att ta emot och förmedla den digitala informationen är stort, entydigt och omedelbart bör regeringen inte behöva invänta resultatet av ytterligare utredningar. Förslaget om ett nätbibliotek har utretts av KB – ett arbete som också KB-utredningen varit engagerad i och kunnat följa. Behovet framhålls även av SUHF. Förslaget som tagits fram av KB har fått ett positivt mottagande vid universitet och högskolor men även bland många andra som med detta nätbibliotek ser möjligheterna till en bättre spridning av informationsresurser till många fler – på sikt till alla. Detta ligger också i linje med målet för IT-politiken, att Sverige som första land ska bli ett informationssamhälle för alla.

Land efter land genomför satsningar på den digitala informationsförsörjningen inom utbildnings- och forskningsområdet. Finland har fastställt en nationell informationspolitik och den har varit utgångspunkt för att organisera informationsförsörjningen till utbildning och forskning. Finland har nu (år 2003) efter några års planeringsarbete i projektform beslutat om ett digitalt bibliotek för informationsförsörjning (FinElib). Även i bl.a. Danmark och Storbritannien har man satsat på den elektroniska informationsförsörjningen – i Danmark genom Danmarks Elektroniske Forskningsbibliotek (DEF) och i Storbritannien genom JISC (Joint Information Systems Committee). Till skillnad från Finland ligger fokus i Storbritannien på *högre* utbildning och forskning. Finansieringen delas mellan användare och staten. I Finland är det centrala statliga åtagandet stort (se bilaga 9).

I Sverige har vi hittills inte satsat lika mycket på centrala initiativ, men nu är tiden inne. Kanske kan vi alla redan om mindre än tio år lösa ”d-licens” (en slags nätlicens för tillgång till information via bredband) på samma sätt som vi nu löser TV-licens, eftersom all vetenskaplig information är kvalitetssäkrad och fritt tillgänglig på nätet, och forskarna/författarna har fått sina kompensationer i forskningsanslagen.

Utvecklingen går snabbt, tiden går fort och de omedelbara åtgärder som nu föreslås behöver inte utredas vidare. Intentionerna bakom förslagen om ökad samverkan mellan biblioteken har uttryckts i flera propositioner de senaste åren. Dock bör en strategi och handlingsplaner upprättas *för det fortsatta arbetet* med att samordna informationsförsörjningen m.m. för att uppnå de mål som ställts upp (avsnitt 7.13.4). Finlands arbete framhålls som förebildligt.

7.13.3 Kungl. biblioteket som nationell biblioteksmyndighet – förslag

Förslag: Kungl. biblioteket ges det odelade ansvaret för nationell samordning och utveckling av informationsförsörjningen till utbildning och forskning. Det gäller även vissa andra nationalbiblioteksuppgifter. Uppgiften omfattar alla offentliga – dvs. offentligt finansierade och tillgängliga – bibliotek. Det utvecklingsansvar som idag ligger på Kulturrådet när det gäller informationsförsörjning till studerande bör tas över av KB. Denna förändring bör gälla från den 1 januari 2005.

Ansvar för redovisningen av statistik rörande forskningsbibliotek bör överföras från Kulturrådet till Kungl. biblioteket. Samarbete bör ske med Högskoleverket.

Bedömningar: Vissa nationalbiblioteksuppgifter följer av de förslag som lämnats om informationssystematiska frågor, bevarandeinsatser, digitalisering etc.

KB bör få ansvar för bibliografisk samordning och rådgivning.

En handlingsplan bör efter samråd med berörda fastställas för Bibsams verksamhet, i enlighet med mål som fastställs av Riksbibliotekarien.

Systemet med ansvarsbibliotek bör med vissa förändringar behållas.

Förutsättningarna för att fler ska kunna omfattas av centralt förvärv av elektroniska informationsresurser bör undersökas.

Statistiken rörande forskningsbiblioteken bör förbättras och analysen av utvecklingen bör fördjupas.

Initiativ bör tas till ökat samarbete med Högskoleverket i frågor som gäller utvärdering.

Universitet och högskolor bör som ett led i det egna kvalitetsarbetet ta fram långsiktiga planer för informationsförsörjning. Dessa bör fastställas av högskolestyrelsen och rapporteras till Kungl. biblioteket. Riktlinjer bör utfärdas av regeringen.

Förutsättningarna för att öka den regionala samverkan bör utredas.

En översyn bör göras av de s.k. övriga forskningsbibliotekens situation.

Skäl för förslag och bedömningar

7.13.3.1 Allmänna motiveringar

Koncentrationen i det följande ligger på informationsförsörjning och olika aktörers roller. Utifrån medborgarperspektivet ska det offentligt finansierade biblioteksväsendet ses som en gemensam resurs. Detta gör det nödvändigt med en samsyn på den nationella nivån vad gäller informationsförsörjning till utbildning och forskning samt vissa andra uppgifter.

Det behövs en ansvarig myndighet på nationell nivå för samordning och utveckling av informationsförsörjning. Det är naturligt att KB som redan har ett nationellt ansvar på flera av de områden som nu är aktuella får ett utökat samordnings- och utvecklingsansvar. Samråd ska ske med berörda. Det gäller också vissa andra nationella biblioteksuppgifter.

Genom att föra över den del av Kulturrådets ansvar för utvecklingen vid folkbiblioteken som gäller informationsförsörjning till studerande till KB skapas ett tydligt nationellt ansvar på biblioteksområdet, och det finns en fackinstans som kan tillgodose alla offentliga biblioteksintressen på detta område. Myndigheten kan skaffa sig en hög kompetens, framför allt när det gäller de områden som är av gemensamt intresse för folk- och forskningsbibliotek. Frågor som i dag inte har någon naturlig plats – för folkbiblioteksområdet handlar det framför allt om digitala tjänster – skulle kunna lösas på ett enklare sätt. I dag löses det genom att Kulturrådet genom bidrag stödjer bibliotek – främst länsbibliotek – som tar på sig att verkställa gemensamma uppgifter.

Kulturrådet har i dag begränsade möjligheter till drift av sådana tjänster. Kulturrådets uppdrag inom vuxnas lärande har visat att det är möjligt att bygga upp ett brett fungerande nätverk med andra myndigheter, så länge man har gemensamma intressen. Arbetet kommer att förenklas genom att en ansvarig myndighet utpekas.

Det finns en gemensam grund för arbetet i en nationell bibliotekspolitik som anger målen för politiken, oavsett bibliotekstyp. Den är bl.a. manifesterad i bibliotekslagen och pliktlagen. Det finns också ett samverkansorgan – visserligen informellt – för gemensamma frågor i det s.k. Nabis (Nationella bibliotekssamrådet, se avsnitt 7.12). Existerande och framtida gemensamma resurser som t.ex. Libris och bibliotek.se ska självfallet anpassas för de olika bibliotekstyperna.

Särskilda statliga satsningar på studerandes biblioteksservice ska vara öppna att söka för både för forsknings- och folkbibliotek (så länge avsikten är att stärka de studerandes biblioteksservice). I dag gäller det framför allt digitala resurser som t.ex. digitala frågetjänster, avgiftsbelagda databaser, e-böcker etc. Detta sker bäst om ansvaret för verksamheten ligger inom en myndighet och KB är redan en myndighet med ett nationellt ansvar på flera av de aktuella områdena.

Berörda högskole- och forskningsmyndigheter bör finna former för ett närmare samarbete i syfte att stödja universitet och högskolor för att undvika dubbelarbete och för att olika insatser som har samma syfte ska verka i samma riktning. En bra förebild är samarbetet mellan Nätuniversitetet och KB samt andra forskningsbibliotek vad gäller tjänsten ”Jourhavande bibliotekarie”. Ansvaret för studenternas informationsförsörjning ligger självklart på högskolorna, som måste se till att högskolebiblioteken får tillräckliga resurser för denna uppgift.

KB bör koncentrera sina insatser på de stora systemfrågorna och informationsförsörjning som kräver nationell samordning. Det gäller t.ex. samordningen av biblioteksdatasystemen i högskolan (kap. 4), stöd till insatser för förenklad samsökning i digitalt publicerad information samt samordnad utveckling av högskolans elektroniska publicering (avsnitt 7.14). Det gäller också vissa nationella biblioteksuppgifter som ligger inom ramen för KB:s roll som nationalbibliotek och statlig biblioteksmyndighet.

Behov av åtgärder

I det följande ges exempel på uppgifter som utan ytterligare utredning bör kunna ingå i KB:s uppdrag som nationalbibliotek. Innebörden i detta är att KB ska kunna bistå ”alla” offentligt finansierade och tillgängliga bibliotek, samt vara policyansvarig myndighet i dessa frågor. I det följande ingår också förslag till förbättringar av nuvarande verksamhet.

Förslaget innebär således att KB får ett utökat ansvar för vissa frågor. De frågor som närmast är aktuella är följande:

Bibliografisk samordning och rådgivning

KB bör få ansvaret för riktlinjer och samordning beträffande arbetet med standardiserade namnformer för personer och institutioner samt ämnesord enligt Svenska ämnesord, den tesaurus som byggts upp av KB. KB föreslås också få ansvaret för riktlinjer och samordning beträffande format och urval av metadataelement för digitala resurser, och vara rådgivande instans i fråga om textformat som kan stödja automatisk generering av metadata.

Detta innebär fastställande av praxis. Det innebär inte att KB ska samordna ämnesordsarbetet generellt, eftersom det finns internationella ämnesordssystem som används inom särskilda områden och där samordning och riktlinjer tas om hand utanför Sverige. Man måste också vara medveten om att BTJ, som katalogiserar åt de flesta folkbibliotek, inte använder standardiserade namnformer för personer eller institutioner (auktoritetsformer) och inte heller använder ämnesord. Katalogiseringen sker efter samma regler men skiljer sig åt på vissa punkter. Samordning sker inom Svensk biblioteksförnings kommitté för katalogisering.

Standardisering

Standardiseringsfrågorna är viktiga bl.a. för den elektroniska publiceringen, och samordningsfrågorna spelar en väsentlig roll i det arbetet.

Bevarande

KB föreslås bli tillsynsmyndighet med anledning av förslaget om lag till skydd för boken samt ansvarig myndighet för rådgivning m.m. i vård och bevarandefrågor (kap. 6 och avsnitt 7.16).

Digitalisering

KB:s roll gäller i första hand generella frågor rörande digitalisering – dvs. frågor rörande samordning, standardisering och kvalitet samt långtidslagring. Det gäller särskilt vad som följer av det digitaliseringsprojekt ”Kulturarv till mångas glädje och nytta” som föreslås i betänkandet (kap. 5).

Bibsams verksamhet

En *handlingsplan* bör fastställas för Bibsams verksamhet i enlighet med mål som fastställs av Riksbibliotekarien. I detta sammanhang bör övervägas hur Bibsam även ska kunna bistå folkbiblioteken vad gäller informationsförsörjningen till utbildning och forskning. Planen ska vara förankrad hos berörda och göras allmänt känd. Ett förslag har utarbetats av Bibsam (se avsnitt 7.5).

Systemet med *ansvarsbibliotek* initierades på 1980-talet och utvärderades första gången 1994-95. Det har nu åter utvärderats av såväl KB-utredningen som av KB. Systemet bör med vissa förändringar behållas men utvecklas så att de projektmedel som tidigare på förhand destinerats till ansvarsbibliotekssystemet i fortsättningen konkurrensutsätts inom ramen för en allmän bidragsutlysning. I nuvarande system är storleken på statsbidraget avgörande för bidragets storlek. Det vore en fördel om det vore behovsstyrt i större utsträckning.

Det bör också påpekas att det inte är adekvat att använda begreppet ”ämne” och påstå att systemet är heltäckande. Mer adekvat vore att använda begrepp som ämnesområde och vetenskapsområde. De humanistiska och samhällsvetenskapliga områdena är stora ämnesområden och ansvarsbiblioteksuppdraget kunde med fördel fördelas på flera lärosäten, på samma sätt som nu är fallet inom det naturvetenskapliga området. Eventuellt borde en utvärdering göras av var den största kompetensen finns inom ett ämne eller ämnesområde. Därvid kan Högskoleverkets utvärderingar tjäna som utgångspunkt.

Systemet är inte strikt ämnesrelaterat idag, och behöver inte vara det i framtiden heller. Man kan överväga om systemet bör vara ”strikt” ämnesrelaterat eller om en tvärvetenskaplig inriktning i vissa fall kunde vara av värde. Under en övergångstid, men också mer permanent, kan det vara positivt för ett speciellt område, vilket har varit fallet med ansvarsbiblioteket för kvinno-, mans- och genusforskning i Göteborg. Detsamma kunde nu gälla för lärarutbildning i enlighet med vad som föreslagits av Umeå universitet (7.4.2).

Ansvarsbibliotekens information bör breddas och erfarenheterna göras allmänt kända.

Förslaget innebär vidare att KB ska bistå de offentligt finansierade och tillgängliga biblioteken vad avser *förvärv av elektroniska informationsresurser*. För närvarande omfattas endast forsknings-

biblioteken av KB/Bibsams samordnade förvärv av elektroniska informationsresurser. Förutsättningarna för att fler, dvs. även folkbibliotek, ska kunna omfattas av samordnat förvärv av sådana resurser bör undersökas. I praktiken kan konsekvensen bli att KB tar över KULDA-projektet (se avsnitt 7.8.3). Nabis har i december 2003 givit en utredare i uppdrag att undersöka folkbibliotekens behov av elektroniska informationsresurser och förutsättningarna för samverkan mellan KB/Bibsam och folkbiblioteken. Eventuellt bör centrala medel avsättas inledningsvis för folkbibliotekens deltagande, på samma sätt som det engångsbelopp på tio miljoner kronor i stimulansmedel som gick till högskolornas förvärv. På sikt kan det samordnade förvärvet också gälla andra, t.ex. landstingsbibliotek och myndighetsbibliotek. Denna fråga bör övervägas inom ramen för det strategiarbete som föreslås i det följande (se avsnitt 7.13.4).

Statistik över forskningsbibliotekens verksamhet har publicerats i Statistik årsbok sedan 1954. Insamlingen och bearbetningen av uppgifterna sköttes först av Kungl. biblioteket, därefter av Forskningsbiblioteksrådet (FBR) och sedan av Delegationen för vetenskaplig och teknisk informationsförsörjning (DFI) i samarbete med SCB. När DFI lades ner 1988 överfördes ansvaret till Kungl. biblioteket och Bibsam.

Forskningsbiblioteksstatistiken har sedan uppgiftsåret 1980 redovisats av SCB i Statistiska meddelanden, Serie Ku. Från och med 2001 ingår statistiken inte längre i Sveriges offentliga statistik utan rapporteras fristående från Statistiska meddelanden. Bakgrunden till detta är att Kungl. biblioteket/Bibsam formellt inte är statistikansvarig myndighet. Detta ansvar ligger, enligt förordningen (2001:100) om den officiella statistiken, på Kulturrådet som är statistikansvarig för området "bibliotek". Någon åtskillnad i statistiken mellan bibliotek med olika huvudmän görs inte. Statistiken för forskningsbiblioteken redovisas således inte längre någonstans i den officiella statistiken, men det är numera möjligt för statistikansvarig myndighet att själv besluta om statistiken ska ingå i den officiella statistiken. Ansvarsfrågorna för de olika statistikpublikationerna håller på att ses över. Det naturliga vore att Kungl. biblioteket får ett officiellt bemyndigande att redovisa forskningsbibliotekens statistik. Det görs lämpligen genom en ändring av SFS 2001:100. Beträffande redovisning av statistiken rörande folkbiblioteken bör ev. samordning övervägas av KB och Kulturrådet.

Statistiken rörande forskningsbiblioteken bör förbättras och analysen av utvecklingen bör fördjupas. Den rapport som nu görs (enl. KB:s instruktion 2 §) omfattar statistik som enligt lärosätena inte ger en rättvisande bild, en mening som KB delar. Detta beror delvis på att underlaget är bristfälligt och disparat. Det är mot den bakgrunden förslaget om ansvaret för statistik ska ses. Arbetet med statistikfrågor bör ske i samarbete med Höskoleverket.

Samarbetet bör också öka med Höskoleverket i frågor som gäller *utvärdering*. I de kvalitetsutvärderingar av ämnen och lärosäten som Höskoleverket ansvarar för är den s.k. "akademiska infrastrukturen", dvs. bibliotekets verksamhet, (informationsförsörjningen) ett viktigt kvalitetskriterium. Bibliotekarier bör i större utsträckning engageras i dessa utvärderingar. KB bör ta initiativ i denna fråga.

Eftersom informationsförsörjningen och bibliotekens verksamhet är viktiga för kvaliteten i utbildning och forskning bör lärosätena ta fram långsiktiga planer för informationsförsörjningen. För att markera frågans vikt bör regeringen fastställa riktlinjerna och planerna fastställas av högskolestyrelsen. Planerna bör rapporteras till KB för att utgöra underlag för en samlad bild av informationsförsörjningen i högskolan. Denna uppgift ingår redan i KB:s uppdrag.

Regionala frågor

Regionernas samlade biblioteksresurser bör användas så att de offentliga resurserna utnyttjas bättre – för brukarnas bästa.

Det regionala samarbetet bör utvärderas och förslag tas fram om hur den regionala samverkan skulle kunna stärkas. Inriktningen bör vara att de regionala biblioteken får en starkare samordnande roll. Samarbetet mellan folkbiblioteken och högskolebiblioteken i regionerna bör öka. I sammanhanget bör också beaktas vad som föreslagits i avsnitt 3.6 om att KB bör utreda om det är möjligt att överlåta de pliktexemplar som lärosätena utan bevarandansvar har fått till läns- eller folkbiblioteken.

Enligt instruktionen (1 §) har KB ett samordningsansvar för forskningsbiblioteken i Stockholmsregionen. Bakgrunden till detta ges i avsnitt 2.3. I samband med att samarbetet i Stockholmsregionen utreds bör belysas om KB ska ha något särskilt samordningsansvar i Stockholmsområdet.

Några exempel på regional samverkan mellan folk- och forskningsbibliotek skulle kunna vara samordnad regional informationsförsörjning, gemensamt lånekort, låntagarutbildning, fortbildning för bibliotekspersonal, gemensamma digitala resurser och digitalisering av samlingar. Lånecentralerna skulle också kunna fungera som en resurs i sammanhanget genom fortbildningsinsatser. Länsbiblioteken har en unik möjlighet att samla de olika biblioteken i regionen. De kan vara pådrivande i en regional satsning på utbildning och livslångt lärande. För att de ska kunna ta på sig denna roll krävs en förstärkning av anslaget för regional biblioteksutveckling. De regionala bidrag som avser regional utveckling inom det nu aktuella området informationsförsörjning till utbildning och forskning bör föras över från Kulturrådet till Kungl. biblioteket.

En förstärkning av folkbibliotekens service till högskolestuderande skulle få dubbla effekter: dels skulle den studerande kunna få en adekvat biblioteksservice på sin hemort, dels skulle folkbiblioteken kunna fungera som incitament för andra besökare att studera – dvs. de skulle kunna utgöra en lärande miljö i sig. Detta är helt i linje med folkbibliotekens ursprungliga idé som folkbildande institutioner.

Vissa övriga frågor

En *översyn* bör göras av de s.k. *övriga forskningsbibliotekens situation*. Det gäller i första hand biblioteken vid våra museer och kulturarvsinstitutioner. Som framgått av det föregående (7.3.5) befinner sig dessa i ett trängt läge – ofta i en moderinstitution med ett annat uppdrag än att betjäna forskare och studenter och med knappa resurser. Dessa bibliotek besitter litteratur som är viktig för utbildning och forskning. En del av den aktuella litteraturen finns bara tillgänglig där.

De *juridiska frågorna* på biblioteks- och informationsområdet är och blir alltmer komplicerade. De kräver såväl mycket goda kunskaper som erfarenheter. För många bibliotek/lärosäten är det inte möjligt att ha sådan kompetens. Det är en fördel om denna kompetens koncentreras till en myndighet för att kunna utnyttjas av dem som inte har den själva och i juridiska frågor som kräver samordning. KB:s resurser behöver förstärkas för bevakning och rådgivning i juridiska frågor, bl.a. för att möta de ökande behoven.

Analys av *behovet av utbildning och forskning* inom biblioteks- och informationsområdet är ett arbete som i fortsättningen bör ske i samarbete mellan ansvariga högskole/forskningsmyndigheter, KB, Riksarkivet och Kulturrådet.

Beträffande *kurser och konferenser inom verksamhetsområdet* så bör även folkbibliotekens behov och intressen kunna tillgodoses.

I KB:s uppgift ingår också att undersöka behovet av och ta initiativ till *utvecklingsinsatser och utredningar av nationellt intresse* vad gäller informationsförsörjning och andra biblioteksuppgifter som ligger på ett nationalbibliotek.

7.13.4 Uppdrag att utarbeta en långsiktig strategi – förslag

Förslag: Kungl. biblioteket bör få regeringens uppdrag att utarbeta en långsiktig strategi och en handlingsplan för fortsatt nationell samordning och utveckling av informationsförsörjning till utbildning och forskning samt andra nationella biblioteksuppgifter. Arbetet bör bedrivas i ett helhetsperspektiv och med bred representation från berörda. Handlingsplanen bör redovisas till regeringen (Utbildningsdepartementet) senast 31 december 2005. En delrapport bör lämnas senast 31 december 2004.

Skäl för förslagen

7.13.4.1 Allmänna motiveringar

Biblioteken i landet förvaltar en gemensam nationell informations- och kunskapsbas och ett nationellt kulturarv. Det är angeläget att den nationella utveckling som inletts och som kommer att stärkas genom förslagen i detta betänkande kan fortsätta. Fördjupade analyser behöver göras av förutsättningarna för andra än de offentligt finansierade och tillgängliga biblioteken (t.ex. myndighetsbiblioteken) att få tillgång till KB:s tjänster. De kontakter som KB-utredningen inlett med företrädare för Svenskt näringsliv och några företag bör fördjupas.

I det föregående har vissa åtgärder föreslagits, som kan och bör vidtas utan ytterligare utredning. Nu gäller det att utreda de vidare förutsättningarna för en ökad samordning i biblioteksväsendet med

tonvikt på informationsförsörjning inom utbildnings- och forskningsområdet och hur fler intressenter ska kunna omfattas av KB:s ansvar och uppgifter som central biblioteksmyndighet. Från såväl högskolebibliotekssidan som folkbibliotekssidan betonas helhets- och långsiktighet.

Sveriges universitets- och högskoleförbund (SUHF) har i tidigare nämnd rapport (kap. 1) föreslagit olika åtgärder rörande informationsförsörjning. SUHF:s styrelse har beslutat att tillsätta en arbetsgrupp med uppdrag att bevaka och befrämja nationella insatser för nationell informationsförsörjning. I denna ingår även Riksbibliotekarien. Gruppens mandatperiod sträcker sig fram t.o.m. 2006.

Föreningen Sveriges Länsbibliotekarierna har som tidigare nämnts, genom länsbibliotekarierna vid Regionbibliotek Västra Götaland, Regionförbundet i Kalmar län och länsbibliotekarierna i Dalarna, Värmland och Västernorrlands län, till regeringen framfört följande: Initiativ bör tas på central nivå för att utreda möjligheterna för ett bättre bibliotekssamarbete på lokal, regional och central nivå. Föreningen anser att det behöver formuleras en tydlig målsättning för biblioteksväsendet som helhet och en strategi för att uppnå den.

7.13.4.2 Syfte och övergripande mål

Det behövs en nationell strategi och en handlingsplan för det fortsatta och långsiktiga arbetet för att uppnå de övergripande mål som ställts upp för informationsförsörjning till utbildning och forskning. Det övergripande målet är att informationsförsörjningen till utbildning och forskning ska samordnas och utvecklas så att den blir likvärdig för studerande, forskare och allmänhet i hela landet.

Samordningen ska leda till bättre resursutnyttjande och effektivitet i bibliotekssystemet och informationsförsörjningen. Strategin måste göras synlig och förankras.

Insatserna ska leda till att de övergripande målen uppnås, nämligen att stärka landets kunskapsuppbyggnad och därmed tillväxten, att utjämna regionala skillnader och stärka demokratin samt att uppnå ett effektivt utnyttjande av de offentliga resurserna. För att detta ska uppnås måste den enskilde låntagaren i hela landet få god och likvärdig biblioteksservice, och den enskilde medborgarens tillgång till information vara säkerställd.

Slutligen är det nödvändigt att finna former för samordning mellan berörda och att resurserna samordnas för att kunna utnyttjas effektivt.

7.13.4.3 Arbetets inriktning

Vid arbetet med handlingsplanen ska inriktningen vara ett

- internationellt perspektiv
- helhetsperspektiv
- och ett brukarperspektiv

Hänsyn måste tas till att olika politikområden är berörda – de utbildnings-, kultur-, närings- och socialpolitiska områdena. Jämlik tillgång till information till utbildning och forskning är också en demokratifråga.

Som tidigare framhållits är det viktigt att hela landets biblioteksväsende ses som ett sammanhängande system, där bibliotek av olika typer (forskningsbibliotek, folkbibliotek etc.) samverkar. Offentligt stödda bibliotek ska ses som en gemensam resurs, oavsett huvudman. Staten ska stödja och ta initiativ till metod- och utvecklingsverksamhet och gemensamma nätverk. Samverkan bör ske mellan biblioteken och satsningar på det livslånga lärandet. Verksamheten vid lärcentra bör utvärderas som underlag för ställningstaganden till den fortsatta utvecklingen.

Eftersom statens uppgift inom folkbiblioteksområdet är att utjämna, utveckla, samordna samt företräda biblioteken i olika sammanhang bör det vara en fördel om det är samma myndighet som har ett samordningsansvar inom forsknings/högskoleområdet,

En god informationsförsörjning förutsätter "hybridbibliotek", dvs. att traditionell biblioteksservice fungerar tillsammans med digitala tjänster.

När det gäller kvalificerad vetenskaplig *digitalt publicerad information (information via elektroniska källor)* bör inriktningen på sikt kunna vara följande:

Folkbibliotek och lärcentra som är närmaste "stödmiljöer" för distansstudier bör ha tillgång till samma vetenskapliga information som studerande på högskolorna. Även anställda inom myndigheter och organisationer behöver i ökad utsträckning tillgång till kvalificerad vetenskaplig information via elektroniska

källor. Med relativt små insatser kan förutsättningarna för forskning, utveckling och livslångt lärande väsentligt förbättras.

Nya modeller bör övervägas för förvärv och finansiering av ett gemensamt basutbud av elektroniska resurser, som är tillgängligt vid alla högskolor, folkbibliotek, lärcentra, landsting, myndigheter och till högskolorna anknutna utvecklingsföretag, t.ex. inom regionala innovationssystem. En sådan investering i "akademisk infrastruktur för innehåll" är lika viktig som utbyggnaden av den tekniska kapaciteten. Det utgör en anpassning av informationsförsörjningen till en verklighet där forskning och högre utbildning överskrider de enskilda högskolornas gränser.

En anställning eller tillhörighet i utbildningssystemet bör inte vara avgörande för vilken information man har tillgång till. Offentligt finansierad information (forskningsresultat från offentligt finansierad forskning) bör på sikt bli tillgänglig för alla. På så sätt skulle t.ex. den som avslutat sina studier vid högskolan och börjar en anställning kunna behålla anknytningen till forskningsfronten inom sitt område. Den som går i pension från ett lärosäte klipps inte av från yrkeslivet genom att tillgången till relevant information bryts, utan kan fortsätta t.ex. sin forskning till glädje för den enskilde och samhället.

De enskilda bibliotekens självständighet och profiler är en viktig utgångspunkt, liksom hänsynen till den kommunala självbestämmanderätten.

7.13.4.4 Hur ska arbetet bedrivas?

KB bör få uppdraget att utarbeta handlingsplanen för det långsiktiga arbetet med samordning i det offentligt stödda biblioteksväsendet. Detta är naturligt eftersom KB är den centrala myndigheten på biblioteksområdet. Utgångspunkter och inriktning för gruppens arbete bör vara vad som framhållits i det föregående. Nabis – förstärkt med de "intressen" som inte är företrädade där – bör kunna utgöra referensgrupp. Det är viktigt med en allsidig representation för berörda. Det är också viktigt att berörda myndigheter från olika områden engageras i detta arbete. Det gäller självfallet Kulturrådet och Vetenskapsrådet, men också fackmyndigheter på andra områden än utbildnings- och kulturområdena. Detta är också en fråga för KB:s styrelse. KB bör vara den

samordnande myndigheten, och uppdraget till KB bör ges av regeringen.

Under hand uppkommande uppdrag/förslag kan fortlöpande, om det befinner sig lämpligt, underställas regeringen med förslag till beslut för att fastställas i regeringsbeslut (i form av t.ex. regleringsbrevet).

Handlingsplanen bör redovisas till regeringen senast den 31 december 2005 för regeringens fortsatta ställningstaganden. En delrapport bör lämnas den 31 december 2004.

7.14 Ett nationellt insatsprogram för digital informationsförsörjning till utbildning och forskning ("Sveriges nätbibliotek") – förslag

Förslag: Statsmakterna bör skyndsamt vidta nödvändiga åtgärder till stöd för ett nationellt insatsprogram för digital informationsförsörjning till utbildning och forskning (Sveriges nätbibliotek).

Stödet bör bl.a. avse insatser för förenklad samsökning av digitalt publicerad information samt för samordnad utveckling av högskolans digitala publicering.

Programmet bör genomföras i nära samarbete med berörda parter, dvs. universitet och högskolor och deras bibliotek, läns- och folkbibliotek, forskare och studerande samt berörda myndigheter och organisationer.

Ansvar för administration och samordning av utvecklingsprogrammet bör ligga på KB.

Den övergripande styrningen bör ske genom en av regeringen tillsatt styrgrupp.

Medel bör tillföras för ändamålet.

Skäl för förslaget

7.14.1 Inledning

Det är hög tid att vi organiserar vår digitala vetenskapliga information så att den blir åtkomlig och betryggande lagrad för framtiden.

”Det finns ett starkt behov hos studenter och forskare att få samlade ingångar till det rika och varierade utbud av nätbaserad

information som biblioteken tillhandahåller. Den tekniska utvecklingen ger allt bättre förutsättningar för en nationell samordning. System som betjänar alla universitet kan drivas på ett ställe, information som skapas för ett sammanhang kan användas i andra ramar. Alla möjligheter att spara genom samordnade lösningar bör tillvaratas” (SUHF).

Idag ligger stora delar av den digitalt publicerade vetenskapliga litteraturen på servrar i landets alla bibliotek utan inbördes sammanhang – utan att någon har ansvar och resurser för att samla in (se förslag i kap. 3 om plikttag och digitalt publicerat material) sortera och göra materialet sökbart och arkivera/lagra det för framtiden. I många andra länder har statsmakterna satsat på att bygga upp nationella digitala bibliotek. Vi kommer alltmer att hamna på efterkälken och få en relativt sämre informationsförsörjning till forskning och utbildning eftersom våra insatser i jämförelse med andra är för svaga och dåligt samordnade.

Sverige har en rad goda förutsättningar – bra forskning, bra system, goda tekniska förutsättningar och kunniga människor. Vi är en framstående IT-nation, men vi har administrativa problem – samordningsproblem som snarast bör lösas. Beredskapen och intresset för detta är nu stort. Många länder har redan byggt sina digitala bibliotek. Som exempel kan nämnas Finland med FinElib och Danmark med DEF (Danmarks Elektroniske Forskningsbibliotek).

För att Sverige ska kunna ligga i täten som kunskapsnation måste staten satsa på att utveckla informationsförsörjningen till utbildning och forskning åtminstone i nivå med våra grannländer och andra europeiska länder. Både högre utbildning och forskning växer snabbt och ställer nya krav på informationsförsörjningen, som genomgår en snabb omvandling framdriven av IKT-utvecklingen. För forskares och studenters dagliga arbete har en väl fungerande informationsförsörjning stor betydelse. De insatser som behöver göras för att Sverige ska kunna följa med i utvecklingen på detta område är försumbara i förhållande till de totala kostnaderna för högre utbildning och forskning.

Det är inte frågan om att bygga ett nationellt digitalt bibliotek från ett nolläge. Det finns en rad existerande tjänster och insatser som det går att bygga vidare på och samordna. Det finns dock ett relativt stort utvecklingsbehov för att åstadkomma standardisering av alla de ”tjänster” som växer fram och för att höja kvaliteten på tjänster genom att ta tillvara ny teknik. Det finns ett stort behov av

satsningar för att fylla nya tjänster med innehåll samt för att marknadsföra dem. Det går att få ett mått på storleksordningen på dessa behov genom att titta på de satsningar som görs eller redan gjorts i andra länder.

7.14.2 Bakgrund

Utredning och förankring

KB har under senare år undersökt förutsättningarna för att bygga upp ett nationellt digitalt bibliotek, och under tiden som KB-utredningen arbetat genomfört en utredning och lagt fram ett förslag för diskussion. (Jan Hagerlid: Sveriges nätbibliotek – ett samlat insatsprogram för ett svenskt digitalt bibliotek för högre utbildning och forskning. Bibsam 2003-09-01). I utredningen ges bakgrund och skäl för en sådan satsning. Därutöver diskuteras tänkbara mål, målgrupper, insatsområden, finansieringsbehov och organisation. Synpunkter på förslaget har inhämtats från bl.a. universitet och högskolor, från Bibsam-rådet, Bibsams arbetsgrupp för nätbaserat lärande (BIBNÄT) samt SUHF (inom ramen för förbundets utredning om bibliotekens framtidsfrågor).

Slutsatsen av dessa diskussioner har varit att det finns en positiv grundinställning till att gå vidare men vissa frågor behöver preciseras och diskuteras vidare med berörda. KB har under hösten 2003 gått vidare med ett fortsatt utrednings- och förankringsarbete för att förbereda genomförandet av insatsprogrammet så att inga hinder föreligger inför statsmakternas ställningstaganden.

Upphandling av portalprogramvara

Libris upphandling av portalprogramvara och en länkserver pågår och KB räknar med att kunna implementera dessa produkter både nationellt och lokalt under 2004. De kommer att ge helt nya tekniska förutsättningar för ett samordnat utnyttjande av varierande slag av informationsresurser: kataloger, e-tidskrifter, databaser, fulltextsamlingar och ämnesportaler – både kommersiellt tillhandahållna och fritt tillgängliga e-resurser.

Det mest framträdande motivet för införskaffandet är att förbättra sökmöjligheterna i de elektroniska resurser som högskolorna förvärvat för forskare och studenter genom den av KB/Bibsam

samordnade licensverksamheten. Detta rör sig om cirka 3 500 e-tidskrifter och ett stort antal bibliografiska databaser och uppslagsverk till en samlad kostnad för högskolorna på cirka 100 miljoner kronor. Man kommer att kunna strukturera dessa resurser för olika användargrupper och ge ökade möjligheter för användarna att skapa personliga ingångar. Någon form av behörighetskontroll – autentisering – på nationell nivå kommer också att ingå.

Upphandlingen ger spännande möjligheter men reser också nya frågor kring tjänstekoncept och organisatoriska ramar för att på bästa sätt utnyttja dessa programvaror. Nya tjänster och resurser knyts till Libris. Ska man då tala om Libris med en tilläggstjänst, om Libris i en vidare mening eller om ett nytt koncept där Libris nuvarande tjänster ingår som en del under ett bredare paraply?

Samarbete mellan KB och Sveriges nätuniversitet

KB/Bibsam genomförde, på anmodan av Utbildningsdepartementet, redan våren 2002 en utredning om biblioteksservice till Sveriges nätuniversitet. *Biblioteksservice till Sveriges nätuniversitet. Förslag till åtgärder* lämnades till departementet den 31 maj 2002. I skrivelsen föreslogs ett utvecklingsprogram för nätbaserade tjänster samlade inom en särskild biblioteksportal för Sveriges nätuniversitet. Förslaget väckte ett uttalat intresse hos departementet men fick till sist av statsfinansiella skäl inget ekonomiskt stöd i budgetpropositionen utan enbart ett positivt omnämnande.

Samarbetet mellan KB/Bibsam och Sveriges nätuniversitet har under perioden utvecklats mycket bra och bl.a. resulterat i att KB/Bibsam administrerar ett stort projekt – Jourhavande bibliotekarie – som finansieras av Myndigheten för Sveriges nätuniversitet. Myndighetens generaldirektör ingår både i Bibsam-rådet och i Bibsams arbetsgrupp för nätbaserat lärande (se bilaga 5).

7.14.3 Vision – mål – strategi

När de vetenskapliga biblioteken redan i slutet av 1800-talet skapade en gemensam accessionskatalog (AK) var detta ett stort steg. Denna har sedan utvecklats till dagens Libris. Under de senaste tio åren har mängden digitala tjänster och resurser som byggts upp och tillhandahålls på olika nivåer inom biblioteksväsen-

det ökat oerhört snabbt. Detta innebär både ökade svårigheter för användarna att hitta relevant information och till vissa delar en kostsam dubblering av utvecklingsinsatser.

Vi behöver ett nationellt digitalt bibliotek i Sverige för att:

- ge en mer samlad och användarvänlig tillgång till all relevant, kvalificerad digital information för studenter och forskare
- bättre föra ut den information som skapas inom lärosätena, i form av forskningspublikationer, läromedel och elektroniska bibliotekstjänster
- bättre utnyttja de samlade medel som högskolorna investerar i informationsförsörjning genom ökad samordning och effektivisering
- utveckla en hög FoU-kompetens i Sverige inom området digitala bibliotek

Övergripande mål

- Stärka landets kunskapsuppbyggande och utjämna regionala skillnader – likvärdig och fri tillgång till information för utbildning och forskning är en central fråga för hela landets utveckling
- Öka produktiviteten i svensk högre utbildning och forskning genom en mer effektiv informationsförsörjning.
- Stärka Sveriges ställning som internationell vetenskapsnation genom att synliggöra svensk forskning

Mål

Att med utgångspunkt från användarnas behov, vedertagen standard och öppna format befrämja uppbyggnad och tillgängliggörande av elektroniska informationsresurser

- ge *utökad tillgång* både till fritt tillgänglig och kommersiellt tillhandahållen information
- göra elektronisk information *lättillgänglig* för svenska forskare och studerande. Befrämja utveckling av funktionella lösningar för en samordnad återsökning och hantering av elektroniska informationsresurser

- understödja en effektiv och *kunnig användning* av elektroniska informationsresurser och tjänster hos svenska forskare och studerande
- för att garantera *långsiktigt bevarande* och tillgång till digital information (avsnitt 6.8)

Strategi

Handlingsplaner ska upprättas för att genomföra det insatsprogram som föreslagits. Målet är att det digitala biblioteket ska vara fullt utbyggt år 2008.

7.14.4 Vad är ett nationellt digitalt bibliotek?

Det finns en rad olika definitioner av digitala, elektroniska och virtuella bibliotek. Begreppen används om varandra och med olika täckning. Utredningen väljer att utgå från den norska definitionen Norsk digital bibliotek (se bilaga 9), här översatt utan väsentliga förändringar:

Ett digitalt bibliotek är ”En organiserad samling av tjänster och innehållsresurser som ger användare tillgång till information i digital form förmedlad över ett datanät. Sådan tillgång kan också gälla icke-digitalt innehåll. Det förutsätts att brukarna ska kunna uppfatta tjänster och innehållsresurser som ett enhetligt system även om de skapas av olika leverantörer, har olika fysisk form och i utgångsläget inte är koordinerade. De olika resurserna i det norska digitala biblioteket ska kunna samverka med hjälp av precist definierade och standardiserade gränssnitt”.

Observera att man här inkluderar tillgång till icke-digitalt innehåll. Begreppet digitalt bibliotek kan tolkas så att det bara gäller tillgång till digitala resurser. En viktig utgångspunkt är att vi under överskådlig tid kommer att ha både samlingar av tryckta arbeten och digitala resurser och att våra användare kommer att vilja ha tillgång till båda kategorierna. Men denna tillgång kommer däremot att förmedlas genom en nätbaserad, digital katalog. Vi ser också att de ”digitalt födda” resurserna växer i relativ betydelse, mest slående nu vad gäller vetenskapliga tidskrifter.

Ett nationellt, digitalt bibliotek kan samtidigt, och med viss rätt, uppfattas både som

- en nationell portal
- en samordnad infrastruktur
- en ram för ett samlat nationellt utvecklingsprogram

Det är viktigt att understryka att det inte enbart rör sig om att infoga existerande nätbaserade tjänster och resurser i en nationell portal även om detta är ett viktigt mål. Det mer övergripande syftet är att skapa en infrastruktur där det är lättare att koppla ihop olika informationsresurser och tjänster för olika målgrupper. Ett nationellt utvecklingsprogram är verktyget för att skapa innehåll och väl samordnade tjänster.

De samlade tjänsterna och resurserna i ett nationellt, digitalt bibliotek ska inte bara kunna nås genom en nationell ingång. Det ska också finnas lokala (t.ex. högskolewebbplats), ämnesspecifika (t.ex. ämnesportaler) och kanske materialspecifika (t.ex. bilddatabaser) ingångar till samma resurser eller delmängder av dem.

Det nationella digitala biblioteket kommer i första hand att innehålla information som är fritt tillgänglig för alla eller information som är tillgänglig för flertalet högskolor genom gemensamma avtal. Men det kan vara en värdefull information för användarna att känna till förekomsten även av de informationsresurser som enbart är tillgängliga för enskilda högskolor genom lokala licensavtal. Att strukturera ingångar utifrån dessa skilda behörigheter är en viktig utvecklingsuppgift.

Deltagare, intressenter och KB:s roll

Universitets- och högskolebiblioteken och KB är med sina resurser och sin kompetens centrala deltagare i ett nationellt digitalt bibliotek. Därutöver kan övriga forskningsbibliotek och folkbiblioteken också spela en viktig roll. Viktiga intressenter och kanske även deltagare i vissa fall är bl.a. Myndigheten för Sveriges nätuniversitet, Vetenskapsrådet, Rådet för högre utbildning, Högskoleverket och SUHF.

Resurserna i ett nationellt elektroniskt bibliotek kan skapas av alla deltagare – liksom i fallet Libris – eller tillföras utifrån antingen genom avtal med kommersiella leverantörer eller genom att man gör urval av fritt tillgängliga webbresurser. Ansvaret för publika tjänster kan ligga på en eller flera deltagare i det digitala nationella biblioteket och i viss mån även utanför. Så har KB t.ex. ett tydligt

driftsansvar för Libris, medan ansvaret för en kooperativ, digital referenstjänst kanske ska ligga på ett konsortium av högskolebibliotek som samordnas av något bibliotek och rent tekniskt ligger på en server hos en kommersiell leverantör.

Ett nationellt, digitalt bibliotek är ett gemensamt åtagande för alla berörda bibliotek där KB som nationalbibliotek spelar en samordnande roll.

7.14.5 Behov av en samlad satsning

7.14.5.1 Användarnas behov

Allmänt

Det oerhört snabbt växande och rikt varierade utbudet av elektronisk information gör att användarna har ett behov av mer samlade och strukturerade ingångar med möjlighet att skapa personliga vyer. Det är huvudskälet till den snabba framväxten av portaler på alla områden.

De studerandes behov

De studerandes behov av samlad information har drivit fram en utveckling av särskilda studentportaler vid högskolorna men också stora portalsatsningar på nationell nivå i form av regeringens uppdrag till Myndigheten för Sveriges nätuniversitet att skapa en portal för IT-baserad distansutbildning. Studerande inom Sveriges nätuniversitet har särskilt stora behov av nationellt samordnade, nätbaserade bibliotekstjänster. Även studenter inom högskoleutbildning på campus har växande behov av sådana tjänster, dels därför att deras utbildningar i allt högre grad blir nätbaserade, dels därför att alltfler av dem kombinerar studier med arbete och behöver arbeta hemifrån. Rent allmänt är studenterna hemmastadda med att hämta information på nätet. Om den kvalitetsbestämda information som biblioteken förmedlar inte är synlig och lätt tillgänglig på nätet finns en risk att studenterna i högre grad använder digitalt publicerad information av sämre kvalitet som underlag för sitt lärande.

Forskarnas behov

Även forskarna har växande behov av samlade nätbaserade ingångar till relevant vetenskaplig information. Idag är informationen spridd på bl.a. bibliotekskataloger, bibliografiska databaser av olika slag samt e-tidskrifter i paket från skilda utgivare.

En aktuell brittisk utredning från the Research Support Libraries Group (RSLG, bilaga 9) gjorde 2001/2002 en stor studie av brittiska forskares informationsbehov och informationsvanor som finns att se på <http://www.rslg.ac.uk>. Man fann entydigt att information tillgänglig online blir allt viktigare inom alla discipliner och att man behövde bättre verktyg för att identifiera och lokalisera forskningsinformation. Forskningen särskilt inom naturvetenskap, medicin och teknik är idag också alltmer beroende av kraftfulla datanät, nätbaserad kommunikation och tillgång till omfattande faktadatabaser, t.ex. inom genomforskning och astronomi. Detta måste mötas av en lika välorganiserad informationsförsörjning och kunna kopplas ihop med denna.

Allmänheten

Här är det frågan om mycket varierade behov av kvalificerad digital information hos människor i deras yrkesverksamhet, i alla former av livslångt lärande och t.ex. i samband med intresset för den egna hälsan eller engagemang i samhällsfrågor. De skulle sannolikt ha glädje av en mer samlad överblick över den digitala information som finns tillgänglig för högre utbildning och forskning. För närvarande får de direkt tillgång till den växande andelen fritt tillgängliga elektroniska resurser och kan därutöver t.ex. via fjärrlånesystemet eller ”walk-in-use” nå de delar som har begränsat tillträde med nuvarande licensavtal.

7.14.5.2 Behov av samordning

Kostnadsutvecklingen

De svenska högskolebiblioteken har med stor kraft byggt upp digitala bibliotek för sina användare, med en rad elektroniska resurser och nätbaserade tjänster. Detta kräver stora personalinsatser, hög kompetens och god teknisk utrustning. Utvecklings- och

driftskostnaderna är höga. I ett läge med stora åtstramningar inom högskolan finns det därför ett växande intresse för att spara genom samordnade lösningar. Den gemensamma upphandlingen av portalprogramvara och länkserver för både nationellt och lokalt bruk är ett tydligt tecken på detta. I framtidsdiskussionen inom Libris ledningsgrupp finns också idag en bred uppslutning kring tanken på att de funktioner som idag ingår i de lokala bibliotekssystemen i en inte alltför avlägsen framtid skulle kunna ingå i ett centralt system.

Den tekniska utvecklingen

En pådrivande faktor är att den tekniska utvecklingen ger allt bättre förutsättningar för samordnade lösningar, som samtidigt är distribuerade. System som betjänar alla universitet kan ligga på ett ställe och information som skapas för ett sammanhang kan, om den följer standarder, användas i andra sammanhang. Det finns allt bättre förutsättningar att kombinera en effektivisering genom samordning med en tydlig lokal profilering.

Den elektroniska publiceringen

Ett annat område med växande behov av samordning är universitet och högskolors egen elektroniska publicering av både vetenskapliga arbeten, studentarbeten och läromedel. En ökad samordning skulle ge användare både nationellt och internationellt en bättre och mer samlad tillgång produktionen vid de svenska universiteten och högskolorna. Den skulle också ge lärosätena större möjlighet att profilera sig och nå ut samt innebära en mer effektiv resursanvändning. Vidare krävs en bättre samordning för att lösa frågor kring digitalt långtidsbevarande och tillgänglighet.

Digitaliseringen av kulturarvet

Digitaliserat material kommer att bli en allt viktigare resurs i ett nationellt digitalt bibliotek. Ett samarbete kring digitalisering har utvecklats inom det vidare ABM-området. (se kap. 5).

Det finns ett stort behov av digitalisering inom hela ABM-området. Sådana insatser vänder sig till betydligt bredare målgrupper

än enbart studenter och forskare, och därför bör sådana insatser i första hand få stöd i andra former än inom det utvecklingsprogram som här föreslås. Digitalisering mer exklusivt inriktad på forskningsmaterial liksom utvecklingen av samarbete mellan KB och universitets- och högskolebiblioteken borde dock höra hit. Likaså måste en ökad standardisering för den elektroniska publiceringen också vara samordnad med standarder för digitaliserade dokument eller andra informationsobjekt.

Kommersiella e-resurser

Licensavtalen för kommersiellt tillhandahållna e-resurser är idag väl samordnade inom högskolesektorn. Däremot finns påtagliga samordningsbehov angående tillgång till kommersiella e-resurser utanför högskolorna. Ett mer utvecklat samarbete krävs mellan universitets- och högskolebibliotek, kommuner/folkbibliotek, landstingen/sjukvården och lärcentra. Vidare kan en breddning av upphandlingen till andra slag av elektroniska resurser, som t.ex. e-böcker, bli aktuell. Ett nationellt digitalt bibliotek kan ge en ram för en fortsatt utveckling inom detta område.

Portaler

S.k. *ämnesportaler* har utvecklats av en rad bibliotek till stor del med stöd av Bibsam. En ämnesportal ger en strukturerad ingång till kvalitetsbestämda webbresurser, i huvudsak ett urval av fritt tillgängliga webbplatser, inom ett ämne. Ett utredningsarbete har genomförts angående möjligheter för att samordna dessa både för att skapa mer attraktiva tjänster och för att effektivisera arbetet.

Man behöver gå vidare genom att närmare undersöka om det går att inom en allmän biblioteksportal knyta ihop innehållet i de nuvarande ämnesportalerna med t.ex. fritt tillgängliga akademiska fulltextpublikationer och licensavtalsbaserade kommersiella databaser och e-tidskrifter. Syftet skulle vara att ge användarna en samlad ingång till allt tillgängligt material inom ett givet ämnesområde.

Genom projektet *Jourhavande bibliotekarie* (och folkbibliotekens motsvarighet *Fråga biblioteket*) skapas förutsättningar att samordna digital referenstjänst på nationell nivå. En sådan tjänst

kan bli en viktig service och få en naturlig placering på en nationell biblioteksportal.

Självstudier

Webbaserade självstudiekurser och guider i informationssökning är ett område där en ökad samordning borde ge fördelar. Vi vet ännu ganska lite om hur sådana tjänster används och hur de borde utvecklas. Idag ser studenten i första hand de eventuella sådana tjänster som kan finnas på den egna högskolans webbplats vilket inte nödvändigtvis är det mest relevanta t.ex. ur ämnessynpunkt. Vid en samordning skulle användaren kunna få tillgång både till en mer allmän sökguide och till mer ämnesspecifika sökvägledningar.

Virtuella lärandemiljöer

Kursplattformar, eller med ett vidare begrepp virtuella lärandemiljöer (Virtual Learning Environments, VLE), utvecklas i snabb takt inom högskolorna. Hur bibliotekens nätbaserade tjänster och resurser ska kunna knytas ihop med dessa är en fråga som väckt växande internationellt intresse. De brittiska högskolemyndigheterna satte förra året igång ett särskilt utvecklingsprogram med rubriken Linking Digital Libraries with VLEs (DiVLE) <http://www.jisc.ac.uk>. Frågan har också tagits upp i Sverige i flera projekt vid olika högskolor och inom Bibsams arbetsgrupp för nätbaserat lärande (BIBNÄT). Här krävs en ökad samordning i första hand på lokal nivå men med stöd och överenskommelser på den nationella.

7.14.5.3 Nätbibliotek för högskolan eller för alla?

Är ett nationellt digitalt bibliotek bara till för studerande och forskare inom högskolan? Inriktningen mot dessa målgrupper följer naturligt både av KB/Bibsams och högskolebibliotekens allmänna uppdrag. Mot en sådan avgränsning skulle man kunna peka den starka utvecklingen av det livslånga lärandet. Givetvis skulle en rad tjänster och resurser i ett nationellt digitalt bibliotek ha ett stort intresse för en rad grupper utanför högskolan – inom grundskola och gymnasium, i vidareutbildning och fortbildning, organi-

sationer och företag. Stora delar av innehållet skulle också vara tillgängligt utanför högskolan, medan en del kommer att vara reserverat för behöriga användare inom högskolan med de licensavtal vi har idag. Det är angeläget att arbeta för att för att öka tillgängligheten även till dessa resurser, även om det inte finns några enkla lösningar.

Utgångspunkten i ett inledningsskede bör emellertid vara att den innehållsliga nivån riktar in sig mot målgruppen studerande och forskare. Annars blir innehållet så brett att det blir ointressant. Det rör sig om ett stort och komplicerat projekt, vilket gör det viktigt att särskilt i ett inledningsskede begränsa målgruppens omfång. Inriktningen bör dock vara att söka lösningar som gör att så många som möjligt får del av resurserna i Sveriges nätbibliotek.

7.14.6 Vilka insatser behövs?

Programmet bör arbeta med samverkande kort- och långsiktiga perspektiv. Redan existerande tjänster kan knytas ihop och göras tillgängliga på relativt kort sikt samtidigt som man arbetar långsiktigt både med att utveckla nya tjänster och den underliggande strukturen. Gränsen mellan utveckling och drift kommer hela tiden att röra sig.

Särskilda offentliga medel behövs för utvecklingsarbetet, medan driften bör finansieras inom berörda myndigheters ordinarie anslag. Utvecklingen av ett nationellt digitalt bibliotek med den flexibilitet som är önskvärd kräver en komplicerad informationsarkitektur baserad på öppna standarder. För information om detta se den norska utredningen och ett antal arbeten på JISC:s webbplats, där man analyserar vad man kallar en Information Environment Architecture (se bilaga 9).

Man kan förenklat tala om olika element i en sådan informationsarkitektur:

- Innehåll, t.ex. e-tidskrift, avhandling i elektroniskt eller tryckt format, digital bild
- Metadata – standardiserade beskrivningar i t ex MARC21 eller Dublin Core
- Ramverk, t.ex. protokoll för överföring av data
- Bakomliggande, generella stödtjänster – t.ex. behörighetskontroll
- Publika tjänster, t.ex. söktjänster, kataloger, rådgivningstjänster

- Användargränssnitt eller vyer – ingångar eller presentationer av olika resurser och tjänster för specifika målgrupper
- Användare med varierande behov – t.ex. beroende på utbildningsbakgrund eller ämnesinriktning.

Insatsområden i programmet

Programmet föreslås innehålla olika åtgärder som sammantaget väsentligen kommer att öka tillgängligheten till de elektroniska resurserna, öka högskolornas synlighet och bidra till ett effektivare resursutnyttjande. Kostnaderna för insatsprogrammet har beräknats till totalt 64 miljoner kronor under perioden 2005–2008. I detta belopp har inte inräknats kostnader för enskilda lärosäten. Insatserna i programmet kommer att innebära betydande samordningsvinster för de enskilda lärosätena som är svåra att uppskatta. För att driva tjänsterna vidare på central nivå kommer att behövas en uppskrivning av KB:s ordinarie budgetram motsvarande 20 procent av de årliga utvecklingskostnaderna (dvs. cirka 3,5 miljoner kronor). Programmet beskrivs i det följande.

7.14.6.1 Släpp ut den nätbaserade kvalitetsinformationen

Elektronisk publicering av forskares och studenters arbeten inom den svenska högskolan – avhandlingar, artiklar, examensarbeten, rapporter, konferenspublikationer etc. Öka täckningen med fullständighet som slutmål, samordna för att uppnå maximal synlighet och effektivitet, samt utveckla säkra lösningar för långsiktigt digitalt tillhandahållande. Bygga vidare på det samarbete mellan KB och högskolebiblioteken och KB som utvecklas inom SvEP-projektet. Insatserna beräknas i huvudsak ske inom högskolorna. KB samordnar och fördelar utvecklingsbidrag i samarbete med högskolorna och övriga berörda, som t.ex. Vetenskapsrådet. Detta delområde beräknas ta upp huvuddelen av resurserna inom område 1.

Tillgängliggörande och återanvändning av egenproducerade läromedel och kursmaterial inom den svenska högskolan. Utveckla standarder, regelverk och organisationsmodeller för att bättra ta tillvara det som skapas vid enskilda högskolor. Stödja ett samarbete mellan bibliotek, lärare och andra berörda inom högskolan. Insatserna beräknas ske inom högskolorna. KB fördelar utvecklings-

bidrag och verkar för samordning. Ett samarbete med Rådet för högre utbildning och Myndigheten för Sveriges nätuniversitet är nödvändigt. Inledningsvis krävs initierande analys och kartläggning i samarbete med övriga berörda aktörer. Efterhand kommer det att bli effektivt och angeläget med mer omfattande satsningar.

Tillgängliggörande av andra digitala informationsresurser och tjänster som har skapats vid svenska högskolor som stöd för forskning och utbildning i form av bild, film, video, ljud, faktadatabaser etc. Insatserna beräknas ske både på KB och vid högskolorna. Delområdet kommer att få en växande betydelse allteftersom behoven av icke-textbaserat material för utbildning och forskning växer.

Tillgängliggörande av kulturarvet genom digitalisering kommer också att kunna tillföra väsentligt innehåll till nätbiblioteket. Digitaliseringsinsatser tas upp i kap. 5 och ska inte finansieras inom detta program.

Vidareutveckla de nationella licensavtalen för kommersiellt tillhandahållna elektroniska resurser. Man behöver hitta modeller för att bredda avtalen till nya kategorier av material – nu ingår elektroniska tidskrifter och andra fulltextdatabaser, ämnesbaserade referensdatabaser och citeringsdatabaser, uppslagsverk och andra faktadatabaser. E-böcker är det mest angelägna exemplet på en sådan breddning. Beroende på vad som kommer att beslutas med anledning av förslaget (avsnitt 7.13.3) om Bibsams utvidgade uppdrag kan stöd också komma att ges för att understödja en utökad tillgång till kommersiellt tillgängliga elektroniska resurser utanför högskolorna. Ett sådant stöd skulle exempelvis kunna ges i form av administrativt stöd till licensavtal av ett behovsrelaterat basutbud för den breda allmänheten förmedlat av folkbiblioteken. Här kommer att behövas en förstärkning av den centrala avtalsadministrationen vid KB och därutöver eventuellt projektstöd för utveckling av nya avtalsmodeller (t.ex. för e-böcker). (För att uppnå en snabbare uppslutning kring licensavtal utanför högskolan skulle temporära subventioner behövas. En insats med tio miljoner kronor/år under perioden till licensavtal för allmänheten skulle vara en fördel.

Total kostnad perioden 2005–2008: 22 miljoner kronor

7.14.6.2 Samordnad och behovsanpassad tillgång till digitala resurser och tjänster

Utveckla den nationella biblioteksportalen och dess olika ingångar till de samlade resurserna. Ingångarna kan, utöver den nationella, även vara lokala, regionala eller baserade på ämne eller typ av material. Utifrån reella behov hos skilda användargrupper kan innehållet i det nationella, digitala biblioteket presenteras och göras tillgängligt genom specifika portalingångar eller publika söktjänster. Vissa stödtjänster som t.ex. behörighetskontroll kräver tvärgående lösningar. Utvecklingen ska bygga på och implementera öppna standarder för metadata, kommunikation m.m. Insatser i form av marknadsföring och utvärdering av användbarhet är mycket viktiga. Insatserna på detta område beräknas ske både på KB och vid högskolorna eller hos andra tjänsteleverantörer med medel som fördelas i form av bidrag eller uppdrag. Den grundläggande finansieringen av den centrala portalprogramvaran är inräknad i KB:s nuvarande budget. Detta delområde beräknas ta upp huvuddelen av resurserna inom område 2.

De *publikationsdatabaser* över den egna forskningen som nu skapas vid högskolorna, i första hand som svar på statsmakternas krav att redovisa forskningsinsatser, *behöver samordnas* och ges ett visst utvecklingsstöd. Det finns, vid sidan av redovisningsbehoven, också ett användarintresse av att enkelt kunna söka fram alla publikationer från svensk forskning, även de som idag inte ingår i Libris. Detta material bör vara en urskiljbar del av Libris och arbetet bör vara direkt sammankopplat med insatserna under 7.14.6.1 för högskolornas elektroniska publicering. Slutmålet är att den elektroniska publiceringen ska bli heltäckande, och i den processen integreras framställningen av metadata, ”kataloguppgifter” om resurserna, så långt det är möjligt. Detta kommer att eliminera behovet av en stor del av den manuella katalogisering av varje individuell resurs som idag är nödvändig. Samarbete lokalt med högskolornas administration och centralt med Vetenskapsrådet ska klargöra vilka data som är nödvändiga ur utvärderingssynpunkt. Ansvaret för utvecklingen av statistik- och analysfunktioner bör däremot ligga på Vetenskapsrådet och lärosätena.

Samordning av bibliotekens tjänster för effektivisering och bättre service kan utvecklas vidare. Så kan exempelvis nuvarande lokala bibliotekssystem med dagens förutsättningar i form av datanät m.m. ersättas av lokala moduler i ett centralt system, vilket skulle

medge både effektivisering och servicehöjning. Vidare skulle fjärrlånesystemet kunna utvecklas så att användarna själva kan beställa fjärrlån direkt från det utlånande biblioteket på webben. Dessa insatser finansieras genom utvecklingsmedel för Libris och tas upp i kap. 4. Insatserna beräknas i huvudsak ske inom högskolorna. KB samordnar och fördelar utvecklingsbidrag i samarbete med högskolorna och övriga berörda.

Total kostnad perioden 2005–2008: 16 miljoner kronor

7.14.6.3 Främja användning av digitala bibliotekstjänster och biblioteksresurser

Användningen av digitala bibliotekstjänster och digitala informationsresurser kräver att det finns en viss informationskompetens hos användarna, att det finns väl utvecklade *väglednings- och rådgivningstjänster* samt att digitala tjänster och resurser är integrerade på ett naturligt sätt i de numera alltmer webbaserade lärandemiljöer där användarnas lärande pågår. Insatserna inom detta område beräknas vara jämnt fördelade över de tre delområden som beskrivs nedan.

De *webbaserade vägledningar och självstudiekurser i informationssökning* som idag finns tillgängliga vid högskolebibliotekens webbplatser ska utvecklas innehålls- och formmässigt. De kommer att bli allt viktigare ju större del av utbildningen som är webbaserad. De bör också utformas så att de i valda delar kan återanvändas av flera. Vägledningar och självstudiekurser kan skilja sig både i fråga om målgrupp, nivå och inriktning men delar kan vara gemensamma. På en nationell biblioteksportal bör en eller flera vägledningar och kurser erbjudas. Insatserna beräknas i huvudsak ske inom högskolorna men även folkbiblioteken kan vara engagerade. KB samordnar och fördelar utvecklingsbidrag i samarbete med högskolorna och övriga berörda.

Utveckling av en nationell, *digital referensservice till studerande på kooperativ bas*. Det nuvarande projektet Jourhavande bibliotekarie håller på att utpröva tekniska lösningar och samarbetsmodeller för en nationell, digital referensservice på obekvämtid med finansiering från Myndigheten för Sveriges nätuniversitet. Den bör kunna utvecklas till en löpande verksamhet av betydligt större omfattning både ifråga om deltagande bibliotek och tider för service. Samarbetet bör även omfatta folkbiblioteken och kan i

förlängningen utgöra en kombination av nationell, regional och lokal referensservice. Målet är att skapa en service som är tillgänglig för användare när de behöver den och som också är kostnadseffektiv för biblioteken. Insatserna beräknas i huvudsak ske inom högskolorna men även folkbiblioteken bör vara engagerade. KB samordnar och fördelar utvecklingsbidrag i samarbete med alla berörda.

Utveckla modeller för en *integration av digitala bibliotekstjänster i högskolornas kursplattformar*, universitets- och/eller studentportaler. Som man tydligt visat i projektet "Det virtuella studielandskapet" vid Linköpings universitetsbibliotek, så kan man uppnå en mer intensiv och effektiv användning av digitala informationsresurser om de anpassas och integreras närmare med enstaka kurser och program inom högskolan. Idag organiseras en växande del av högskolans utbildning inom ramen för olika s.k. kursplattformar eller med ett vidare begrepp "virtuella lärandemiljöer" alternativt "Learning Management Systems" (Ping Pong, Blackboard, WebCT, Luvit m.fl.). Ska bibliotekens digitala resurser och tjänster utnyttjas effektivt måste de integreras smidigt i dessa system. Högskolorna bygger också upp universitets- eller studentportaler. Även här måste de digitala biblioteken komma in på naturligt sätt.

Total kostnad perioden 2005–2008: 20 miljoner kronor

Övergripande programkostnader

Det kommer att behövas samordningsfunktioner i form av ett sekretariat för att driva programmet. Det är också viktigt att det finns medel för en kontinuerlig utvärdering av programmet och för att marknadsföra dess tjänster effektivt.

Total kostnad perioden 2005–2008: 6 miljoner kronor

7.14.7 Organisation

Förankring

Det viktigt att ett så stort och långsiktigt utvecklingsprogram får en stark förankring hos uppdragsgivare och intressenter. Detta framhävs i de danska och finska erfarenheterna av nationella digitala biblioteksprogram. Den övergripande styrningen borde därför ske genom en av regeringen tillsatt styrgrupp. I den skulle

förslagsvis ingå åtminstone företrädare för universitet/högskolor, Myndigheten för Sveriges nätuniversitet, Vetenskapsrådet, användarrepresentanter i form av engagerade och kunniga forskare och studenter och företrädare för universitets- och högskolebiblioteken samt folkbiblioteken.

Ansvarsfördelning

Ansvar för den löpande samordningen av utvecklingsprogrammet bör ligga på en särskild projektgrupp med representanter för i första hand KB och högskolebiblioteken.

Inom KB bör olika enheter engageras, t.ex. de med ansvar för digitalisering. I första hand gäller det emellertid Bibsam och Libris, som har nationella samordningsuppgifter och som bör utgöra stödfunktioner för programmet. Libris har både ett utvecklingsansvar och ett driftsansvar för centrala funktioner inom den nationella biblioteksportalen. Bibsam har också ett slags driftsansvar för avtalen vad gäller upphandlade e-resurser. Därutöver kommer dock både utveckling och drift av olika tjänster som görs tillgängliga inom det nationella digitala biblioteket kunna ligga på andra, t.ex. enskilda högskolebibliotek eller kommersiella leverantörer.

Arbetet borde delvis genomföras i form av projekt som ges medel efter utlysningar, men också i form av uppdrag eller genom att företag med egna medel utvecklar tjänster som kan fogas in i strukturen. Vissa insatser av samordningskaraktär genomförs av instanser inom KB.

Namn

Om man vill markera att det skapas något nytt bör man försöka hitta ett kort och slagkraftigt nytt namn. Ett tänkbart förslag kan vara *Sveriges nätbibliotek*. Det är enkelt att förstå utan att man behöver vara specialist: Det talar om vad det rör sig om och bör kunna vara slagkraftigt. Associationen av namnet till Sveriges nätuniversitet är en fördel. Andra tänkbara namn är SveLib eller SveBib.

7.14.8 Kostnader

Övergripande programkostnader

Ett sekretariat kommer att behövas för att driva programmet. Medel behövs också för en kontinuerlig utvärdering av programmet samt för att marknadsföra dess tjänster effektivt.

Arbetet inom programmet ska genomföras både i form av projekt som ges medel efter utlysningar, i form av direkta uppdrag eller i form av centrala utvecklingsinsatser inom KB.

Kostnader i tkr för ett utvecklingsprogram för ett nationellt, digitalt bibliotek

År	2005	2006	2007	2008	Totalt
Programområde					
Innehåll	5 000	6 000	6 000	5 000	22 000
Tillgång	4 000	4 000	4 000	4 000	16 000
Användning	4 500	5 500	5 500	4 500	20 000
Övergripande	1 500	1 500	1 500	1 500	6 000
Totalt	15 000	17 000	17 000	15 000	64 000

Summorna anger vissa prioriteringar och en viss utvecklingscykel i programmet. De beräknade kostnaderna är i nivå med som det numera nedbantade fortsatta programmet för Danmarks Elektroniske Forskningsbibliotek (DEF), vilket har ungefär samma programområden och en årsnivå på 1,7 miljoner euro.

Det bör förutsättas att en viss permanent uppskrivning av budgetramen krävs för KB för att upprätthålla de nya tjänster som utvecklats inom ramen för programmet. Det kan röra sig om cirka 20 procent av den årliga nivån i programmet.

7.14.9 Den fortsatta planeringen

Förslaget till insatsprogram är väl förankrat. Det planeringsarbete som nu inletts bör fortsätta med oförminskad styrka och en detaljplanering bör göras under 2004 för de olika insatsområdena för att inga hinder ska föreligga för att fullfölja programmet med full kraft.

För att inte dröjsmål ska uppstå i denna nationellt viktiga fråga bör KB ges förutsättningar för att fortsätta arbetet. Regeringen bör uppdra åt KB att redan under 2004 lämna in en kostnadsberäknad handlingsplan avseende perioden 2005–2008. Planen bör lämnas senast den 30 juni 2004 för att medel ska kunna utgå 2005 och planerna omsättas i praktisk handling. En lämplig utgångspunkt är den planering för insatsprogrammet som redan påbörjats.

Det är angeläget att de organisatoriska formerna/ramarna för arbetet har klargjorts och fastställts under våren 2004.

KB är berett att ur sin egen budget avsätta medel för den centrala projektorganisationen, för pilotstudier och, som tidigare nämnts, för finansiering av den grundläggande portalprogramvaran. Vissa redan igångsatta projekt som SvEP-projektet (avsnitt 7.4.3) bidrar också till att lägga en grund för fortsatta insatser.

Planen inklusive kostnadsberäkningar bör tillsammans med vad som här föreslagits om ett svenskt nätbibliotek kunna utgöra underlag för regeringens beslut om att skjuta till medel. Det bör ankomma på Sverige som IT-nation att snarast ge nödvändiga förutsättningar för ett svenskt nätbibliotek.

7.15 Kostnader för KB:s utökade nationella ansvar m.m.

Förslag som lämnats i detta kapitel (avsnitt 7.13) innebär behov av resursförstärkningar, i första hand i form av ett utökat personalbehov. KB:s utökade ansvar som nationellt ansvarig myndighet för informationsförsörjning till utbildning och forskning innebär att KB ska kunna bistå alla offentligt finansierade och tillgängliga bibliotek – dvs. även folkbibliotek och läns- eller regionbibliotek. Denna nya uppgift får inte inkräkta på den uppgift KB redan har i förhållande till universitets- och högskolebiblioteken och de s.k. övriga forskningsbiblioteken.

Den nya uppgiften innebär i första hand ett ökat personalbehov för uppgifter inom Bidsams område, som förhandlingar om förvärv av elektroniska informationsresurser, statistik, utbildningsinsatser, utredningar och andra uppgifter inom verksamhetsområdet.

Nationella biblioteksuppgifter som bibliografisk samordning kräver också resurser. Detsamma gäller centrala uppgifter som juridisk rådgivning, utredningar, utbildning och information.

Det sammanlagda behovet av resursförstärkning har beräknats till sju personer vilket inklusive kostnader för lokaler och teknisk utrustning totalt innebär en kostnad på 5,5 miljoner kronor (inklusive LKP) per år i fortvarighet.

Anm. Kostnader för de olika förslagen i betänkandet redovisas i sitt sammanhang i respektive kapitel samt i sammanställningen i kap. 11.

7.16 Författningsändringar – förslag

7.16.1 KB:s verksamhet och instruktion

Förslag: Kungl. bibliotekets instruktion (1 §) ändras så att KB:s ansvar även omfattar andra offentliga bibliotek än forskningsbibliotek.

Kungl. biblioteket ges generell rätt att utfärda föreskrifter.

Skäl för förslagen

KB:s uppgifter föreslås utökas så att KB ska ansvara för samordning och utveckling av informationsförsörjning till alla offentligt finansierade och tillgängliga bibliotek (avsnitt 7.13.3). Det innebär att KB:s instruktion (1996:505) 1 § behöver ändras. Förändringarna bör börja gälla 1 januari 2005.

Följande ändringar bör göras i instruktionen för KB (bilaga 3) om KB ges det utökade uppdrag som föreslagits:

Uppgifter

1 § ”ha ett nationellt ansvar för frågor om samverkan mellan forskningsbibliotek bl.a. i fråga om försörjning med litteratur samt utnyttjande och utveckling av tjänster baserade på informationsteknik,” – ”forskningsbibliotek” ersätts av ”*offentliga bibliotek*”.

KB bör på samma sätt som många andra myndigheter ges generell rätt att utfärda föreskrifter inom sitt verksamhetsområde. I avsnitt 6.6.2.4 ges ett exempel på KB:s behov att utfärda föreskrifter i egenskap av tillsynsmyndighet. KB omfattas f.n. av Statens Kulturråds författningssamling. För en adekvat ansvarsfördelning och tydlighetens skull bör KB tas upp som egen ansvarsmyndighet i författningssamlingsförordningen (1976:725) bil. 1 som utgivande myndighet med ansvar för en egen serie. Det finns därmed inga

skäl för KB att fortsättningsvis utnyttja kulturrådets författningssamling.

Även i regleringsbrevet krävs en förändring:

Under verksamhetsgrenen ”Infrastruktur och informationsförsörjning” bör målformuleringen ändras från ”Förbättra och effektivisera informationsförsörjningen inom högre utbildning och forskning” till ”... inom utbildning och forskning” (ordet ”högre” föreslås alltså strykas).

I övrigt bör ändringar i instruktionen anstå tills dess att de föreslagna översynerna och strategiuppdraget genomförts.

7.16.2 Bibliotekslagen

Det finns ingen anledning att nu föreslå några ändringar i bibliotekslagen. Detta kan bli aktuellt först när de översyner och det strategiuppdrag som föreslagits slutförts, och regeringen tagit ställning till dessa. Nuvarande lag räcker som utgångspunkt för att genomföra det som föreslås i detta betänkande.

Efter regeringens ställningstagande kunde någon form av ramlag där alla funktioner sammanfattas vara av värde, vilket skulle gynna samordningen i informationsförsörjningen.

Det kunde då även vara ett bra tillfälle att klargöra de s.k. övriga forskningsbibliotekens ställning. I nuvarande lag framgår endast att ”av staten finansierade bibliotek ska avgiftsfritt ställa litteratur ur de egna samlingarna till folkbibliotekens förfogande samt i övrigt samverka med folk- och skolbiblioteken” och att ”varje högskola ska ha ett eget bibliotek”.

Mot en förändrad lag kunde anföras att staten bestämmer över sina egna resurser och för detta behövs ingen lagtext. Man kan också fråga sig om lagen ensidigt beaktar folkbibliotekens behov.

Av lagen framgår inte

- att folkbiblioteken också ska betjäna studenter och forskare
- att det finns och ska finnas en gemensam nationell bibliotekskatalog (Libris)
- att den bibliografiska informationen ska vara avgiftsfri (en slags demokratisk rättighet)
- att mängden digitalt publicerad information hela tiden ökar
- vem/om någon har ansvar för tillsyn alternativt samordning av biblioteksverksamheten och på vilket sätt det ska ske

- informationsfriheten eller den enskildes rätt att söka information
- bibliotekens betydelse för demokratisk samhällsutveckling

Av lagtexten borde framgå att biblioteksväsendet numera betraktas som en visserligen lite spretande men en ändå någorlunda väl sammanhållen samhällsfunktion.

En del av de kompletteringar som nu berörts finns på andra håll i Sveriges lagsamlingar. Den reviderade pliktlagen (SFS 1993:1392), innehåller 37 paragrafer och är synnerligen utförlig. En förordning som kom förra året (SFS 2002:287) anger hur personuppgifter ska hanteras. Högskolelagen talar också summariskt om att varje högskola ska ha ett bibliotek.

7.17 Den fortsatta planeringen

Oavsett regeringens ställningstagande till vad som föreslagits i detta betänkande bör KB upprätta handlingsplaner för de olika verksamheterna, såväl kortsiktiga som långsiktiga. Inriktningen bör vara att KB ska koncentrera sig på de stora systemfrågorna och de centrala nationalbiblioteksuppgifterna. Underlaget bör tas fram i samverkan med dem som berörs av KB:s verksamhet.

Arbetet bör utgå från det visionsdokument som KB fastställer (se kap. 2). I arbetet bör hela KB:s personal vara engagerad. Det är självfallet också en fråga för styrelsen.

8 Utbildning och forskning

8.1 Inledning

Kraven på KB är höga och mångfasetterade. Vid KB bedrivs verksamheter som ställer krav på djupa kunskaper inom vitt skilda områden – allt från djupa bokhistoriska kunskaper, kunskaper om konservering, biblioteks- och informationsvetenskap samt tekniska kunskaper. KB måste ligga steget före när det gäller hanteringen av den digitala ålderns material.

Detta ställer krav på en välutbildad personal. Det ställer i sin tur krav på relevant utbildning samt forskning/forskarutbildning vid landets lärosäten och på att de olika områden som ingår i KB:s ansvarsområde beforskas. Det ställer också krav på att KB nyttiggör sig den forskning som bedrivs. KB bedriver inte, som andra "lärdaverk", någon egen forskning.

Under 2004 kommer både grundutbildningen och forskarutbildningen inom området biblioteks- och informationsvetenskap att utvärderas av Högskoleverket.

KB har som alla myndigheter inför den kommande forskningspropositionen lämnat in sin "kunskapsstrategi" till regeringen. I detta kapitel lämnas en sammanfattning av KB:s forskningsbehov. Vidare lämnas en kortfattad redogörelse för den utbildning och forskning som bedrivs inom området biblioteks- och informationsvetenskap. Det är inte möjligt att ge någon överblick över all utbildning och forskning som bedrivs på alla områden som berör KB:s område, däremot informera om de brister KB upplever inom sitt verksamhetsområde – områden som behöver beforskas. Det gäller i första hand det digitala området.

Det har inte funnits möjligheter för KB att göra den omvärldsanalys som är en förutsättning för att kunna ge en tillförlitlig och heltäckande bild av behovet av utbildade och av forskning inom biblioteksområdet. Det ingår dock i KB:s målsättning att arbeta med dessa frågor framledes och det är ett område som kommer att

ingå i ABM-centrums uppgifter eftersom behoven inom sektorn delvis sammanfaller. Det gäller speciellt de behov som är en konsekvens av den tekniska utvecklingen och utvecklingen på medieområdet (den digitala utvecklingen).

8.2 KB:s behov av utbildning och forskning på olika områden

8.2.1 Kunskapsstrategi

KB framhåller i den kunskapsstrategi som lämnades till regeringen (utbildningsdepartementet) 2003 följande:

Både för forskningens och den högre utbildningens fortsatta utveckling krävs idag mer samordnade och kraftfulla insatser för en effektiv informationsförsörjning. Det ställs nya krav på infrastrukturen och på vår egen kunskapsutveckling inom området digitala bibliotek.

KB vill särskilt framhålla följande uppgifter:

- att få fram en djupare bedömning av de samlade, framtida forsknings- och utbildningsbehoven inom hela bibliotekssektorn
- att planera och genomföra ett nationellt insatsprogram för digital informationsförsörjning till utbildning och forskning under perioden 2005–2008.
- att utreda hur det långsiktiga bevarandet av digital information ska samordnas.
- att fastställa en nationell digitaliseringsstrategi och samordna arbetet med övriga ABM-myndigheter

8.2.2 Behov av utbildade inom olika områden

KB:s utbildningsprofil och rekryteringsbehov

Av KB:s totalt 290 anställda är 177 bibliotekarier, varav 112 har bibliotekarieexamen.

Under den närmaste tioårsperioden pensioneras mellan 50 och 80 (beroende på när man tar ut sin pension) av KB:s nuvarande 177 bibliotekarier. Av de övriga anställda kommer under samma period cirka 15–35 personer att pensioneras.

Behovet av att kunna rekrytera bibliotekarier kommer således att öka under den kommande tioårsperioden. Under den senaste tioårsperioden har behovet och därmed rekryteringen ökat inom IT-området. KB:s rekryteringsbehov omfattar därutöver en rad specialistkompetenser, t.ex. inom områden som bokvård och konservering, för hantering av specialsamlingar som bilder, musikaler etc. Inte minst kommer KB ha ett ökat behov av personal med olika slags IT-kompetens.

KB har f.n. endast sju anställda som har doktorsexamen. Även här finns ett rekryteringsbehov.

Inom den statliga arkivorganisationen (Riksarkivet, Krigsarkivet och landsarkiven) är situationen densamma, framför allt i gruppen under 50 år. I sin kunskapsstrategi 2005–2008 konstaterar Riksarkivet att aktuella anställningsvillkor inte längre är attraktiva för vetenskapligt utbildad arbetskraft och att därför särskilda former för nyrekrytering av sådan personal i tillräcklig omfattning kan behöva prövas.

8.2.3 Behov av forskning

KB framhåller behov av forskning på följande områden

- utveckling av digitala bibliotek
- utvärdering av och tjänsteutveckling av biblioteksservice
- samhällsvetenskapliga studier av informationsmarknad, publiceringssystem, informationens roll i samhället m.m.
- forskning inriktad på tryckta, äldre samlingar, bokhistoria, analys av samlingar, bevarandefrågor

8.3 Utbildning och forskning inom biblioteks- och informationsvetenskap m.m.

8.3.1 Grundutbildning

I Sverige behandlas frågor om informationens spridning, organisation och återvinning främst inom ämnet biblioteks- och informationsvetenskap (B&I), i linje med det internationellt etablerade Library and Information Science (numera ofta också betecknat Information Studies eller enbart Information Science). Det finns inom detta ämne tydliga kopplingar till flera praktikkfält, inte bara

till bibliotek utan också till arkiv och museer, samt i ökad utsträckning skolor, företag och andra organisationer.

Grundutbildningen i B&I är inte en yrkesutbildning utan en generell akademisk utbildning i det, såväl i Sverige som internationellt, relativt unga ämnet biblioteks- och informationsvetenskap. I Sverige har magisterutbildning i B&I kommit att ersätta den gamla bibliotekarieutbildningen och den svenska biblioteksvärlden har visat sin uppskattning för akademiseringen och anställer i stort sett bara de som har bibliotekarieutbildning. Såsom generell akademisk utbildning inom informationsområdet ger dock utbildningen en bra grund för andra arbeten inom verksamheter med högt ställda krav på informationshantering. Denna nya grundutbildning på magisternivå startade 1995 (antal nybörjarstudenter inom parentes). Utbildningen bedrivs vid Högsolan i Borås (200 samt 140 på distans), Lunds (42), Uppsala (65) och Umeå (34) universitet. Ht 2003 startades en ny grundutbildning på kandidatnivå i Växjö. B&I är ett av Högsolan i Borås starkaste profilmråden. Söktrycket är högt och de färdigutbildade får snabbt arbete.

Exempel på andra grundutbildningar som berör KB:s verksamhet är den kulturvårdsutbildning som bedrivs i Göteborg. Där bedrivs konservatorsutbildning med bevarandet som expertområde. Grundutbildning i arkivvetenskap som också har betydelse i sammanhanget bedrivs kontinuerligt vid Stockholms universitet och Mitthögsolan i Härnösand, med vissa uppehåll även vid Lunds, Göteborgs och Karlstads universitet. Närliggande utbildning vid Uppsala universitet har en något bredare ABM-karaktär.

Självfallet berör utbildningar som litteraturvetenskap, system- och datavetenskap också KB. Den stora yrkesgruppen vid KB är bibliotekarier varför fokus i detta sammanhang ligger på denna utbildning.

8.3.2 Forskning

Inom det flerdisciplinära forskningsfält som biblioteks- och informationsvetenskapen utgör studeras processer och sammanhang där information organiseras, förmedlas och används.

Information tillerkänns allmänt mycket stor strategisk betydelse för samhället. Flödet av information har ökat ofantligt samtidigt som kraven på god information vid rätt tidpunkt ökat.

Högskolan i Borås institution för biblioteks- och informationsvetenskap (BHS) i samarbete med Göteborgs universitet svarar för den dominerande delen av forskningen/forskarutbildning inom ämnet i landet. Forskningen vid BHS fokuserar på områden som rör informationssökning och informationsförmedling i vid mening, dess förutsättningar och dess konsekvenser. I detta ingår bland annat studier av informationsåtervinning (information retrieval). Ett IR-lab (Information Retrieval) har byggts upp i efter modell från universitetet i Tammerfors. Här studeras bland annat automatisk indexeringsmetoder och olika indexeringsmetoders effektivitet.

Uppmärkning av elektroniska dokument och elektronisk publicering är ett annat område med flera forskare och doktorander inkopplade. Ett centrum för informetriska studier finns sedan flera år med forskning kring ämnesportaler och deras utnyttjande. Institutionen är koordinator för en ansökan inom EU:s sjätte ramprogram med deltagande från fem europeiska länder, inriktat på digitala lösningar för bevarande av kulturarv. Tillsammans med forskning kring användning av informations- och kommunikationsteknologi ger detta en profil som också kan bidra till utvecklingen av digitala bibliotek och informationstjänster.

Högskolan i Borås framhåller B&I i sin forskningsstrategi och lyfter även fram senare tvärinstitutionella insatser kring informationssystem, där expertis inom biblioteks- och informationsvetenskap samverkar med forskare inom informatik med inriktning på utveckling av informationssystemens användbarhet.

Umeå universitet har forskning inom bibliometri som profilområde, med internationell spets. Bibliometri är benämningen på en uppsättning metoder för statistisk analys och visualisering av information i dokument av olika slag, texter, webb-sidor m.m. En tillämpning finns inom området vetenskapsindikatorer där metoder nu utvecklas och används i svenska och europeiska forskningspolitiska analyser. Inom bibliometrin har universitetet en världsledande roll. Utveckling av praktiska tillämpningar sker i samspel med bl.a. Vetenskapsrådet, Vinnova och motsvarande organ i Norden. År 2005 står institutionen för värdskapet för ISSI:s konferensen i Stockholm (International Society for Scientometrics and Informetrics).

Uppsala universitet Den informationsteoretiska grundforskning som bedrivs är framförallt relevant för KB ur ett mera långsiktigt, strategiskt perspektiv. De teoretiska studierna av informationens karaktär, funktion och egenskaper kan få stor betydelse för fram-

tida investeringar av strukturell karaktär, dvs. olika system för ordnande. En viktig del av de teoretiska studier ägnas den i någon mån mera tillämpade domänanalytiska modellen som mera direkt kan vägleda ämnesbestämningen av olika informationsobjekt. På ett liknande vis kan forskning om informationsbeteenden underlätta avgöranden vad gäller indexering och ämnesbestämning såväl som bevarandefrågor. Vidare inom området "intellectual property rights" där ägande och upphovsrättsliga liksom publika intressen vad gäller information studeras. Uppsala har en ABM-profil genom att B&I samarbetar (bl.a. flera gemensamma kurser i grundutbildningen) med Arkivvetenskap och Museologi. De tre ämnena finns vid samma institution.

Lunds universitet Informationsanvändning och informationssökning är huvudinriktningen för forskningen i Lund där man ägnar särskild uppmärksamhet åt informationsbeteende, särskilt i forskarnätverk, samt utveckling av informationsförsörjning för högre utbildning och forskning, t.ex. virtuell informationsservice för att understödja distansstudenters lärande.

Inom *arkivvetenskap* finns tills vidare enbart en professor på deltid vid Stockholms universitet. Ansatser till forskning på doktorandnivå finns där samt (inom ramen för informationsvetenskap) vid Mitthögskolan (i Härnösand) men än så länge har inga avhandlingsarbeten slutförts. Innehållsligt tar de från olika utgångspunkter upp arkivteoretiska aspekter på den digitala arkivbildningen. Behovet att förstärka arkivvetenskapen på forskningsnivån har betonats i Riksarkivets kunskapsstrategi 2005–2008.

8.3.3 Centrala forskningsfrågor inom KB:s verksamhetsområde

Det finns ett stort behov av forskning och kvalificerat utvecklingsarbete för en vidareutveckling av KB:s verksamhet och för utvecklingen inom bibliotekssektorn i stort. Ofta kan det vara svårt att avgöra vad som är hänförligt till forsknings- respektive utvecklingsarbete inom området.

Bibliotek är institutioner som organiserar, strukturerar, beskriver och tillhandahåller information, företrädesvis textinformation. Idag hanterar biblioteken i allt högre grad information i digital form förmedlad via Internet. Detta ställer krav på en ny infrastruktur som i många avseenden skiljer sig fundamentalt för den struktur

som byggts upp för de konventionella informationsbärarna. Frågor kring hur man beskriver, tillgängliggör och bevarar dessa digitala resurser står i fokus för forskning och utvecklingsarbete idag. Samverkan mellan digitala bibliotek kommer alltmer i förgrunden och är en grundläggande beståndsdel i det insatsprogram för att utveckla ett nationellt, digitalt bibliotek som tas upp i avsnitt 7.14. Men det finns också forskningsfrågor som rör alla slag av biblioteksservice och forskningsfrågor som enbart rör bibliotekens tryckta samlingar. Den FoU som är relevant i sammanhanget kan mycket förenklat hänföras till några stora huvudområden:

- Utvecklingen av digitala bibliotek, forskning kring t.ex. automatisk klassificering och indexering, skapandet av kunskapsontologier, strukturering eller uppmärkning av elektroniska dokument, utformning av metadata och identifikatorer, digitalisering och digitalt långtidsbevarande.
- Utvärdering och tjänsteutveckling av biblioteksservice. Studier av användarbehov och beteende, användning av bibliotek och informationstjänster, användbarhet av tjänster, servicemodeller och kvalitetsutveckling.
- Samhällsvetenskapliga studier av informationsmarknad, publiceringssystem, informationens roll i samhället, informationsförsörjning relaterad till IT-utveckling och övergripande övergripande IT-strategier.
- Forskning inriktad på tryckta, äldre samlingar: bokhistoria, analys av samlingar, bevarandefrågor

Specifika frågor i digital biblioteksutveckling

Organisera/Strukturera

För att kunna hantera de elektroniska dokumenten mer rationellt än för närvarande krävs till exempel en vidareutveckling av metoder för automatisk klassificering och indexering som delvis kan utnyttja biblioteksvärldens befintliga system och tesaurer men som också måste bygga på lingvistisk analys och statistik. Beskrivning av ämnesinnehåll i form av s.k. kunskapsontologier och "Topic Maps" är ett internationellt aktivt forskningsområde. För att kunna återanvända digital innehåll på ett flexibelt och kraftfullt sätt krävs en standardiserad uppmärkning av modulariserat innehåll i form av

texter och andra slag av material som används i forskning och utbildning.

Beskriva

Hur kan traditionella klassifikations- och indexeringssystem utvecklas för hantering av nya typer av dokument? Metadata är en förutsättning för att man ska kunna hantera det digitala materialet. Man behöver metadata på två nivåer. Man måste ha "arkivmetadata", dvs. uppgifter om filtyp, ev. komprimering, ankomstdatum och checksumma för varje fil. Man måste också ha traditionella kataloguppgifter, författare, titel, utgivningstid etc. Detta är betydligt viktigare för digitalt material än tryckt, eftersom kataloguppgiften är den enda möjligheten att få veta vad som finns – det finns ingen hylla att vandra utmed. I princip skulle en fulltextdatabas kunna eliminera behovet av särskilda metadata, under förutsättning att alla textdokument levererades strukturerade och uppmärkta enligt bestämda regler, så att t.ex. författarnamn kan sökas som sådana. Det är inte fallet idag, men här pågår mycket utvecklingsarbete och många försök världen över.

Tillhandahålla

Vilka nya former för informationsservice riktad mot allmänheten och professionella grupper växer fram? Vilka är förutsättningarna för informationssökning idag och hur påverkas människors informationssökning av nya IT-baserade hjälpmedel? Utvecklingen av portalprogram ger nya möjligheter att erbjuda användarna samlade ingångar till elektroniska resurser, att skraddarsy information efter specifika behov och att involvera användarna mer aktivt. Ett viktigt problem är att den elektroniska adresserna, URL:erna, inte är särskilt beständiga, vilket tvingar fram nya lösningar. Detta tämligen enkelt att lösa för en enskild webbplats, men blir mycket komplext om man vill hitta lösningar för t.ex. hela .se-domänen.

Stödja utnyttjande

För att den digitala informationen ska utnyttjas effektivt är det viktigt att den är integrerad i den i allt högre grad nätbaserade lärande- eller forskningsmiljö, där användarna arbetar. Det måste också finnas effektiva former för stöd och vägledning integrerat i användarmiljön.

Bevara

Hur kan vi säkra tillgången till information och kunskap för olika grupper, nu och för framtiden? Vilka problem innebär lagring av elektroniskt information, för informationens tillgänglighet och bibliotekens ansvar? Det långsiktiga bevarandet är en nödvändig del i informationsinfrastrukturen, och det är framförallt en nationalbiblioteksuppgift. Det är också angeläget att finna lösningar på bevarandeproblemen även för annat material än rena textdokument, som t.ex. faktadatabaser.

Forskning inom arkivområdet

Hösten 2003 startade ett samarbetsprojekt mellan Riksarkivet och Luleå tekniska universitet – Långsiktigt Digitalt Bevarande (LDB). Projektet bedrivs under en treårsperiod med tre doktorander och specialistpersonal från Riksarkivet. Målet är att skapa förutsättningar för långsiktigt bevarande av digital information som produceras inom den offentliga förvaltningen och utgår från en sammanhängande process tillkomst-leverans-bevarande-tillhandahållande. Projektet hänger naturligt samman både med tillväxten av e-förvaltningen och konceptet 24-timmarsmyndigheten. Vid Mitt-högskolan har initiativ tagits till ett anknytande forskningsprojekt om digitalt bevarande från mer renodlat arkivteoretiska utgångspunkter.

KB-utredningen har föreslagit att KB och Riksarkivet får i uppdrag att utreda hur det långsiktiga bevarandet av digital information ska samordnas för att ge permanent tillgång till information (se avsnitt 6.8).

8.3.4 Behov av fler forskarutbildade m.m. – bedömning

Bedömning: Behovet av fler forskarutbildade inom ämnen med anknytning till bibliotekens verksamhet är stort.

Högskoleverkets utvärdering bör avvaktas innan ställning tas till omfattning, inriktning och lokalisering.

Skäl för bedömningen

Behovet

Behovet av lärare är stort, inte minst av forskarutbildade lärare. Det behövs många fler forskarutbildade för att trygga försörjningen av kompetenta lärare vid de lärosäten som utbildar inom ämnet B&I. Det är det enda sättet att säkra behovet av välutbildad personal inom såväl biblioteksvärlden som på andra håll där stora mängder information struktureras och processas.

Detta kräver att forskarutbildningen byggs ut. Antalet doktorander är idag alldeles för litet för att kunna fylla behovet av lärare/forskare inom ämnet biblioteks- och informationsvetenskap. Visserligen kan ämnet dra nytta av kunskap och forskning från andra ämnen men på sikt kommer det att underminera den inomvetenskapliga utvecklingen och ämnet om inte andelen disputerade lärare ökar. Härutöver behövs fler högutbildade inom biblioteks- och informationssektorn.

Det behövs fler forskarutbildade för att tillgodose tillgången på expertkompetens bl.a. inom bibliotek – inte minst inom nationalbiblioteket. Det gäller också andra informationshanterande institutioner. Dessa befinner sig i en snabbt föränderlig situation som blir alltmer komplex. Inom biblioteken har behovet av såväl generellt välutbildad personal som expertkompetenser sedan länge uppmärksamrats.

Forskning och forskarutbildning riktad mot de problemområden som ligger närmast KB:s verksamhet är förhållandevis mycket svag i Sverige. En lösning är att inrätta doktorandanställningar vid befintliga utbildningsinstitutioner med inriktning mot områdena analys, organisation, hantering, sökning och användning av digital information. Lärosätenas bedömning är att Umeå, Uppsala och Lunds universitet bör ha minst fem doktorander vardera för att kunna bilda fruktbara lokala forskningsmiljöer. Det skulle innebära

att Umeå och Lund skulle behöva ytterligare tre doktorandanställningar vardera och Uppsala två. Antalet verksamma doktorander vid Högskolan i Borås är totalt cirka 30 varav två–tre ägnar sig åt ovanstående problemområden. Därför föreslås en förstärkning med tre doktorandanställningar riktade mot dessa områden.

Nordisk forskarskola

Professor Olle Persson, Umeå universitet, har initierat, planerat och leder forskarskolan NORSLIS (Nordic Research School in Library and Information Science). NORSLIS omfattar 15 institutioner med sammanlagt cirka 30 handledare och 170 doktorander i alla de nordiska och baltiska länderna. Borås/Göteborg har i princip samtliga 30 doktorander med i programmet med varierande finansiering. En stor del av doktoranderna har endast finansiering till 50 procent. Några är dock i slutet av sin utbildning. Särskilt viktigt är forskarskolan för de nya doktorander som tillkommit under senare år. För den mindre del doktorandanställningar som tillskapats med tidsbegränsade medel utgör för närvarande bristen på medel för omkostnader och materialinsamling ett problem.

Det nordiska samarbetet intensifieras nu med sikte på att samverka för att ge de nordiska länderna en stark internationell slagkraft. Förutsättningarna att gå vidare med detta är emellertid mycket begränsade då detta ämne i Sverige saknar basresurser i form av doktorandtjänster m.m. Forskarutbildningen inom biblioteks- och informationsvetenskap startade 1999/2000. Idag finns 15 doktorander vid Högskolan i Borås (i samarbete med Göteborgs universitet), två vid Lunds, tre vid Uppsala, två vid Umeå universitet och vid Växjö universitet ingen eftersom grundutbildningen just startat där.

NorFa (Nordisk forskarutbildningsakademi) har nyligen (december 2003) beslutat finansiera NORSLIS under fem år – perioden 2004–2008. NORSLIS kan bli en förebild för andra nordiska forskarskolor, men det bör i detta sammanhang nämnas att bidraget från NorFa endast omfattar stöd till samordning och nordiskt/baltiska möten.

NORSLIS är en nordisk forskarskola finansierad av NorFa som innefattar samtliga 15 institutioner i Norden och Baltikum som har lokala program för forskarutbildning i ämnet biblioteks- och in-

formationsvetenskap. Syftet är att genom gemensamma forskarutbildningskurser, workshops, gästprofessorer, mobilitetsstöd, handledning och ambulerande seminarier erbjuda en internationellt konkurrenskraftig forskarutbildning. Doktorandtjänsterna finansieras lokalt av respektive universitet.

Forskarskolan stimulerar även samarbetet mellan seniora forskare på området. NORSLIS har en kompetensprofil som är väsentligt bredare och djupare jämfört med den svenska forskningen på området, och på områden som kan vara av intresse för KB:s verksamhet (t.ex. digitala bibliotek, webometri, indexerings/återvinning av multimedia). En satsning på svenska doktorandtjänster inom ämnet skulle innebära att en bredare handledar-kompetens kan göras tillgänglig via NORSLIS och därmed på sikt bredda den svenska forskningsprofilen.

Resursbehov

Forskningsanslag har under de senaste åren erhållits från Riksbankens Jubileumsfond, Skolverket, Distum (nerlagt), Stiftelsen Framtidens kultur, Svenska Unescorådet, Nordinfo, KK-stiftelsen, Svensk Biblioteksforening m.fl. Denna andel är dock för liten och det har blivit allt svårare att få bidrag från externa finansieringskällor. Delvis beror detta på att ämnesområdet saknar representation i den svenska forskningsrådsstrukturens ämnesgrupper och att ämnesområdet fortfarande är under uppbyggnad, men också på att tidigare sektorsorgan med kännedom om området lagts ned. De anslag som erhållits har i begränsad utsträckning kunnat finansiera doktorander och detta torde, enligt ansvariga för ämnet, med nuvarande inriktning på rådets policy bli ännu svårare de närmaste åren. Det framstår som angeläget att skapa utrymme för fler disputerade lärare, forskare och experter för den framtida utvecklingen inom sektorn.

I det följande har kostnaderna beräknats för 14 doktorander vilket är en miniminivå ställt i relation till behovet av doktorer på området och till att det bör vara en acceptabel storlek på doktorandgruppen. För att åstadkomma detta och för att kunna delta i den nordiska forskarskolan – som dessutom står under svensk ledning – bör ett större antal antas i början av perioden så att dessa ska kunna delta som grupp i såväl nationella som internationella aktiviteter. Kostnader har beräknats för doktorandanställningar samt

för bidrag till kringkostnader/forskarhandledning enligt följande preliminära budget:

Antal doktorandanställningar – beräknat behov

Universitet/Högskola	Antal doktorander med startår 2005	Antal doktorander med startår 2007	Totalt antal
Umeå	2	1	3
Borås/Göteborg	3	2	5
Lund	2	1	3
Uppsala	2	1	3
Växjö	1	2	3
Summa	10	7	17

Förslag t.ex. 14 doktorander, ev. förlagda med sju år 2005 och fem ytterligare år 2007. Fördelningen tar hänsyn till handledarkapacitet (antal professorer) men också behovet av uppbyggnad på de mindre enheterna.

Kostnaderna har beräknats till 23 miljoner kronor för perioden 2005–2008. Expenser för doktorander och handledare motiveras av resor föranledda av gemensamma forskarutbildningskurser, handledning och forskningssamarbete. Bidragen till handledare är knutna till respektive doktorandanställning och fördelas därefter. Doktorandanställningarna utlyses med inriktning mot ovan nämnda frågeställningar vid respektive institution.

8.4 Slutsatser

Ämnet biblioteks- och informationsvetenskap är nytt. Det kan konstateras att behovet av forskarutbildade måste öka, dels för att täcka högskolans behov av forskarutbildade lärare/forskare, dels för behovet på arbetsmarknaden i övrigt. Särskilt stort är behovet av forskning inom det digitala området. Viss internationell forskning bedrivs. Det nordiska samarbetet i en forskarskola är värdefullt för såväl utbildningen som det nordiska samarbetet.

Med hänvisning till att grund- och forskarutbildningen inom det nu aktuella ämnet är föremål för utvärdering av Högskoleverket kan inga förslag nu lämnas om omfattning, inriktning och lokalisering. Dessa ställningstaganden bör dock kunna göras inför den forskningspolitiska propositionen.

9 Internationellt samarbete

9.1 KB:s uppgifter är internationella

KB har omfattande och kontinuerliga internationella kontakter. Den internationella utblicken och samverkan med breda kontakt-tytor är nödvändiga för att upprätthålla kompetensen och få influenser inom olika områden. Samtidigt är KB en givande part eftersom den egna kompetensen är stor på många områden. Genom att verka för internationella standarder, katalogiseringsprinciper, ökad tillgång på bibliografiska data och större öppenhet underlättas arbetet och det blir bättre kvalitet på kataloger och databaser.

Internationellt arbete i upphovsrättsliga frågor garanterar bibliotekens öppenhet. Via det internationella samarbetet underlättas fjärlåneflödet. Internationella kontakter och kunskapsöverföring utvecklar även väsentliga biblioteksfunktioner samt kunskaper om samlingar, m.m. Över huvudtaget är internationella kontakter nödvändiga inom biblioteksområdet och de upprätthålls av flera bibliotek. Som nationalbibliotek har dock KB ett särskilt ansvar och en förmedlande roll genom sitt breda nationella kontaktnät.

De internationella kontakterna är nödvändiga för att upprätthålla och utveckla biblioteksfunktioner. Uppgiften att samordna och utveckla informationsförsörjningen till högre utbildning och forskning (som till sin natur också är internationell) kräver också ett internationellt perspektiv. Det internationella samarbetet sker mestadels i organisationer, vilka är av såväl generell som specialinriktad karaktär och mestadels men inte alltid är biblioteksorganisationer. Dessutom deltar medarbetare i nätverk och det förekommer åtskilligt icke-organiserat internationellt utbyte. Vidare är kontinuerliga kontakter med internationella leverantörer ett bidrag till att utveckla biblioteksverksamheten. Samtliga avdelningar inom KB deltar i det internationella arbetet. Genom egna arrangemang, såsom konferenser, seminarier, föredrag och utställningar förmedlas också internationella influenser.

Vissa internationella frågor behandlas även i sitt sammanhang i betänkandet. Det gäller särskilt informationsförsörjningen till utbildning och forskning.

KB:s internationella arbete berörs också i Internationella kulturutredningen 2003 (SOU 2003:121) som nyss överlämnats till regeringen.

9.2 Nordiskt samarbete

Det förekommer täta kontakter mellan biblioteken i Norden, såväl på chefs- som specialistnivå. Här deltar KB aktivt i nätverk, konferenser och direkta utbyten. Genom det informella organet Noron träffas regelbundet nationalbibliotekarierna. KB är också representerat i Nordinfo – ett organ under Nordiska ministerrådet som är under omorganisation. Medarbetare på Bibsam som sköter licensverksamheten har också täta kontakter med sina nordiska kollegor och Libris-avdelningen är engagerade i SVUC (Scandinavian Union Catalogue). KB deltar också i flera nordiska projekt, t.ex. Tiden för digitalisering av tidningar och Nordic Web Archive 2 för utveckling av webbarkivet.

9.3 Europeiskt samarbete

KB är med i och har under tidigare år varit med i ett antal EU-finansierade projekt. KB är även medlem flera europeiska organisationer. LIBER (Ligue des Bibliothèques Européennes de Recherche) är en sammanslutning för bibliotekschefer i Europa med årlig konferens och KB är också representerat i ett par undergrupper. CERL (Consortium of European Research Libraries) är en viktig organisation för bibliotek med stora, äldre samlingar. KB har varit med från starten och medarbetare är representerade i en av CERL:s formella grupperingar.

ONE (bildat 2002 och med Libris-avdelningens chef som ordförande) är resultatet av ett EU-projekt och är en sammanslutning av nationalbibliotek eller andra organisationer med ansvar för stora bibliotekskataloger och/eller samkataloger. Syftet med sammanslutningen är att genom kooperativa lösningar ge fri tillgång till varandras bibliografiska data eller att medlemmarna går samman och skaffar gemensamma licenser.

Genom Bibsam är KB representerat i EBLIDA (European Association of Library, Information, and Documentation Associations) som är en expertgrupp för upphovsrättsliga frågor.

Förutom dessa organisationer bör nämnas ELAG (European Library Automation Group), där flera medarbetare brukar delta i en årlig konferens, och SEPIA (Safeguarding European Photographic Images for Access).

9.4 Internationella organisationer

IFLA

IFLA (International Federation of Library Associations and Institutions) är en världsomspännande biblioteksorganisation med årlig konferens och löpande aktiviteter i kommittéer och specialgrupper. Ett flertal medarbetare är aktiva inom olika kommittéer och de andra grupperingar inom områden som är aktuella för KB. KB-medarbetare är engagerade i sektionerna för katalogisering, bibliografisk kontroll, klassifikation och indexering, bibliografi, bevarande och konservering, kartor, fjärlånesamverkan, statistik, informationsrätt och tidningar. Flera medarbetare har ledande uppdrag inom sektionerna (t.ex. som ordförande inom sektionen för katalogisering) och medarbetare brukar även medverka med föredrag på de årliga konferenserna.

ALP (Advancement of Librarianship Programme) är ett IFLA-organ för stöd till biblioteksutveckling i tredje världen. KB är såväl bidragsgivare som aktiv i styrelsen.

Övriga internationella organisationer

KB är representerat i olika internationella specialistorganisationer. Flera KB-medarbetare deltar aktivt i standardiseringsfrågor genom ISO. För ISBN, ISSN och ISMN ansvarar KB för administrationen av nummersystemen i Sverige, och inom ramen för detta deltar medarbetare på årliga möten. En KB-medarbetare är en av ISSN:s "directors" och deltar på deras möten samt har deltagit i den arbetsgrupp som uppdaterat ISSN-reglerna. Inom Dublin Core ansvarar KB för den svenska översättningen och deltar på internationella konferenser där standarden diskuteras, underhålls och ut-

vecklas. Andra organisationer där KB deltar är URN:NBN, CENL, m.fl.

Som stöd i arbetet med Kulturarw³ deltar KB i IIPC (International Internet Preservation Consortium). Det är ett konsortium för ett tiotal nationalbibliotek samt en privat stiftelse för utveckling av nationellt insamlande av webbplatser. Inom IAML (International Association of Music Libraries) deltar KB i en katalogkommission.

Utvecklingsprojekt

KB är ansvarigt för två Sida-finansierade projekt avsedda att stödja biblioteksutvecklingen i tredje världen. Det mest omfattande projektet har pågått sedan 1980-talet är ett omfattande stöd till fem nationalbibliotek i Centralamerika. Det andra projektet som har påbörjats 2003 omfattar Vietnam och Laos.

Alexandriabiblioteket

KB bidrar till uppbyggandet av det nya Alexandriabiblioteket i Egypten och samarbetar där med några andra svenska bibliotek inom SWEBA-projektet, finansierat av Sida.

9.5 Slutsatser

KB:s uppgifter ingår i de flesta avseenden i ett internationellt sammanhang. Forskning är per definition internationell, och det gäller självklart även infrastrukturen. När diskussionerna om EU:s sjunde ramprogram och nästa generations utbildningsprogram nu startar kommer med all sannolikhet frågor om interaktiva läromedel, investeringar i olika slags infrastruktur (såväl teknisk som akademisk, dvs. informationsförsörjning och biblioteken) för forskning och utbildning att bli aktuella. Det är viktigt att KB är orienterat om detta arbete, tar aktiv del i diskussionerna och för dem i relevanta internationella och nationella organ och sammanhang, samt för fram forskningens och utbildningens behov.

10 Organisationsfrågor och KB:s samarbete med andra myndigheter

10.1 Inledning

I det följande behandlas KB:s organisation och förhållandet till myndigheter inom angränsande verksamhetsområden – särskilt förhållandet till Statens ljud- och bildarkiv (SLBA). Vidare behandlas konsekvenserna av förslaget om KB som en biblioteksmyndighet med odelat ansvar för samordning och utveckling av informationsförsörjning till utbildning och forskning (avsnitt 7.13).

10.2 KB:s uppgifter och organisation

10.2.1 Uppgifter

KB:s uppgifter framgår av kap. 2. Det har under utredningens gång från några håll ifrågasatts om det är lämpligt att Bibsam och Libris ingår i biblioteksmyndigheten KB. Det har uttryckts farhågor att KB skulle gynnas av detta, och man har hänvisat till alternativ som innebär att nationalbiblioteket och samordningsverksamheten skulle vara fristående från varandra. För att så skulle vara fallet finns emellertid inga belägg.

Det finns ingen anledning att ifrågasätta de uppgifter KB har idag. Bakgrunden till att dessa verksamheter ingår i KB sedan 1988 har redovisats i kap. 7. Modellen med en fristående samordnings- och utvecklingsmyndighet är prövad och det finns ingen anledning att återgå till den. Det är tvärtom en fördel att Bibsam och Libris ligger i en myndighet inom vars verksamhetsområde de har att verka. Det finns en stor samlad kompetens inom KB som Bibsam och Libris kan dra nytta av. Det är också vad de allra flesta givit uttryck för i KB-utredningens undersökningar. Däremot finns synpunkter på möjligheterna till inflytande.

10.2.2 Organisation

Nuvarande organisation

En översyn och genomgripande organisationsförändring genomfördes så sent som 1997. Dessförinnan var organisationen tungrodd, den maskinella utrustningen omodern och lokalerna slitna. Stora förändringar skedde således ”i ett slag”. Lokalerna rustades upp, och KB kunde skaffa sig modern teknisk utrustning i stor omfattning och starta verksamheten med en ny organisation. Den nya organisationen byggde på att den skulle följa ett flöde (plikt-exemplarets gång), att enheterna skulle vara så små att alla kunde ha direktkontakt med sin chef och att Bibsam och Libris skulle vara fristående enheter på avdelningsnivå (organisationsplan, se kap.2).

Synpunkter på nuvarande organisation

Som ett resultat av denna utredning ges tillfälle till överväganden om behov av förändringar i organisationen. Härvid kan några reflektioner vara på sin plats.

Exempelvis kunde det vara en fördel om alla insamlingsfrågor låg på en och samma enhet – dvs. de digitala leveranserna borde ligga där pliktleveranserna ligger. Ett alternativ kunde vara att samla de digitala frågorna till en egen enhet – inklusive sekretariatet för det föreslagna Sveriges nätbibliotek. I vilket fall som helst behövs en samordnande funktion för digitala frågor.

Det behövs också en utpekad funktion/person för samordning av forskningsfrågor.

Informations- och programverksamheten behöver förstärkas och få en tydlig plats i organisationen. KB behöver också en genomgående grafisk profil.

Den juridiska funktionen bör vara en stabsfunktion under Riksbibliotekarien och detta bör göras synligt.

Kanske skulle KB också vinna på att ha någon form av samordning av de internationella frågorna.

Funktionssamarbete

KB:s verksamhet är komplicerad att organisera, och arbetsuppgifterna på de olika avdelningar och enheterna hänger nära samman med varandra. Detta ställer stora på krav att chefer och medarbetare har kunskaper om varandras verksamheter och på god samarbetsförmåga.

Verksamheten skulle vinna på om KB när det gäller fortlöpande behov av avdelningsövergripande ställningstaganden organiserade verksamheten i "formella funktionsgrupper" med tydliga uppdrag, ansvar och med en utsedd ledare. Detta kunde exempelvis gälla vissa informationssystematiska uppgifter och digitaliseringsarbetet.

Konsekvenser av utredningsförslag m.m.

Flera av förslagen ger, om de genomförs, anledning att överväga hur de uppgifter som följer av dessa bäst ska inlemmas i organisationen.

Det gäller förslagen om pliktleverans av distansöverfört digitalt material, handlingsplanen för digitalisering, nätbiblioteket, bevarandefrågorna och de utökade nationella uppgifterna beträffande samordning och utveckling av informationsförsörjningen.

Slutsatser

Det ankommer på KB:s ledning att ta ställning till vilka förändringar i organisationen som bör göras.

10.3 Samarbete med andra myndigheter

10.3.1 Samarbete med forskningsbiblioteken m.fl.

I det följande berörs samarbetet med universitet och högskolor, övriga forskningsbibliotek samt Sveriges nätuniversitet. Under utredningens gång har lärosätena framfört synpunkter på möjligheterna till inflytande över KB:s verksamhet. Av naturliga skäl rör det i första hand verksamheter som är utåtriktade och är av samordnande karaktär – i första hand Bibsams verksamhet.

De större lärosätena önskar ett större inflytande över vad som bör göras och anser att utgångspunkten i större utsträckning borde tas med utgångspunkt från lärosätena. De gäller inte minst hur tillgängliga resurser ska användas. Några anser att Bibsams budget borde vara frikopplad från KB:s och att ett särskilt ledningsorgan borde besluta om denna. Några grupper anser sig dåligt representerade. Detta gäller de mindre och medelstora högskolorna som anser sig dåligt representerade i KB:s ledande och utåtriktade organ, men även s.k. "övriga forskningsbibliotek". Sveriges nätuniversitet är representerat i Bibsams ledningsgrupp och lärosätena är representerade i styrelsen.

Om man tittar på några de grupper (se bilaga 5, alla finns dock inte med i denna bilaga) som utgör referensgrupper i KB:s verksamhet så förefaller kritiken inte befogad på alla punkter.

KB bör ta till sig av de synpunkter på representation och inflytande som framförts från olika håll. I första hand bör representationen från mindre och medelstora högskolor, övriga forskningsbibliotek samt folkbibliotek öka i ledningsgrupperna. Ordföranden bör vara extern.

Uppgiften "att svara för vissa funktioner som är gemensamma för forskningsbiblioteken inom Stockholmsregionen" (KB:s instruktion 1 §) bör ses över. Det kan lämpligen ske i samband med den översyn som föreslagits (kap. 7) beträffande bibliotekssamarbetet i regionerna. Samarbetet består idag i en bokbil som transporterar låneböcker runt Stockholm, gemensamma lokaler i Bålsta och informella samarbeten inom olika områden.

Slutsats

Det bör ankomma på KB:s ledning att i samförstånd med intressenterna lösa dessa frågor och skapa en ändamålsenlig organisation så att de bästa förutsättningar ges för samarbetet mellan KB och dem KB har att betjäna. Bibsamrådet bör vara rådgivande. Riksbibliotekarien bör ytterst vara ansvarig för besluten.

10.3.2 Samarbete med andra inom sektorn

De myndigheter som KB närmast har beröringspunkter med är Vetenskapsrådet (och andra forskningsråd), Höskoleverket (HSV) samt Verket för högskoleservice (VHS).

Vetenskapsrådets (VR) uppdrag är bl.a. att fördela medel till forskning samt informera allmänheten om den forskning som VR bidrar till. VR:s roll är att informera om forskning och föra ut informationen till i första hand den breda allmänheten till skillnad från KB som har rollen att ge stöd till samordning och utveckling av informationsförsörjningen till forskarna och studenterna. KB:s huvudansvar för nationalbibliografiska och andra informations-systematiska frågor har också anknytning till VR:s verksamhet.

Höskoleverket (HSV) har till uppgift är att vara tillsynsmyndighet för högskolan. Till verkets uppgifter hör granskning av kvaliteten i högskolans verksamhet. Därvid är högskolans bibliotek en viktig kvalitetsfaktor. HSV har vidare ansvar för den officiella statistiken enligt förordningen (2001:100). Inom HSV finns Rådet för högskoleutveckling som fördelar medel till pedagogiskt utvecklingsarbete.

Verket för högskoleservice (VHS) arbetar på uppdrag av högskolorna och ska biträda dem i antagningsfrågor, ge juridisk och administrativ rådgivning samt biträda vid upphandling av i första hand utrustning.

Slutsatser

Samarbetet mellan KB, VR och HSV är en strategiskt viktig fråga. Eftersom ansvaret för frågor som rör informationsförsörjning är uppdelat på flera sektorsmyndigheter och 38 högskolor som inte har något samordningsansvar (snarare tvärtom, eftersom de konkurrerar med varandra) är det angeläget att dessa myndigheter har ett närmare samarbete.

10.3.3 Samarbetet med andra kulturarvsmyndigheter m.fl.

Mellan Kulturrådet, Nationalmuseum, Riksantikvarieämbetet, Riksarkivet och KB har ett konstruktivt samarbete vuxit fram, som manifesterats i det ABM-centrum som dessa myndigheter beslutat

att driva gemensamt (5.4.3). Förhållandet mellan KB och Statens ljud- och bildarkiv (SLBA) behandlas i det följande.

10.3.4 Samarbete med medieföretag m.fl.

KB:s samlingar borde i större utsträckning kunna komma till nytta och glädje i massmediernas folkbildande verksamhet, exempelvis i Utbildningsradion. I KB:s samlingar ryms oändliga och fantasi-eggande skatter som kunde användas i programverksamheten. KB:s material borde göras mer allmänt känt och samlingarna komma till större nytta på samma sätt som genom digitaliseringsprojektet. Ett exempel kunde vara barnprogrammet Hjärnkontoret, som med KB:s hjälp kunde komplettera sin naturvetenskapliga profil med en humanistisk-samhällsvetenskaplig. På så sätt kunde KB spela en större roll i folkbildningen. Vidare kunde innehållet i Nationalencyklopedin i digital form (<http://www.ne.se>) utvecklas i samarbete med KB.

10.4 Förhållandet till Statens ljud- och bildarkiv

10.4.1 Inledning

KB och SLBA har i grunden samma uppdrag och verksamheterna regleras genom samma lag, lagen (1993:1392) om pliktleverans av dokument (se kap. 3).

SLBA har enligt förordningen (1996:503) med instruktion för Statens ljud- och bildarkiv till uppgift att ta emot och förvara plikt-exemplar av *ljud och rörlig bild*. Myndigheten bildades 1979 efter en utredning som tillsatts för att tillgodose forskarnas behov av att ta del av radio- och TV-material eftersom de inte gavs tillträde till TV:s egna arkiv.

En stor del av pliktleveranserna består av radio- och TV-sändningar och omfattningen har ökat väsentligt under de senaste åren. I dag finns 6 miljoner timmar material i SLBA:s arkiv. Antalet anställda är cirka 70, och myndigheten har 40 miljoner i anslag. SLBA har sina lokaler på Karlavägen i Stockholms innerstad.

SLBA:s uppgifter beträffande pliktexemplaren överensstämmer i stort med det ansvar KB har för sitt material (idag huvudsakligen *tryckta skrifter*) – att samla in och bevara dessa så att de kan göras tillgängliga för forskningen i framtiden.

KB har även ansvar för de nationalbibliografiska produkterna och biblioteksdatasystemet Libris, samt för samordning och utveckling av informationsförsörjning till högre utbildning och forskning. KB och SLBA delar ansvaret för s.k. kombinerat material och dokument för elektronisk återgivning (se PL och avsnitt 3.5).

10.4.2 Utgångspunkter

10.4.2.1 Direktiven m.m.

Av direktiven framgår inte uttryckligen att KB-utredningen ska ta ställning i fråga om förhållandet mellan KB och SLBA. Däremot ingår i uppdraget att se över KB:s uppdrag och verksamhet och komma med förslag till förändringar som uppdraget kan föranleda. Vidare framgår att utredningen ska bedrivas förutsättningslöst.

Frågan om förhållandet mellan KB och SLBA har uppkommit vid olika tillfällen under utredningsarbetet, och synpunkter har framförts från olika håll om att KB och SLBA borde vara en myndighet (samma lag – samma uppdrag – samma målgrupp – sammanmältande material). I KB-utredningens uppdrag ingår att se över hur PL har fungerat och undersöka möjligheterna att reglera insamlingen av det som publiceras on-line och vilka eventuella lagändringar som det kan föranleda. Denna del i uppdraget har givit upphov till ett behov av ställningstagande angående vem som ska ta emot det distansöverförda digitala materialet. Den frågan måste besvaras i lagförslaget.

Utbildningsministern har på en fråga i riksdagen den 10 december 2003 om ”Ny myndighet för arkivering av bild, ljud och skrivet material” svarat att det inte är aktuellt att inrätta någon ny myndighet för dessa frågor. Detta är också en utgångspunkt för KB-utredningens överväganden.

10.4.2.2 Tidigare utredningar

Tidigare utredningar har behandlat frågan om KB:s och SLBA:s verksamheter bäst bedrivs inom en och samma organisation. Skäl har angivits för detta, och det har också framhållits att det senare sannolikt skulle komma att bli aktuellt att på nytt överväga frågan.

Redan då ALB (numera SLBA) bildades (prop.1977/78:97 s. 102, KrU 27, rskr 375) framhölls betydelsen av en helhetssyn på olika typer av publikationer. De ansågs likvärdiga som bärare av information om det svenska kulturarvet. Man kan fråga sig varför KB inte då fick ansvaret för att bevara även ljud och bild. När ALB inrättades diskuterades flera alternativ. Ett var en uppdelning mellan KB (fonogram), SR (radio- och TV-sändningar) och SFI (film). Ett andra alternativ uteslöt SR och innebar en uppdelning av etermedia på Nationalfonoteket (radio) och SFI (television).

Till att börja med hade ALB samma styrelse (Statens arkivstyrelse) som Riksarkivet, Svenskt Biografiskt lexikon, Dialekt- och ortnamnsarkiven samt svenskt visarkiv. Denna ordning ansågs inte bra och ALB blev 1984 en fristående myndighet med egen styrelse.

Två argument framhölls mot en uppdelning mellan KB och ALB. Det första var att det skulle vara svårare att få en samlad bild av arkivmaterialet, och det andra att gränsdragningen mellan ljud- och bildupptagningar framstod som konstlad – film åtföljs t.ex. ofta av ljud. Grunden för resonemanget var enhetstanken, men man fullföljde inte tanken genom att sammanföra ansvaret till en och samma organisation.

Vissa remissinstanser (s. 60) gick längre och ansåg att en anknytning till det offentliga bibliotekssystemet var mest naturlig. KB deltog inte i någon större utsträckning i den diskussion som fördes, vilket kan tyckas märkligt eftersom KB 1958 hade inrättat nationalfonoteket inom sin organisation. Motivet för att inte välja KB var att KB betraktades som ett bibliotek med traditionella biblioteksuppgifter, och att det material som skulle behandlas var artfrämmande och inte låg inom KB:s kompetensområde. KB spelade inte heller samma roll på 1970-talet som i slutet av 1980-talet då KB fått ställning som landets nationalbibliotek och även fått ansvar för samordning och utveckling av den vetenskapliga informationsförsörjningen till högre utbildning och forskning.

Huvudskälen för två myndigheter var att materialen var så olika – radio, ljudband etc. å ena sidan, och böcker och tidningar etc. å den andra. I övrigt gjordes bedömningen att förutsättningarna för personalutveckling och kompetenshöjning inte skulle bli bättre. Att utveckla specialistkunskaper framhölls som lika angeläget som den kompetensutveckling det skulle innebära att arbeta i en biblioteksmiljö. Utredningen ansåg inte heller att det skulle innebära några större samordningsvinster inom områden som ”bevakning,

inkrävning och mottagning”. De besparingar som man skulle kunna uppnå ansågs försumbara.

Som motiveringar för sammanslagning angavs helhetssynen, att allt publicerat material är likvärdigt och att det skulle vara enklare att väga behovet av insatser mot varandra. När det gällde bevarande och beständighetsarbete var behoven delvis likartade. Beträffande nya medier ansåg utredningen att KB:s och SLBA:s resurser borde samordnas. Samordnad forskning och samordnad bevakning av bevarande och beständighetsfrågor ansågs självklart. Beträffande Nationaldiskografin, retrospektiva diskografier, registrering och katalogisering borde personalsamverkan och därmed personalutveckling kunna äga rum. Inom informations- och referensarbete för forskning och studier framhölls det som en fördel med gemensamt referensbibliotek och gemensam läsesal med uppspelningsmöjligheter. Detta skulle vara svårt att genomföra eftersom båda myndigheterna då nyss byggt om sina lokaler.

Frågan behandlades relativt ingående i betänkandet från 1992 års pliktleveransutredning *Pliktleverans* (SOU 1992:92). Utredningen framhöll att det fungerade bra med nuvarande organisation och att myndigheterna inte hade så mycket med varandra att göra. Vidare framhölls att konkurrensen skulle bli hårdare mellan verksamheterna om de ingick i samma myndighet. Det framhölls också att institutionskulturerna var olika, att myndigheterna hade utvecklats olika samt att ALB gjort egna investeringar i datorstöd som inte hade någon anknytning till Libris. Utredaren menade att det obefintliga datorsamarbetet tydde på att man inte funnit anledning att pröva ett närmare mer aktivt samarbete.

Som det viktigaste skälet för en gemensam organisation framhölls helhetssynen och vissa samordningsvinster, och eftersom man förutsåg ett större samarbete i framtiden föreslogs att myndigheterna skulle vara representerade i varandras styrelser.

Regeringen behandlade frågan om KB och ALB:s ställning i forskningspropositionen *Forskning för kunskap och framsteg* (1992/93:170, avsnitt 8) och kom fram till att de även fortsättningsvis skulle vara fristående myndigheter. Samtidigt framhölls att uppgiften att bevara kulturarvet kommer att kräva en god samordning. På sikt måste ett samgående tas upp till ny prövning för att öka möjligheterna att inom en och samma organisation kunna göra prioriteringar och resursavvägningar mellan närliggande verksamhetsområden.

10.4.3 En pliktmottagande myndighet av digitalt material – utredningens slutsatser

Bakgrund

Uppdelningen av material mellan KB och SLBA har tidigare varit relativt okomplicerad, eftersom både materialslagen och leverantörerna har varit relativt tydligt åtskilda. KB fick via leveransplikten in böcker, tidningar och annat tryck från tryckerierna, medan film, musik, etermediematerial och liknande levererades till SLBA av producenter eller distributörer av sådant material.

Emellertid finns redan sedan ett antal år tillbaka två materialslag där olika typer av innehåll blandas (se avsnitt 3.5). Kombinerat material består av olika materialslag som tillsammans bildar en helhet, exempelvis en lärobok med tillhörande ljudband (numera vanligtvis en cd). Dokument för elektronisk utgivning kan exempelvis vara en cd eller dvd där text, bild, ljud och film blandas fritt. Dessa två materialslag måste delas upp mellan KB och SLBA, vilket orsakar problem vid uppdelningen och sannolikt även för forskarna som vill ta del av materialet nu och i framtiden.

Idag är situationen än mer prekär i detta sammanhang, eftersom ägarkoncentrationen har lett till att samma företag kan producera allt från böcker till biofilmer och musik. Mediekonvergensen och kommersiella skäl leder till att material blandas i allt större utsträckning. Publicering av likartat material sker i tryckt form, på TV/i radio samt i digital form, där alla olika materialslag blandas. Dessa förändringar i mediasamhället har uppmärksammats i annan lagstiftning, i och med att publicering på Internet sedan 1 januari 2003 omfattas av yttrandefrihetsgrundlagens skydd.

KB-utredningen föreslår i kap. 3 leveransplikt för distansöverfört digitalt material (med vilket avses material som publiceras på Internet och andra nätverk) och att leverans ska ske till en myndighet. Det är inte möjligt att *lagstiftningsmässigt* göra den distinktionen att materialet ska delas upp på två myndigheter. Det kommer vidare att medföra problem att tillämpa den lag som KB-utredningen föreslår om det ska finnas två mottagande myndigheter.

KB-utredningens lagförslag leder till en myndighet för mottagande av pliktlevererat distansöverfört material. Någon annat alternativ har varit svårt att finna. Det har inte heller med hänsyn till de begränsade resurser och den tid som stått till utredningens

förfogande varit möjligt att göra den fördjupade analys som behövs för att komma med förslag i myndighetsfrågan. Det har inte heller ingått i uppdraget. Det bör också beaktas att SLBA f.n. är föremål för översyn.

Samma motiv som framförts i tidigare utredningar för en sammanhållen organisation gäller fortfarande och i än högre grad, nämligen *helhetssynen*. Redan idag är gränserna på väg att suddas ut. Det distansöverförda material som redan nu samlas in (Kulturarw³, se kap. 3) från Internet kommer att öka i omfattning. Detta innehåller redan nu material av olika slag – text, bild, ljud och film – något som kommer att bli allt vanligare när teknikutvecklingen går framåt och fler och fler hushåll får bredbandsuppkoppling. Det är inte längre försvarbart att skilja på text, ljud och bild när det gäller insamling.

De argument som tidigare talade emot en sammanhållen myndighet gäller inte idag och nya argument har tillkommit för en sammanslagning.

Följande argument för en sammanhållen myndighet för insamling, tillhandahållande och bevarande av skrift, ljud och bild.

PL reglerar båda verksamheterna – dock med den skillnaden att tillgängligheten till SLBA:s material är mer restriktiv.

Brukarna behöver ofta material av olika slag från olika informationsbärare. Det underlättar för dem om materialet är samordnat så att det är lätt att nå, synligt och lättillgängligt så att studier och forskning kan bedrivas effektivt. Förutsättningarna för detta skulle öka om verksamheterna var bättre samordnade. Bedömningen är att detta sker bäst inom en och samma myndighet.

De olika kulturerna som tidigare framhållits som skäl för två organisationer skulle då *enklare smälta samman* vilket är en fördel för verksamheten och därmed för brukarna. Trots ambitionerna att bedriva ett närmare samarbete i olika sammanhang så har det inte utvecklats något djupare samarbete. Om representationen i varandras styrelser har haft någon effekt på samverkan mellan myndigheterna är svårt att bedöma.

Förutsättningarna ökar för större *enhetlighet inom det informationssystematiska området* t.ex. när det gäller katalogisering (förtecknande/bibliografering). Den bedömningen görs mot bakgrund av att samarbetet inte nämnvärt ökat sedan den förra utredningen. Detta är också något som framförts som önskvärt både av KB och SLBA.

Utvecklingspotentialen skulle bli större med samlade resurser för verksamheter som nu närmar sig varandra allt mer med anledning av utvecklingen på medieområdet bl.a. i form av nya insamlingsmetoder, material och metoder för långtidslagring.

Den insamling som redan bedrivs av KB inom projektet Kulturarw³ *skiljer idag inte på olika typer av innehåll (filtyper)*.

Ljud- och bildområdet skulle också få större möjligheter att *dra nytta av KB:s kompetens på informationsförsörjningsområdet*. Vidare skulle det *etablerade samarbetet med forskarsamhället* gynna SLBA. På så sätt skulle också *SLBA:s verksamhet bli mer synlig* och *gemensamma lösningar* kunna uppnås och det behövs för att synas nationellt och internationellt.

Sannolikt skulle det på sikt också innebära *ekonomiska fördelar*.

Slutsatser

De skäl som framförts som talande mot en sammanhållen myndighet är inte hållbara. Även om det skulle visa sig möjligt (praktiskt såväl som juridiskt) att dela upp materialet kvarstår det starkaste skälet: att det inte är önskvärt, varken ur brukarnas, leverantörernas eller statsmakternas (av resursskäl) synpunkt. De båda myndigheterna bör under alla omständigheter inleda ett närmare samarbete, något myndighetscheferna redan har inlett samtal om.

Myndighetsfrågan får inte förhindra lagstiftning om insamling av det digitala kulturarvet, en fråga som varit olöst länge nog och som kommer att skapa en ännu större "lucka" till men för forskningen om den inte får en lösning nu.

En utredare bör skyndsamt tillkallas för att göra en analys av organisationsfrågan, så att den inte blir till hinder för insamlingen av det distansöverförda digitala materialet.

11 Kostnader och finansiering

Enligt direktiven ska de förslag som lämnas kostnadsberäknas och förslag till finansiering lämnas. I det föregående har en rad förslag lämnats som innebär kostnadskonsekvenser. Reformförslagen innebär följande.

Kostnader

Åndamål	År	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2013	Totalt
							—2012	—2016	(mnkr)
1. Pliktlagen			3 000	3 000	3 000	3 000*	12 000*	12 000*	
2. Digital vetenskaplig informationsförsörjning									
2.1 Sveriges nätbibl.			15 000	17 000	17 000	15 000	Egenins.	Egenins.	64
- Sekretariat			1 500	1 500	1 500	1 500	6 000	6 000	
- Libris			2 000	2 000	2 000	2 000	8 000	8 000	
2.2 Digit. kulturarv	1 500	15 000	20 000	20 000	20 000	20 000	80 000	70 500	227
3. Libris			1 000	500	500				
4. Bevarande									
- bev.sekr. m.m.			1 450	2 450	2 100	2 100	8 400	8 400	
- migrering	600	600	600	600	600	600	2 400	2 400	
5. KB utökat nationellt ansvar									
- pers, lokal, teknik			5 500	5 500	5 500	5 500	22 000	22 000	
6. Forskarutb.			(6 000)	(6 000)	(6 000)	(6 000)			24
Totalt tkr	2 100	45 050	52 550	52 200	49 700	138 800	129 300		

1. Pliktlagen (kap. 3)

Lönekostnader m.m. för digital pliktleverans (fem heltidsanställningar). (*Personalbehovet minskar på sikt innebär på sikt, då förslaget innebär en rationalisering eftersom papperskopior försvinner. Utvärdering efter tre år.)

För tryckt material en besparing p.g.a. vissa begränsningar i insamlingen samt färre dispensärenden.

Kostnader för långtidslagring och säkerhetskopia på annan ort ej beräknade.

2. Digital vetenskaplig informationsförsörjning (kap. 4 och 5 samt avsnitt 7.14)

2.1 Sveriges nätbibliotek (olika projekt på lärosätena samt ett samordningssekretariat)

– Libris	2 mnkr (permanent)
– sekretariat	1,5 mnkr (permanent)

2.2 Digitalisering av det svenska kulturarvet (planering, samordning, bildfångst, registrering etc.). Projektid 2004–2016, förutsätter samfinansiering.

8 mnkr (permanent)

3. Libris (kap. 4)

Utredning av förutsättningar för att införa ett fullständigt nationellt biblioteksdatasystem

500 000 kr (engångsbelopp)

Utveckling av bibliotek.se till nationell biblioteksdatabas

500 000 kr (permanent)

4. Bevarandeinsatser (kap. 6)

4.1 Bevarandesekretariatet m.m.

– Lönekostnader för sekretariat och inventering, resor, information m.m.,

1,1 mnkr (permanent)

– Bidrag till nat. bevarandeinsatser

1 mnkr (permanent)

4.2 Migrering/digitalisering, lönekostnader, datorutrustning och program, resor, konferenser och omkostnader

600 000 kr (permanent)

5. Utökat nationellt ansvar för KB (förslag i avsnitt 7.13)

Personalkostnader (jurist, info, statistiker, utredare, förhandlare) lokaler, teknik	5,5 mnkr (permanent)
Kompetensutveckling	500 000 kr

6. Forskarutbildning (kap. 8)

Doktorandanställningar (14 st.) inkl. kringkostnader (nordisk forskarskola), Högskoleverkets utvärdering våren 2004 bör avvaktas	2005–2008 totalt 24 mnkr
--	--------------------------

Finansiering

De finansieringsmetoder/källor som står närmast till buds är – utan rangordning – följande:

Departementsövergripande omprioriteringar

Eftersom de flesta av förslagen är departementsövergripande bör i första hand övergripande omprioriteringar bli aktuella. Utökade och samordnade insatser för digital informationsförsörjning berör alla delar av samhället och således flera departement. Eftersom KB enligt förslaget skulle överta visa uppgifter från Kulturrådet kan en överföring från utgiftsområde 17 övervägas.

Samordningsvinster

Kostnadsbesparingar kommer att bli möjliga genom samordningsförslagen. Flera av förslagen om centrala insatser bör kunna leda till att lokala projekt/dubbelarbete kan undvikas. Att värdera detta idag är en omöjlig uppgift.

Flera av förslagen kommer emellertid att innebära besparingar – på kort och lång sikt – för såväl lärosäten som staten som helhet. Höga kostnader och mycket arbete är förknippade med drift och underhåll av de lokala biblioteksdatasystemen. Om lärosätena

skulle använda Libris som gemensamt biblioteksdatasystem skulle det innebära lägre inköpskostnader för program- och hårdvara vid högskolorna. Det skulle också innebära lägre driftskostnader eftersom Libris i så fall skulle ta över en stor del driftsansvaret.

Hur stora samordningsvinster lärosätena kan göra är inte möjligt att beräkna. Att beräkna detta ingår i det utredningsuppdrag som föreslagits. Det gäller också samordningsvinster vad gäller informationsförsörjning till utbildning och forskning i kommunerna genom KB:s odelade ansvar som central myndighet. Om samordning sker på det sätt som är planerat vad gäller Sveriges nätbibliotek kommer det på sikt att innebära vinster för hela samhället. "Allt" sker samordnat vilket besparar det enskilda lärosätet.

Om leveransplikt införs för distansöverfört digitalt material enligt KB-utredningens förslag kommer sannolikt samordningsvinster med SLBA att bli följden.

Reformmedel

Eftersom flera av förslagen har att göra med forskningens infrastruktur (syftar till att stärka den vetenskapliga informationsförsörjningen samt att öka informationskompetensen hos de studerande) bör de vara aktuella för den ram för reformer som förutsätts bli aktuell inför den forskningspolitiska propositionen.

När Teknikbrostiftelserna upphör frigörs medel. Flera av de förslag som lämnas underlättar kunskapsutbyte mellan näringslivet och forskare vid universitet och högskolor. Sveriges nätbibliotek kommer att bli en viktig del i det innovationssystemet och kommer att gynna både forskningen och nyttiggörandet av forskningen. Sverige blir synligt på Internet i större utsträckning.

Några av förslagen kommer på sikt att bidra till ökad tillväxt. Vad som gäller för andra infrastruktursatsningar (exempelvis järnvägar etc.) gäller också här – det är svårt eller omöjligt att kostnadsberäkna nyttan, och går därför inte att åsätta något bestämt värde vid en given tidpunkt.

Fonder och stiftelser m.m.

Som tänkbara finansiärer kan nämnas följande:

- Stiftelsen Riksbankens jubileumsfond
- Knut och Alice Wallenbergs Stiftelse
- Stiftelsen för Kunskaps- och Kompetensutveckling
- Stiftelsen Framtidens kultur
- Rådet för högre utbildning

Visst arbete kan eventuellt utföras vid Stiftelsen Föremålsvård i Kiruna eller Roggebiblioteket i Strängnäs (som ingår i KB).

Sponsring – exempel

Sponsorer – företag med anknytning till ändamålen – avsätter en procentsats på försäljning för speciellt syfte (enligt samma princip där byggföretag avsatte en procentsats av byggkostnaden till konstnärlig utsmyckning).

Adopt a book – enskilda, företag, litterära sällskap och andra föreningar erbjuds att ”adoptera en bok” (efter engelsk förebild).

Arbetsmarknadspolitiskt/regionalpolitiskt inriktade projekt

För arbetsmarknadspolitiskt/regionalpolitiskt inriktade projekt kan ickepermanenta finansieringskällor övervägas

KB:s egeninsatser

Genom omfördelningar inom KB:s olika avdelningar kunde viss verksamhet påbörjas redan under 2003 (medel har avsatts också för 2004) – satsningar som är viktiga för de förslag som nu lämnas. Sålunda har

- Bevarandesekretariatet har påbörjat en verksamhet i mindre skala med en tjänst som är ett embryo till det framtida större sekretariatet.
- För insatsprogrammet för digital informationsförsörjning till utbildning och forskning (Sveriges nätbibliotek) har resurser avsatts för fortsatt utredning samt för att formera en projekt-

organisation. Vissa projekt har också kommit igång, t.ex. det s.k. SvEP-projektet.

- En investering med upphandling av en portalprogramvara kommer att genomföras under 2004 av Librisavdelningen.
- Digitalisering har påbörjats i mindre skala med tillfälliga insatser. Resurser finns avsatta för personal, uppbyggnad av organisationen, mindre insatser och utveckling av ABM-samarbetet kring digitalisering.
- En personalförstärkning planeras för att förbättra webbinsamlingen (Kulturarw³), i synnerhet arbetet med långsiktig data-lagring.
- Myndigheternas övergång till digital publicering fortsätter och KB har avtal med olika producenter av digitalt material. Dessa avtal medför gratis och frivillig leverans av respektive producers material inklusive samtidig leverans av tillhörande metadata. I detta sammanhang arbetar redan KB:s personal för att utveckla metadatageneratorer.

Avslutande kommentarer

Utredningen har varken haft resurser eller kompetens att analysera och exakt avgöra var och hur mycket medel som kan komma att frigöras genom de samordningsåtgärder som föreslagits. Men det är uppenbart att förslagen kommer att leda till ett bättre resursutnyttjande som kommer att frigöra medel. Flera av förslagen är departementsövergripande och berör flera utgiftsområden. Flera av förslagen kan praktiskt taget alla ha nytta och glädje av – myndigheter, företag etc. – på samma sätt som av ”hård infrastruktur”, t.ex. järnvägar och broar.

12 Förkortningar och definitioner

12.1 Förkortningar

AA	Autenticering och accesskontroll
ABM	Arkiv, bibliotek och museer
ADB	Automatisk databehandling (äldre begrepp)
ADL	Arkiv for Dansk Litteratur
AK	Accessionskatalogen
ALB	Arkivet för ljud och bild (numera SLBA)
ALP	Advancement of Librarianship Programme
ARAB	Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek
Arkis II	Arkivdatabas hos Riksarkivet
ARL	Association of Research Libraries
AV-material	Audiovisuellt material (ljud och/eller rörlig bild)
B&I	Biblioteks- och informationsvetenskap
Bet.	Betänkande
BHS	Institutionen Biblioteks- och informationsvetenskap/Bibliotekshögskolan (vid Högskolan i Borås)
BIBNÄT	Arbetsgrupp för biblioteksstöd för nätbaserat lärande
Bibsam	KB:s avdelning för nationell samordning och utveckling
BIBSYS	Norskt centralt biblioteksdatasystem
BMN	KB:s enhet för bokhistoria, magasin och nybindning
BP	Budgetproposition
BTH	Blekinge Tekniska Högskola
BTJ	Bibliotekstjänst AB
BULB	Barn- och ungdomsbibliografi på SBI
BURK	Folkbibliotekens katalog
CAMiLEON	Internationellt projekt gällande emulering av datafiler (se definition av emulering i det följande)
CAN	Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupp-

	lysning
CEDARS	Internationellt projekt gällande emulering av datafiler (se definition av emulering i det följande)
CEN	Comité Européen de Normalisation (europeiska standardiseringsorganisationen)
CENL	Conference of European National Librarians
CERL	Consortium of European Research Libraries
CeSam	Centrum för Samisk forskning
CFL	Nationellt centrum för flexibelt lärande
ChALS	Chalmers Annual Library Seminars
CNRS	Centre National de la Recherche Scientifique
d.ART	Föremålsdatabas på Nationalmuseum
DAF	Digital arkivöverföring för forskning vid universitet och högskolor
DARE	Digital Academic Repositories
DDB	Demografiska databasen
DEF	Danmarks Elektroniske Forskningsbibliotek
DELOS	Network of Excellence inom området digitala bibliotek
DFI	Delegationen för informationsförsörjning (nedlagd 1988)
Digsam	Projektet ”Digitalisering och dess samordning” inom KB
DIK	SACO-förbundet för anställda inom Dokumentation, Information och Kultur
Dir.	Direktiv
DiVA	Digitala Vetenskapliga Arkivet
DiVLE	Linking Digital Libraries with Virtual Learning Environments
DNL	Dansk Nationallitteraeært Arkiv
DOAJ	Directory of Open Access Journals
Ds	Departementsserien
e.o.	Extra ordinarie
EBLIDA	European Association of Library, Information, and Documentation Associations
ECPA	The European Commission on Preservation and Access
ecu	European Currency Unit, föregångaren till valutan euro
EEG	Europeiska ekonomiska gemenskapen
eEurope	Åtgärdsplaner (2002 och 2005) som ska göra

	Europa till den mest utvecklade dynamiska ekonomin i världen
EG	Europeiska gemenskaperna
EG-direktivet	Direktiv 2001/29/EG, Ds 2003:35
EIRA	Effective Information Retrieval and Acquisition (konsortieupphandling inom landstinget)
ELAG	European Library Automation Group
eLib	Produktionsbolag för e-böcker
ELSA	SBI:s Elektroniska Lagrings- och Söksystem för Artiklar och böcker
EROMM	European Registration of Microfilm Masters
ESV	Ekonomistyrningsverket
EULER	Digitalt bibliotek inom matematik
Euro	Europas gemensamma valuta
FBR	Forskningsbiblioteksrådet, upphörde 1979 då det uppgick i DFI (numera står FBR för Folkbildningsrådet)
FOI	Totalförsvarets forskningsinstitut
FoU	Forskning och utveckling
FTP	File Transfer Protocol (används för digital informationsöverföring)
Gbit/s	Gigabit (mått på digital överföringshastighet, 1 miljard bit per sekund)
Géant	Europeiskt datornätverk
GFF	Grafiska Företagens Förbund
GU	Göteborgs universitet
GUB	Göteborgs universitetsbibliotek
HB	Hagströmer Biblioteket på KI/Högskolan i Borås
HF	Högskoleförordningen (1993:100)
HGO	Högskolan på Gotland
HHS	Handelshögskolan i Stockholm
HL	Högskolelagen (1992:1434)
HO	Handikappombudsmannen
HSV	Högskoleverket
Ht	Hösttermin
IAML	International Association of Music Libraries
IB	Internationella biblioteket
ICA	International Council of Archives (arkivens världsorganisation)
ICNBS	International Conference on National Bibliographic Services

ICSU	International Council for Science
IDA	KB:s avdelning för insamling och dokumentation
IFLA	International Federation of Library Associations and Institutions (bibliotekens världsorganisation)
IH	Idrottshögskolan i Stockholm
IIPC	International Internet Preservation Consortium
IKT	Informations- och kommunikationsteknik
ILC	Invandrarcentralen på Stockholms stadsbibliotek, numera Internationella biblioteket
INSERM	Institut National del la Santé et de la Recherche Médicale
IR	Information Retrieval
ISBN	International Standard Book Number (identifikator för tryckta böcker)
ISI	Institute for Scientific Information
ISMN	International Standard Music Number (identifikator för musiktryck, dvs. tryckta noter)
ISO	International Organization for Standardization
ISO 2789	Internationell standard för statistik
ISSI	International Society for Scientometrics and Informetrics
ISSN	International Standard Serial Number (identifikator för tryckta och elektroniska periodiska publikationer)
IST	”Ett användarvänligt informationssamhälle” (EU:s femte ramprogram)
IT	Informationsteknik
ITPS	Institutet för tillväxtpolitiska studier
IVA	Kungl. Ingenjörsvetenskapsakademien
JISC	Joint Information Systems Committee
KAU	Karlstads universitet
KB	Kungl. biblioteket
KI	Karolinska Institutet
KIB	Karolinska Institutets Bibliotek
KK-stiftelsen	Stiftelsen för kunskaps- och kompetensutveckling
KLYS	Konstnärliga och Litterära Yrkesutövares Samarbetsnämnd
KML	Lagen (1988:950) om kulturminnen m.m.
KTA	De Kungl. Teatrarnas Arkiv
KTH	Kungl. Tekniska högskolan
KTHB	Kungl. Tekniska högskolans bibliotek

KULDA	Konsortieupphandling av licensdatabaser (länsbibl.initiativ) plus Skolverket och Kulturrådet
KVA	Kungl. Vetenskapsakademien
LDB	Långsiktigt digitalt bevarande (RA- och LUTH-projekt)
LEAF	Linking and Exploring Authority Files (projekt inom EU:s femte ramprogram)
LHS	Lärarhögskolan i Stockholm
LIBER	Ligue des Bibliothèques Européennes de Recherche
Libris	Library Information System (KB:s, forskningsbibliotekens och Sveriges fritt tillgängliga biblioteksdatasystem)
LISENSE	Libris mass editing system
LISU	The Library and Information Statistics Unit (vid Loughborough University)
LiU	Linköpings universitet
LiUB	Linköpings universitetsbibliotek
LKP	Lönekostnadspålägg
LOC	Library of Congress
Lpf 94	Läroplanen för de frivilliga skolformerna
LU	Lunds universitet
LUB	Lunds universitetsbibliotek
MARC21	Internationellt datalagringsformat
MdH	Mälardalens högskola
Minerva	Ministerial Network for Valorising Activities in Digitisation (EU-projekt för samordning av digitalisering)
MTG	Modern Times Group
Nabis	Nationell bibliotekssamordning
NAD	Nationella arkivdatabasen
NAI	Nordiska Afrikainstitutet
NBN	National Bibliographic Number
NBS	Nationella bevarandesekretariatet
NDB	Norsk digital bibliotek
NDL	Library of Congress nationella digitala biblioteksprogram
Nordinfo	Nordiska samarbetsorganet för vetenskaplig information
NORDUnet	Nätverk som länkar samman universitetsdatanäten i Europa och Nordamerika

NorFa	Nordisk Forskerutdanningsakademi
Noron	Informellt nätverk för nordiska nationalbibliotekari- er
NORSLIS	Nordic Research School in Library and Informa- tion Science
NPO	National Preservation Office (Storbritannien)
NSDL	National Science, Technology, Engineering, and Mathematics Education Digital Library
NSF	National Science Foundation
OCR	Optical Character Recognition (optisk tecken- inläsning, teknik för att digitalisera text)
OFT	Office for Fair Trading (brittiska konkurrens- myndigheten)
Okat	Okatalogiserat tryck, även kallat småtryck eller ”grått material” (se definition i det följande)
ONE	Open Network Europe
OSI	Open Society Institute
PAS	Preservation Assessment Survey
PATCH	Permanent Access Toolbox for digital Cultural Heritage
PF	Förordningen (1993:1439) om pliktexemplar av dokument
PHS	Polishögskolan
PL	Lagen (1993:1392) om pliktexemplar av dokument
POD	Print-on-Demand
Primus	Föremålsdatabas på Nordiska museet
Prop.	Proposition
PRV	Patent- och registreringsverket
PuL	Personuppgiftslagen (1998:204)
PuLMAN	Public Libraries Mobilising Advanced Networks (syftar till att stödja good practice i digitala tjänster och digital verksamhet vid allmänna bib- liotek)
RA	Riksarkivet
RAÄ	Riksantikvarieämbetet
RB	Riksbibliotekarien
REA	Register över Enskilda Arkiv
REGNET	EU-projekt (digitalisering)
RENARDUS	Samsökningstjänst för s.k. ämnesportaler
RJ	Stiftelsen Riksbankens jubileumsfond
rskr	Riksdagsskrivelse

RSLG	Research Support Libraries Group
RTVV	Radio- och TV-verket
SAB	Klassifikationssystem för svenska bibliotek
SAOB	Svenska Akademiens ordbok
SB	Svensk Biblioteksförning
SBI	Svenska barnboksinstitutet
SCB	Statistiska centralbyrån
SCRAN	Scottish Cultural Resources Access Network
SEK	Svenska kronor
SEPIA	Safeguarding European Photographic Images for Access
SFbB	Svensk Folkbildningsbibliografi
SFI	Svenska Filminstitutet
SFS	Svensk författningssamling/Sveriges Förenade Studentkårer
SHM	Statens historiska museum
SHMBild	Databas med föremålsbilder från Statens historiska museum
SLBA	Statens ljud- och bildarkiv
SLU	Sveriges lantbruksuniversitet
SOFIe	System för digitalisering
SOU	Statens offentliga utredningar
SPARC	Scholarly Publishing and Academic resources Coalition
SPPB	Statens psykologisk-pedagogiska bibliotek
SPRI	Hälso- och sjukvårdens utvecklingsinstitut, upphörde 1999
SR	Sveriges Radio
SU	Stockholms universitet
SUB	Stockholms universitetsbibliotek
SUHF	Sveriges universitets- och högskoleförbund
SULF	Sveriges universitetslärarförbund
SUNET	Swedish University Computer Network
SVAR	Svensk arkivinformation
SWEBA	Sida-finansierat projekt som ska bygga upp Alexandriabiblioteket i Egypten
SvEP	Samordning av den svenska högskolans elektroniska publicering
SvF	Svenska Förläggarföreningen
SVRK	Svenskt resurscentrum för vetenskaplig kommunikation

SVT	Sveriges Television
SVUC	Scandinavian Union Catalogue
Tbyte	Terabyte (mått på digital filstorlek, 1 miljard byte)
TEL	Samsökningsfunktion i DELOS-biblioteken
TF	Tryckfrihetsförordningen (1949:105)
DigiCULT	Rapport: "Technological landscapes for tomorrow's cultural economy. Unlocking the value of cultural heritage."
TIFF	Tagged Image File Format (filformat för digitala bilder)
TLS	Svensk förening för informationsspecialister
TU	Tidningsutgivarna
UHÄ	Universitets- och högskoleämbetet
UmU	Umeå universitet
UmUB	Umeå universitetsbibliotek
Unesco	United Nations Educational, Scientific and Cultural Organisation – FN:s organ för samarbete inom utbildning, vetenskap, kultur och kommunikation/medier
UR	Utbildningsradion
URL	Lagen (1960:729) om upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk/Uniform Resource Locator (adress på Internet)
URN	Uniform Resource Name
URN:NBN	Identifikator som ges till elektroniska resurser eller digitalt material (motsvarande ISBN/ISSN för tryckt material)
Utg. omr.	Utgiftsområde
UU	Uppsala universitet
UUB	Uppsala universitetsbibliotek
VHS	Verket för högskoleservice
VIB	Virtuella Internationella biblioteket
VLE	Virtual Learning Environment
VR	Vetenskapsrådet
Vt	Vårtermin
VTI	Väg- och transportinstitutet
www	World Wide Web
YGL	Yttrandefrihetsgrundlagen (1991:1469)

12.2 Definitioner och förklaringar

Accession	Nyförvärv till en samling, exempelvis till ett bibliotek, arkiv eller museum
Accidens	Trycksaker av kortlivad karaktär (småtryck), t.ex. visitkort, inbjudningskort och reklamblad, till skillnad från böcker
Affisch	En skrift som är avsedd att anslås för informations- eller reklamändamål
Antikva	Latinsk upprättstående tryckstil
Bibliofile	Boksamlade
Bibliometri	En uppsättning metoder för statistisk analys och visualisering av information i dokument av olika slag, texter, webbsidor m.m.
bibliotek.se	Tjänst som möjliggör sökning i både Libris och folkbibliotekskatalogen Burk
Databas	En samling av information lagrad för automatiserad behandling (analogt med YGL)
Digital	I detta betänkande används begreppen elektronisk och digital mer eller mindre synonymt. Utvecklingen går dock mot att använda digitalt istället för elektroniskt.
Diskografi	Bibliografiskt hjälpmedel för sökning av fonogram av bestämda personer eller grupper eller i bestämda genrer
Distansöverfört digitalt material	Information som har tillgängliggjorts för allmänheten genom överföring på distans via Internet eller andra nätverk
Dokument	Enligt PL ett föremål som lagrar information för avlyssning, läsning eller visning
Dublin Core	Internationell standard för metadata
e-böcker	Böcker i digital form
e-learning	Utbildning med hjälp av Internet
Elektronisk	I detta betänkande används begreppen elektronisk och digital mer eller mindre synonymt. Utvecklingen går dock mot att använda digitalt istället för elektroniskt.
Emulering	Metod för att kunna läsa gamla datafiler i nya program. Vid emulering behåller man den ursprungliga filen, och när man i framtiden vill läsa den skriver man ett nytt program som

	härmar, emulerar, det ursprungliga programmet i den nya miljön.
Faksimil	Exakt avbildning i tryckt eller digital form av ett brev, en teckning, en bok etc.
Fraktur	(Tysk) äldre tryckstil med kantiga former
Framställare	För tryckt material tryckeriet, för digitalt material den som gjort materialet tillgängligt för allmänheten
Grått material	Material som inte distribueras via bokhandeln, ofta utgivet av myndigheter eller organisationer.
Högskola	Universitet och högskolor (hänvisning!)
Inkunabler	Böcker från boktryckarkonstens begynnelse-skede fram t.o.m. cirka år 1500. Under inkunabelperioden infördes successivt element som kännetecknar den moderna boken, såsom titelblad, paginering m.m.
Kulturarw ³	Projekt inom KB som sedan 1997 har samlat in över 200 miljoner webbsidor från de svenska delarna av Internet
Internet	Med Internet förstås i detta betänkande ”det internationella datornät som har den största utbredningen och som bygger på TCP/IP, en standard för datakommunikation” i enlighet med Svenska datatermgruppens definition
Material	Material används i detta betänkande som ett övergripande begrepp för alla typer av alster som tillgängliggörs för allmänheten
Metadata	Data om data, dvs. en beskrivning eller en utsaga om något slags data. I den meningen innehåller t.ex. en katalog eller en bibliografi metadata om de böcker eller handskrifter den förtecknar. Idag används termen ofta inom IT-området och betyder då en beskrivning av en webbsida.
Migrering	Teknik för att föra över digital information till ny hård- och mjukvara genom konvertering till den nya miljön. Viss information, t.ex. layout, kan gå förlorad, även om textinnehållet är oförändrat. Vid upprepade konverteringar ökar risken för informationsförlust.

Monografi	Separat utgiven skrift, till skillnad från periodisk litteratur
Numerus currens	System för att ställa upp böcker, infört 1955 på KB
Resurs	Beteckning för informationsmaterial oberoende av format (digitalt eller analogt), men oftast använt för digitalt material.
Okat	Affärstryck, reklam, skolkataloger, manualer, olika slags publikationer från myndigheter och organisationer som inte katalogiseras men systematiseras i KB.
Ontologi	Läran om de begrepp eller kategorier som man behöver anta för att ge en sammanhängande, motsägelsefri och uttömmande beskrivning och förklaring av (någon del av) verkligheten
Regina	KB:s katalog där bara KB:s egna samlingar ingår (till skillnad från Libris)
Skrift	PL hänvisar till 1 kap 5 § TF där skrift definieras
Småttryck	Äldre beteckning för okat
Student	Med student avses enligt Högskoleförordningen (1993:100) 4 § den som är antagen till och bedriver högskoleutbildning (även doktorander är studenter)
Studerande	Person som studerar, i betänkandet använt för att i första hand beteckna personer som bedriver eftergymnasiala studier
Suecana	Material med svensk anknytning framställt utomlands (av utländsk utgivare)
Suecana extranea	Bibliografi som förtecknar litteratur på främmande språk om Sverige, svenskar, svenska förhållanden samt svensk skönlitteratur och svenska barnböcker i utländsk översättning
Tesaurus/tesaurer	Ämnesordssystem som bygger på hierarkisk princip med över- och underordnade termer, ”smalare” och ”vidare” termer.
Walk-in Use	Tillgång till ett biblioteks resurser för den som besöker biblioteket

13 Författningskommentarer

Förslag till lag om skydd för värdefulla boksamlingar i offentlig miljö

1 §

Denna lag gäller från nationell synpunkt kulturhistoriskt värdefulla boksamlingar och enskilda verk som ägs eller förvaltas av staten, av en kommun eller av Svenska kyrkan eller som är avsedda att vara tillgängliga för allmänheten.

Formuleringen av bestämmelsen är avsedd att täcka alla från en nationell synpunkt kulturhistoriskt värdefulla boksamlingar som antingen förvaltas av statliga eller kommunala organ eller av organ inom Svenska kyrkan eller som ägs av privata subjekt i syfte att hållas tillgängliga för allmänheten. De sistnämnda kan vara exempelvis förenings- och stiftelseägda bibliotek.

2 §

Den myndighet som regeringen bestämmer skall föra en förteckning över de samlingar som avses i 1 §.

Den som äger eller förvaltar en sådan samling är skyldig att på begäran lämna de uppgifter som behövs för att förteckningen skall kunna upprättas och hållas aktuell.

Motiven för bestämmelsen framgår av avsnitt 6.6.2.1. Formuleringen är vald så att det skall framgå att skyldighet att lämna uppgifter bara skall föreligga på direkt förfrågan i ett enskilt fall. Skyldighet att anmäla vissa förändringar framgår av 3 §.

3 §

De samlingar som tagits upp på den förteckning som avses i 2 § får inte skingras, gallras eller överlåtas utan föregående anmälan till den myndighet regeringen bestämmer.

Motiven för bestämmelsen framgår av avsnitt 6.6.2.6.

4 §

Beslut att ta upp en samling på den förteckning som avses i 2 § får överklagas inom tre veckor från det ägaren eller förvaltaren tagit emot en underrättelse om beslutet.

Motiven för bestämmelsen framgår av avsnitt 6.6.2.1. Förvaltningslagens bestämmelser om förfarandet är tillämpliga på beslut att föra upp en boksamling på den förteckning som avses i 3 §. Syftet med denna paragraf är att klargöra att tiden för överklagande skall räknas från det beslutet kom antingen ägaren eller förvaltaren till handa. Det förutsätts att överklaganderätten enbart gäller kommunala och privata subjekt.

5 §

Den som åsidosätter skyldigheten att lämna uppgifter enligt 2 § andra stycket kan av den myndighet regeringen bestämmer vid vite föreläggas att fullgöra sin skyldighet.

Anmälningsskyldigheten bör vara sanktionerad.

6 §

Den som uppsåtligen eller av grov oaktsamhet bryter mot 3 § dömes till böter.

Brott mot lagen bör vara sanktionerade.

7 §

Regeringen eller den myndighet som regeringen bestämmer får meddela de närmare föreskrifter som behövs för tillämpningen av 1–3 §§

Motiven för bestämmelsen om tillämpningsföreskrifter till 1 § framgår av avsnitt 6.6.2.4. Också då det gäller formen för anmälningar finns ett behov av tillämpningsföreskrifter.

8 §

Beslut som annan myndighet än regeringen har meddelat enligt denna lag får överklagas hos länsrätten.

Möjlighet till överklagande bör finnas.

Kommittédirektiv

Översyn av Kungl. biblioteket, dess verksamhet och arbetsformer

**Dir.
2002:156**

Beslut vid regeringssammanträde den 19 december 2002.

Sammanfattning av uppdraget

En utredare tillkallas för att utreda och utvärdera Kungl. bibliotekets (KB) verksamhet och arbetsformer. Utredaren skall utgå från dagens situation vad gäller uppgifter, organisation och arbetsformer. Översynen skall avse både de uppgifter som är av nationalbibliotekskaraktär dvs. att samla in, bevara och tillhandahålla svenskt tryck, men också de uppdrag biblioteket har som samordnande nationell resurs avseende forskningsbibliotek, forskningsinfrastruktur och aktör inom bibliotekspolitik.

Utredaren skall utvärdera nuvarande verksamhet samt analysera de faktorer och förändringar i Sverige och omvärlden som påverkar verksamheten. I uppdraget ingår att belysa och analysera framför allt följande:

- KB:s förutsättningar för att samla in tryck, konsekvenser av förändringar i trycket och digitala publikationer samt hur tillämpningen av pliktexemplarslagen fungerar,
- KB:s roll som samordnande för forskningsbiblioteken, dess ansvar för ansvarsbiblioteken och dessa biblioteks uppdrag,
- KB:s förhållande till och samarbete med andra bibliotek, t.ex. folkbibliotek och landstingsbibliotek, samlingarnas tillgänglighet i samhället bl.a. genom digitalisering, samt
- KB:s uppgift och förutsättningar att bevara och vårda samlingarna samt samarbete med andra kulturarvsinstitutioner.

I uppdraget ingår att lämna förslag till de förändringar av KB:s uppdrag och verksamhetsinriktning som utvärderingen kan föranleda och, vid behov, lämna förslag till författningsändringar.

Bakgrund

Kungl. bibliotekets uppdrag som nationalbibliotek är att främja svensk forskning, vetenskap och svenskt kulturliv. Allt svenskt tryck skall finnas på KB oavsett kategori: böcker, tidningar, tidskrifter, affischer, kartor, vykort, noter, reklam m.m. KB ansvarar även för samordning av de svenska forskningsbiblioteken och för gemensam upphandling av t.ex. fulltextdatabaser för bl.a. universitetsbiblioteken och för bibliotekskatalogsystemet LIBRIS.

Kungl. biblioteket har en lång historia som institution. Bibliotekets ursprung går tillbaka till de boksamlingar som främst kungahuset Vasa byggde upp under 1500- och 1600-talen. KB:s uppgift som kulturarvsinstitution har sedan tillkomsten varit att samla, beskriva, bevara, vårda samt tillhandahålla det tryckta ordet. Redan i kansliordningen från 1661 beordrades alla boktryckare i Sverige att skicka ett exemplar av varje skrift de tryckt till Kungl. biblioteket. 1707 utsträcktes föreskrifterna till leveransskyldighet av sex friexemplar som skulle distribueras till KB, Riksarkivet och de svenska universiteten i Uppsala, Lund, Åbo, Dorpat och sedermera Greifswald. Lagen om pliktexemplar har moderniserats under 1990-talet. Från och med 1994 omfattar pliktexemplarslagen även publikationer i elektronisk form.

KB flyttade från slottet Tre Kronor till en egen byggnad i Humlegården 1878. Biblioteket blev snabbt trångbott och en första etapp av KB:s ombyggnad startade 1956 och fortsatte fram till 1971 i olika etapper.

KB återinvigdes 1997 efter om- och tillbyggnad till moderna, ändamålsenliga lokaler med nya underjordiska bokmagasin. Enligt nuvarande beräkningar kommer dessa att vara fyllda år 2050, om samlingarna ökar i samma takt som hittills.

Stora förändringar har skett i omvärlden under de senaste decennierna och olika uppgifter har tillkommit. KB:s uppdrag och verksamhetsinriktning har dock i stort sett varit detsamma. Regeringen har senast i budgetpropositionen 2002/03:1, utgiftsområde 16, aviserat en utvärdering av KB:s verksamhet.

Informationsförsörjning och bevarandefrågor har under de senaste decennierna varit föremål för flera utredningar som lett till statsmakternas beslut om förändringar i KB:s uppdrag. Pliktleveransverksamheten utreddes i Pliktleverans (SOU 1992:92) och regleras i enlighet med lagen (1993:1392) om pliktexemplar av dokument och förordningen (1993:1439) om pliktexemplar av

dokument. Syftet med pliktleveransverksamheten är att tillgodose enskilda och myndigheters behov av insyn och bevara kulturarvet. Pliktleveransfrågan har senast behandlats i utredningen ”E-plikt - att säkra det elektroniska kulturarvet” (SOU 1998:111).

Uppdraget

Stora förändringar har skett i omvärlden under de senaste decennierna och en rad uppgifter har lagts på KB under denna tid. Informationsteknologin har gått snabbt framåt och revolutionerat bl.a. bevarandeteknik och arbets- och sökmetoder inom bibliotekssektorn. Forskningsinformationen har funnit nya vägar via tekniken och bibliotekens databaser. Mediesamhället har ändrat karaktär och utnyttjar den nya tekniken och webben. Högskolan har byggts ut under hela 1990-talet och pedagogiken har förändrats i skolorna, vilket har ökat bibliotekens roll som lärande resurs. Mot denna bakgrund är det nu angeläget att det görs en översyn av KB:s uppdrag och verksamhetsinriktning.

Samla in och bevara

Pliktexemplar har samlats in och bevarats sedan KB:s tillkomst. Den nuvarande pliktexemplarslagen trädde i kraft 1994. Under de år som gått sedan dess har stora förändringar skett beträffande utbud, struktur, teknik och distributionsformer vad gäller såväl tryckta dokument som ljud- och bildmedier. De kriterier som då fastställdes gällande leveransplikt börjar bli föråldrade och bör anpassas till dagens mediesituation. Inom ramen för projektet Kulturarw3 samlar KB in, bevarar och tillhandahåller det digitala kulturarv som består av svenskt material som publicerats på Internet. Insamlingen sker med hjälp av automatiserad robotteknik. Rättsliga möjligheter att bevara det elektroniska kulturarvet har skapats genom regeringens beslut i maj 2002 om en förordning (2002:287) som rör behandling av personuppgifter. KB uppdrogs då att samla in, beskriva, bevara och tillhandahålla information som finns tillgänglig på den svenska delen av Internet.

KB saknar möjlighet att via den nuvarande pliktlagen samla in den information som kräver lösenord och som publiceras vid sidan av nätet. Utredaren skall redogöra för utvecklingen för tiden efter

det att pliktleveransfrågan behandlades i E-pliktutredningen (SOU 1998:111) och föreslå tänkbara lösningar som kan medge KB att samla in publikationer med s.k. on-line förbindelse eller elektroniska dokument som utgör underlag för tryckt material.

Vidare bör en utvärdering göras av hanteringen av det nationella reservexemplaret som Lunds universitet ansvarar för. Utredaren bör också granska ändamålsenligheten i att dokument skall lämnas till vissa universitet i Sverige enligt vad som följer av lagen (1993:1392) om pliktexemplar av dokument förordningen (1993:1439) om pliktexemplar av dokument.

Nationell samordning av forskningsbibliotek

BIBSAM

År 1988 övertog KB det ansvar för samordning och utveckling av forskningsbiblioteksväsendet som den s.k. Delegationen för vetenskaplig och teknisk informationsförsörjning haft. KB inrättade sekretariatet BIBSAM (Kungl. bibliotekets avdelning för nationell samordning och utveckling). BIBSAM har utvecklat ansvarsbibliotekssystemet, understött projekt, fördelat medel mellan biblioteken, lämnat treårsrapporter om forskningsbibliotekens ställning till styrelsen och har under senare år stött biblioteken i deras omstruktureringsarbete i syfte att hantera elektronisk information. BIBSAM har också genomfört utredningar på Utbildningsdepartementets uppdrag.

Samordnings- och utvecklingsansvaret för forsknings- respektive folkbibliotek är i dag uppdelat mellan KB och Statens Kulturråd. I syfte att nå en effektiv användning av de nationella biblioteksresurserna och främja biblioteksväsendets utveckling bör utredaren se över BIBSAM:s uppdrag och verksamhet samt föreslå framtida organisation och verksamhetsinriktning för BIBSAM.

Tillgänglighet

Utredaren bör analysera vem som huvudsakligen använder sig av KB:s tjänster samt på vilket sätt och i vilka former det sker. De förändringar i användningen som skett under senare år mot bakgrund av ny teknik bör även beaktas. Vidare bör KB:s tillgänglighet analyseras.

En viktig fråga för framtiden gäller möjligheterna att dels bevara äldre tryck som av olika anledningar håller på att förstöras, dels öka tillgängligheten till nationens historiska samlingar. Digitaliseringsproblematiken har varit föremål för diskussioner under en lång följd av år. Ett antal projekt har genomförts på landets olika kultur- arvsinstitutioner som syftat till att pröva och ge förslag till hur ett sådant långsiktigt arbete skall utformas. KB har av regeringen tilldelats särskilda medel för att genomföra olika pilotprojekt. Riksarkivet, Nationalmuseum, Riksantikvarieämbetet och KB har tillsammans lämnat rekommendationer till tekniska standarder m.m. Det finns således en grund att stå på för fortsatta initiativ. Utredaren skall lämna förslag till en nationell plan för digitalisering av vårt tryckta och handskrivna kulturarv. I denna bör ingå förslag till vilka objekt som bör prioriteras samt hur samarbetet mellan olika institutioner kan organiseras. Utredaren skall lämna förslag till hur verksamheten skall finansieras.

LIBRIS

En nationell bibliotekskatalog har stor betydelse för tillgängligheten till det tryckta kulturarvet och det samlade litteraturbeståndet. År 1988 lades ansvaret för den nationella bibliotekskatalogen (LIBRIS) på KB. Utvecklingen av LIBRIS har varit tillfredsställande. Sedan 1997 finns den kostnadsfritt tillgänglig via nätet och antalet besökare uppgår vissa dagar till över 140 000. Databasen har nyligen också varit föremål för rekonstruktion till egen drift. Den tekniska utvecklingen går snabbt framåt och frågan på sikt måste vara om den starka kopplingen till KB är en optimal lösning. Samtidigt utvecklas det internationella samarbetet mellan nationalbiblioteken starkt på just systemsidan och det bibliografiska området, de mest grundläggande uppgifterna för de nationella katalogerna. Det kan vara svårt att göra avvägningar vad gäller fördelningen av resurser mellan KB:s lokala och centrala behov. Utredaren bör i samverkan med berörda parter analysera bibliotekssystemet och överväga under vilka former det kan utvecklas bäst i framtiden.

Vård av samlingar

Under senare år har det framkommit att många värdefulla boksamlingar i såväl offentlig som privat ägo far illa. En inte oväsentlig värdestegring har medfört att gamla boksamlingar blivit mer attraktiva för stölder och avyttring. Utredaren bör analysera behovet av en myndighet som har ansvar för nationella bevarandefrågor. I ett sådant ansvar bör också ingå uppgiften att utöva tillsyn över samlingar i offentlig miljö och att vara remissinstans i bevarandefrågor. Ett sådant ansvar låg till 1977 på KB gällande de dåvarande Stifts- och landsbiblioteken. Utredaren bör pröva hur ett sådant tillsynsansvar skall utformas för att säkra bevarandet av dessa i många fall ovärderliga boksamlingar.

Redovisning av uppdraget

Översynen av Kungl. bibliotekets verksamhet skall bedrivas förutsättningslöst. Utredaren bör även följa pågående aktuella utredningar och projekt i Sverige och göra relevanta internationella jämförelser.

Utredaren skall redovisa sitt uppdrag till Regeringskansliet (Utbildningsdepartementet) senast den 1 oktober 2003.

Mot bakgrund av de resultat och bedömningar som utredaren gör, kan redovisningen även innehålla förslag till ändrad instruktion för Kungl. biblioteket och andra av förslagen motiverade författningsändringar.

Utredaren skall redovisa ekonomiska konsekvenser av de förslag som lämnas. Utgångspunkten skall vara att sådana förslag till förändringar skall rymmas inom nu gällande ekonomiska ramar för verksamheten. Utredaren skall vidare redovisa eventuella konsekvenser som förslagen får för bibliotekets personal och framtida kompetensförsörjning.

Utredaren skall följa kommittéförordningen (1998:1474).

(Utbildningsdepartementet)

Förlängd tid för uppdraget

Utredningstiden förlängs, vilket innebär att utredningen skall redovisa sitt uppdrag senast 31 december 2003.

Utredningens arbetsgrupper och kontakter

1. Arbetsgrupper

Arbetsgruppen för bevarandefrågor

Barbro Thomas, KB
Lars Björk, KB
Susanna Broms, KB
Kerstin Andersson, Skara kommun
Per Cullhed, UU
Brigitte Kühne, VXU
Hans Ling, RAÄ
Jonas Palm, RA

Arbetsgruppen för digitaliseringsfrågor

Johan Mannerheim, KB
Bengt Neiss, KB
Olof Halldin, KB
Susanna Broms, KB
Jan af Burén, Nationalmuseum
Anita Börlin, Skolverket
Magdalena Gram, Nordiska museet
Lena Johannesson, Göteborgs universitet
Börje Justrell, RA
Klas-Göran Karlsson, Lunds universitet
Lars Kennerstedt, RAÄ
Willmar Sauter, Stockholms universitet

Arbetsgruppen för pliktfrågor

Gunilla Jonsson, KB
Boel Larsson, KB
Susanna Broms, KB
Ulla Ahlqvist, RA
Mats Lindquist, GU
Peter Wahlgren, SU
(Sven Allerstrand, SLBA)

2. Konferenser och seminarier (anordnade av KB-utredningen)**Kulturarv till mångas glädje och nytta**

Seminarium tisdagen den 27 maj 2003

Eva Haettner Aurelius, professor Lunds universitet
Lars Amréus, stabschef Historiska museet
Kerstin Assarsson-Rizzi, chefsbibliotekarie RAÄ
Anders Björnsson, chefredaktör Dagens Forskning
Gunilla Sterner Kumm, forsknings- och utvecklingsansvarig UR
Eva Block, avd. dir. Statens ljud- och bildarkiv
Mats Dahlström, doktorand Högskolan i Borås
Björn Dal, 1:e bibliotekarie Lunds universitet
Ulf Daunfeldt, Stiftelsen föremålsvård i Kiruna/Kulturarvs-IT
BengtOve Gustavsson, prorektor Karlstads univ. (och SUHF)
Johan Gidlöf, systemutvecklare Stockholms stadsarkiv
Ulf Göranson, överbibliotekarie Uppsala universitet
Christer Jönsson, professor Lunds universitet
Jens Christian Berlin, vice ordf. Sveriges Förenade Studentkårer
Ulrika Kjellman, forskarass. Uppsala universitet
Christer Knuthammar, prorektor Linköpings universitet
Tomas Lidman, Riksbibliotekarie Kungl. biblioteket
Björn Lindwall, Eskilstuna kommun
Johan Lundborg, förvaltningschef Lärarhögskolan i Stockholm, författare
Helena Kettner Rudberg, bibliotekskonsulent Kulturrådet
Mats Cavallin, 1:e bibliotekarie Göteborgs universitet
Elisabet Reslegård, kampanjledare Läsrörelsen
Beate Sydhoff, ständ.sekr. Kungl. akademien för de fria konsterna

Per Thullberg, gen.dir. Skolverket
Ants Viirman, Svenska Kommunförbundet

Från utredningens arbetsgrupp för digitaliseringsfrågor

Börje Justrell, Riksarkivet
Magdalena Gram, Nordiska museet
Jan af Burén, Nationalmuseum
Lars Kennerstedt, Riksantikvarieämbetet
Willmar Sauter, professor Stockholms universitet
Anita Börlin, Skolverket
Klas-Göran Karlsson, professor Lunds universitet
Johan Mannerheim, Kungl. biblioteket
Bengt Neiss, Kungl. biblioteket
Susanna Broms, Kungl. biblioteket

Från Riksbankens Jubileumsfond

Mats Rolén, forskningsdirektör
Kjell Blücker

Folk- och forskningsbibliotek – hur kan samarbetet stärkas?

Seminarium onsdagen den 14 maj 2003

Kristina Rennerstedt, gen.dir. Statens kulturråd
Birgitta Modigh, avd.chef Statens kulturråd
Helena Kettner Rudberg, bibliotekskonsulent Statens kulturråd
Eva Hesselgren Mortensen, ordf. Svensk Biblioteksförning
Britt Marie Häggström, ordf. DIK-förbundet
Bente Knudsen, länsbibliotekarie Länsbibliotek Skåne
Roland Tiger, länsbibliotekarie Västernorrland
Inga Lundén, stadsbibliotekarie Stockholms stadsbibliotek
Gunilla Konradsson, bibliotekschef Malmö stadsbibliotek
Johanna Hansson, bibliotekschef Upplands-Bro bibliotek
Ants Viirman, Sv. kommunförbundet och Landstingsförbundet
Kerstin Simberg, bibliotekschef Almedalsbiblioteket (HGO)
Ulf Göranson, överbibliotekarie Uppsala universitet
Gunn Öberg, Umeå universitet, projektledare BiN

Elisabet Andersson, överbibliotekarie Örebro universitet
Mats Ericsson, gen.dir. Myndigheten för Sveriges nätuniversitet
Tomas Lidman, Riksbibliotekarie KB
Kjell Nilsson, biblioteksråd KB
Barbro Thomas, biblioteksråd KB
Mats Herder, biblioteksråd KB
John Erik Forslund (sakkunnig Kulturdep. – översyn av bibl.lagen)

3. Myndigheter, lärosäten och bibliotek

Kungl. biblioteket

Besök och samtal vid alla avdelningar
Deltagande i KB:s chefsråd
Deltagande i KB:s styrelse
Information till de fackliga organisationerna

Myndigheter m.fl.

Vetenskapsrådet (företrädare för ledningen samt berörda enheter)
Högskoleverket (kanslichefen med medarbetare)
Statens ljud- och bildarkiv (SLBA)
Skolverket
Myndigheten för Sveriges nätuniversitet
Kulturrådet
Riksarkivet (RA)
Riksantikvarieämbetet (RAÄ)
Historiska museet (SHM)
Svenska barnboksinstitutet (SBI)
Talboks- och punktskriftsbiblioteket (TPB)
Biblioteken vid Vägverket, Läkemedelsverket, Riksdagen, Regeringskansliet m.fl. myndighetsbibliotek (genom möte med Svensk biblioteksförnings specialgrupp för myndighetsbibliotek)
SCB, Naturvårdsverket, Utrikespolitiska institutet m.fl. (genom möte med övriga forskningsbibliotek)
Statens fastighetsverk
Patent- och registreringsverket (PRV)
Radio- och TV-verket (RTVV)
Medieföretaget MTG
Sunet

Lärosäten och bibliotek m.fl.

Kontakterna har skett genom besök, särskilda möten och medverkan/deltagande i konferenser.

Universitet och högskolor

Besök

Besök vid samtliga sex universitetsbibliotek som mottar pliktexemplar (möten med bibliotekspersonal, ledningarna, företrädare för forskare/lärare och studenter samt ansvarsbibliotek).

Besök vid andra lärosäten.

Möten med följande informella grupper

De s.k. *De nio stora* (LUB, GUB, Chalmers, LiUB, KI, KTH, SUB, UUB, och UmUB) och *Bisam* (de mindre och medelstora högskolornas samt de nya universitetens bibliotekariers möten).

Konferenser

Medverkan i KB:s årliga Bibsam-konferenser om högskolebibliotekens framtidsfrågor. Konferenserna vänder sig i första hand till ledningarna för universitets- och högskolebiblioteken.

SUHF:s förbundsårsamling oktober 2003 – med bl.a. bibliotek och informationsförsörjning samt utredningen *Vägar för kunskap* på dagordningen.

Deltagande i Bibsams konsortiedag samt konferens om "Digital libraries in co-operation".

ChALS-seminarium om vetenskaplig informationsförsörjning – "*Från pre-prints till behovet? av en nationell informationspolitik*" (Chalmers årliga bibliotekskonferens Chalmers Annual Library Seminars).

Samtal med ansvariga för utbildning och forskning inom biblioteks- och informationsvetenskap (BHS/GU, LU, UU, UmU, VXU)

Övriga forskningsbibliotek och myndighetsbibliotek

Sammanträffanden med företrädare för dessa

Läns- och folkbibliotek – konferenser och enskilda möten

Länsbibliotekarieföreningen (seminarium och samtal med ordföranden m.fl.)

Konferensen *På rätt kurs för en nationell biblioteksstrategi – Det framtida samarbetet mellan folk- och forskningsbibliotek* (arr. Svensk biblioteksforening/regionforeningen för Östergötlands och Jönköpings län, högskolebiblioteken i Linköping och Jönköping samt länsbiblioteken i Östergötland och Jönköping)

Ikoner-akademien: *Är det på efterkälken Sverige åker?* Konferens om bibliotekspolitik och folkbibliotekens uppdrag (arr. BTJ)

Stockholms stads- och länsbibliotek samt Internationella biblioteket

Linköpings stadsbibliotek

”Alvestagruppen” (företrädare för region/läns- och folkbibliotek)

m.fl.

Övrigt

Bok- & biblioteksmässan 2003

4. Samtal med andra utredningar m.fl.

Översynen av Statens ljud- och bildarkiv

Forskarutbildningen och perioden efter doktorsexamen

Regeringens IT-politiska strategigrupp (näringsdepartementet)

Delegationen för offentliga e-tjänster (finansdepartementet)

Utredningen om skyddet av kulturhistoriskt värdefull bebyggelse m.m.

Internationella kulturutredningen

Den sakkunnige vid Kulturdepartementet med uppdrag att göra en översyn av bibliotekslagen

5. Organisationer m.fl.

Sveriges Förenade Studentkårer (SFS)
Sveriges universitetslärarförbund (SULF)
Sveriges universitets- och högskoleförbund (SUHF)
Tidningsutgivarna (TU)
Grafiska Företagens Förbund (GFF)
Konstnärliga och Litterära Yrkesutgivares Samarbetsnämnd (KLYS)
Sveriges författarförbund
Svenska förläggareföreningen (SvF)
Svenska kyrkan
DIK-förbundet
Sveriges biblioteksforening (SB)
BTJ och PrioInfo
Swets Information Services
Svenska kommunförbundet
Landstingsförbundet (och företrädare för landsting)

6. Utländska erfarenheter

Besök i Finland (Utbildningsministeriet, Helsingfors UB och Berghällsbiblioteket – folkbibliotek)
Nordiskt möte på temat "*Tillsammans eller var för sig*" (Representanter för de nordiska länderna, högskolebibliotek samt kulturrådet, arr. Nordinfo)

I övrigt har erfarenheter fått inhämtas via möten i Sverige, från webben, i litteraturen och genom andras erfarenheter.

7. Möten med enskilda personer

För att inte glömma någon väljer utredningen att inte namnge någon men tackar alla – såväl personalen på KB (i tacket inkluderas även förre Riksbibliotekarien) som bibliotekarier i landet, forskare, studerande, författare och journalister.

8. Enkät

Finns tillgänglig i utredningens arkiv

Förordning (1996:505) med instruktion för Kungl. biblioteket

Regeringen föreskriver följande.

Uppgifter

1 § Kungl. biblioteket är nationalbibliotek och fullgör dokumentära uppgifter och serviceuppgifter. Biblioteket skall

- samla, förvara, beskriva och hålla till handa den svenska tryckproduktionen i dess helhet samt vissa elektroniska dokument och därvid fullgöra de uppgifter som följer av lagen (1993:1392) om pliktexemplar av dokument samt förordningen (1993:1439) om pliktexemplar av dokument,
- samla, förvara, beskriva och hålla till handa utomlands utgivna publikationer med svensk anknytning,
- samla, förvara, beskriva och hålla till handa en representativ samling utländsk litteratur,
- vårda och förkovra bibliotekets äldre samlingar av böcker och annat tryck, handskrifter, kartor och bilder,
- svara för mikrofilmning av svensk dagspress,
- framställa nationalbibliografiska produkter,
- ansvara för samkatalogen över förvärv av utländsk litteratur till landets forskningsbibliotek samt svara för utbyte av bibliografisk information med utländska bibliografiska centraler,
- svara för det nationella biblioteksdatasystemet LIBRIS,
- främja internationellt samarbete och därvid samverka med utländska institutioner och internationella organisationer,
- ha ett nationellt ansvar för frågor om samverkan mellan forskningsbibliotek bl.a. i fråga om försörjning med litteratur samt utnyttjande och utveckling av tjänster baserade på informationsteknik,

- i det sammanhanget utarbeta den rapport som nämns i 7 § första stycket, och
- svara för vissa funktioner som är gemensamma för forskningsbiblioteken inom Stockholmsregionen.

2 § Biblioteket skall svara för samordning, utveckling och visst utredningsarbete inom biblioteksområdet samt utse ansvarsbibliotek.

Verksförordningens tillämpning

3 § Verksförordningen (1995:1322) skall tillämpas på biblioteket med undantag av 2 § och 4 § andra stycket.

Myndighetens ledning

4 § Riksbibliotekarien är chef för biblioteket.

Styrelsen

5 § Bibliotekets styrelse består av högst tio ledamöter, riksbibliotekarien inräknad.

Personalföreträdare

6 § Personalföreträdarförordningen (1987:1101) skall tillämpas på biblioteket.

Styrelsens ansvar och uppgifter

7 § Utöver vad som anges i 11–13 §§ verksförordningen (1995:1322) har styrelsen till uppgift att vart tredje år till regeringen ge in en rapport med en analys av utvecklingen inom forskningsbiblioteken i landet.

Styrelsen får överlåta till riksbibliotekarien att besluta om föreskrifter som inte är av principiell art eller i övrigt av större vikt.

KLYS – bilaga

Stockholm den 28 november 2003

Till KB-utredningen

Synpunkter från KLYS angående KB-utredningen

KLYS vill härmed lämna några synpunkter med anledning av KB-utredningen. Vi koncentrerar oss framför allt på frågor som berör det upphovsrättsliga regelverket.

KLYS konstaterar att det produceras en mängd material av såväl konstnärlig som av rent informationsmässig art som enbart förekommer online i elektroniska nätverk och att åtminstone delar av materialet är av flyktig och föränderlig natur. Det är vidare uppenbart att mycket av detta material är värt att bevara för eftervärlden och att delar av det kommer att försvinna om inte någon offentlig inrättning tar på sig uppgiften att bevara det. Mot bakgrund av den beskrivna utvecklingen har det uppstått ett akut behov av att på något sätt se till att åtminstone en del av detta mediematerial kan bevaras för eftervärlden.

KLYS anser att det aktuella bevarandet bör inskränka sig till material som verkligen har betydelse för det svenska kulturarvet samt för kunskapen om det svenska samhället.

Upphovsrättsaspekter

Exemplarframställningsrätten

Det kan konstateras att insamlingsverksamhet med robot innebär en exemplar-framställning som omfattas av upphovsmannens ensamrätt och därför enligt gällande upphovsrättslagstiftning inte kan

ske utan tillstånd från berörda rättighetshavare. Det ska understrykas att en upphovsman genom att göra verk tillgängliga för allmänheten inte automatiskt kan anses ha samtyckt till viss exemplarframställning. Det bör vidare inte vara möjligt att samla in material som lagts ut på Internet utan upphovsmannens tillstånd.

I 16 § Upphovsrättslagen (URL) återfinns en rad inskränkningar i upphovsmannens ensamrätt till exemplarframställning till förmån för bibliotek och arkiv. 16 § URL ger dock i dagsläget bara rätt till reprografisk kopiering, vilket inte är aktuellt när det gäller insamling av digitalt material on-line. I somras presenterade Justitiedepartementet en promemoria med förslag om hur EU:s direktiv om upphovsrätten i informationssamhället ska implementeras i svensk rätt. Enligt förslaget ska bibliotek och arkiv även få framställa exemplar i digital form i vissa fall.

KLYS synpunkter på promemorian i vad avser ändringar i 16 § URL återfinns i utdrag ur KLYS och COPYSWEDEs gemensamma yttrande. Se bilaga. KLYS har starka principiella invändningar mot utvidgade inskränkningar i URL. Det ska också noteras att gällande EG-direktiv rörande rättsligt skydd för datorprogram hindrar Sverige från att införa inskränkningar till förmån för arkiv och bibliotek avseende exemplarframställning av datorprogram.

Robotmetoden

KLYS är således av upphovsrättsliga skäl tveksamma till robotmetoden. Vi är mer positiva till den metod som valts i Danmark, nämligen rekvisition istället för leverans. Till skillnad från robotalternativet torde ett sådant kunna ha förutsättningar att lösa de akuta bevarandeproblemen. I E-pliktutredningen SOU 1998:111 förordas ju också denna metod för insamling av online-databaser. KLYS saknar dock tillräckligt underlag för en helhetsbedömning av rekvisitionsalternativet och kan därför inte närmare ta ställning till det.

Avtal och avtalslicens

Vi vill starkt uppmuntra att avtal sluts med rättighetshavare för den insamling som sker av Kulturarw3-roboten. Det är enligt KLYS inte tillräckligt att roboten gör halt vid alla former av lösenord eller registreringstvång för att avtal ska komma tillstånd.

KLYS vill i sammanhanget peka på möjligheten till en avtalslicens på området. Rättighetshavarna är i dagens läge tillräckligt organiserade för att kunna hantera administrationen av en sådan. En avtalslicenslösning bör enligt KLYS undersökas närmare.

Utgivning

Det unika online-materialet kan inte anses vara utgivet. Enligt 8 § URL förutsätter utgivning att exemplar av verk spritts bland allmänheten, vilket inte är fallet vid digital överföring. Vidare torde Bernkonventionens art. 3:3 snarast ge ett uttryckligt stöd för att en Internet-överföring inte skall räknas som en utgivning.

Tillhandahållande

Beträffande tillhandahållande ska konstateras att tillhandahållande av insamlat online-material omfattas av ensamrätt och rättighetshavarnas tillstånd krävs.

Tillgång

Tillgång till de stora och viktiga källorna för informationsspridning i vårt samhälle är alla förenade med villkor av rättslig och ekonomisk natur för allmänheten. Även om de offentliga biblioteken tillhandahåller verk och information fritt till allmänheten betyder dock inte det att det är eller skall vara utan kostnad för det allmänna. Om det är önskvärt med fri och lika tillgång till information för alla är det ett ekonomiskt och rättsligt ansvar för samhället att möjliggöra detta.

Som tidigare framhållits från upphovsmannahåll är det enligt KLYS inte en uppgift för de insamlade och bevarande institutioner som utpekats i pliktleverans-lagstiftningen att förse allmänheten med upphovsrättsligt skyddat material. Arkivverksamhet skall inte

sammanblandas med mediemarknaden. I den mån det finns allmän efterfrågan på visst material skall detta tillhandahållas genom de kanaler för tillhandahållande som rättighetshavarna väljer att utnyttja. Det finns annars stor risk för allvarliga störningar på de befintliga marknaderna, vilket skulle vara till men såväl för rättighetshavare som i det långa loppet för allmänheten.

Konsekvenserna av dylika störningar kan bli att upphovsmän och producenter delvis upphör med viss produktion eller väljer att kringgärda sina alster med sådana rättsliga och tekniska anordningar att de blir svåråtkomliga annat än mot hög ersättning. Detta torde vara en utveckling som står i diametral motsättning till ambitionen att skapa förutsättningar för jämlik tillgång till information, vilket torde vara en av utgångspunkterna för utredningens arbete. Nämnda störningsrisker är så mycket större när det, som i det aktuella fallet, rör sig om upphovsrättsligt skyddat material i digital form.

Till skillnad från äldre teknologier erbjuder digital teknologi möjligheter till kopiering och annat utnyttjande med en kvalitet som inte står originalet efter i något avseende. Man kan heller inte sätta likhetstecken mellan det tryckta material som allmänheten har tillgång till på biblioteken och det högteknologiska mediematerial som det nu är fråga om. Det senare är till sin natur långt känsligare vad gäller utnyttjande och missbruk.

Avslutningsvis vill vi också passa på att hänvisa till KLYS och COPYSWEDEs gemensamma remissyttrande över E-pliktutredningens betänkande 'Att säkra det elektroniska kulturarvet' SOU 1998:111.

För KLYS

Peter Curman
Ordförande

7.9 Bibliotek och arkiv

KLYS och COPYSWEDE vidhåller i första hand sitt yrkande i skrivelsen den 28 september 2001 att 16 § bör bibehållas intakt och inte utvidgas. Den föreslagna inskränkningen i 16 § är för vidsträckt och måste anses komma i konflikt med det s.k. trestegstestet.

Enligt promemorians förslag till 16 § 2 st. URL skall analogt framställda kopior av dels artiklar eller korta avsnitt, dels material som av säkerhetsskäl inte bör lämnas ut, ”fritt” få spridas till lånesökande. Förslagan till det analoga exemplaret kan vara analog eller digital.

Vad promemorieförfattarna främst har avsett med den nya bestämmelsen är en möjlighet för bibliotek att göra utskrifter från Internet för utlämnande till lånesökande. Inskränkningen kan dock enligt KLYS' och COPYSWEDEs uppfattning komma att leda alldeles för långt. Förslagets utformning kan komma att tolkas som om det skulle vara möjligt för bibliotek och arkiv att med stöd av 16 § 2 st. till lånesökande fritt sprida musikverk och audiovisuella verk i analog form. Det finns ingenting i promemorians text i anslutning till den föreslagna 16 § om bestämmelsens kommande tillämpning på verk och prestationer som förekommer i form av ljud eller rörliga bilder. Om avsikten hade varit att ljudkassetter och filmverk på analoga videokassetter skulle kunna spridas med stöd av den nya 16 § borde något ha sagts om detta i promemoriertexten. Vi drar därför slutsatsen att det inte varit promemorieförfattarnas avsikt att så skulle ske. Om denna förmodan är riktig, måste bestämmelsens ordalydelse ändras - om inte annat så av pedagogiska skäl.

Om 16 § skall läsas så att, som grundförutsättning för att exemplarframställning enligt punkt 2 skall få ske, det skall föreligga en rätt att sprida verk och prestationer genom utlåning p.g.a. konsumtionsregeln i 19 § kan man konstatera att exemplarframställningsrätt bara skall gälla sådana verksexemplar som med upphovsmannens samtycke har överlåtits. Därmed skulle alltså en stor del av det material hos t.ex. Arkivet för Ljud och Bild som lämnats p.g.a. pliktleverans inte kunna utnyttjas för exemplarframställning och utlåning med stöd av 16 §. Inköpt material som inte är filmverk utan bara ljudinspelningar av musik eller litteratur, skulle däremot falla under bestämmelsen.

Det är vid läsningen av förslaget till 16 § 2 st. som man emellertid blir tveksam till om man inte trots allt både kan framställa exemplar och sprida dessa vidare till lånesökande av t.ex. filmverk. Av ordalydelsen i stycket kan man lätt få intrycket att 16 § utgör ytterligare en inskränkning i spridningsrätten till filmverk utöver den som stadgas i 19 §. Både 19 § och 16 § är ju inskränkningar och det framgår inte någonstans att någon av bestämmelserna skulle vara överordnad den andra. Detta betyder att det kan komma att bli praktiska problem med tillämpningen om det inte sker ett förtydligande.

Arkivens och bibliotekens rätt att framställa exemplar av verk är inte begränsad till verk som har blivit offentliggjorda eller utgivna. När det gäller kopiering för bevarande-, kompletterings- eller forskningsändamål är detta knappast kontroversiellt. När det däremot gäller exemplarframställning och utlämning till lånesökande blir läget ett annat. I och för sig överensstämmer utlämnandevillkoren med kriterierna för spridningsrättens konsumtion enligt 19 § men frågan är om man inte ändå bör överväga att lägga in ett krav på att verket skall vara offentliggjort för att exemplarframställning enligt 16 § 1 st. 2 skall få ske.

Man bör enligt vår mening ha särskilda regler för spridning av kopior av artiklar och korta avsnitt å ena sidan och särskilda regler för spridning av s.k. "säkerhetsmaterial" å den andra, eftersom skälen för bibliotekens kopiering och spridning i dessa båda fall är mycket artschilda. Beträffande material som av säkerhetsskäl inte bör spridas i original får inskränkningar i upphovsmannens rättigheter tålas i den utsträckning som påvisbara säkerhetsrisker vid leverans av original föreligger samtidigt som tillräckliga skäl för spridning i kopierad form föreligger. Rätten till ersättning berörs inte av en på sådan grund gjord inskränkning och spridning.

Vidare får enligt förslaget ett bibliotek skicka kopia på enskilda artiklar m.m. med e-post till ett annat bibliotek för utlämnande i analog form till lånesökanden. Den begränsning som skall föreligga är att artiklarna inte får sändas eller hållas tillgängliga för så många bibliotek att det blir fråga om en överföring till allmänheten. Eftersom rätt att framställa och sprida exemplar enligt 16 § i princip tillkommer alla bibliotek inom det allmänna biblioteksväsendet, dvs. över 1 500 biblioteksenheter i kommuner, landsting och inom högskoleväsendet, kommer, om inte begränsningsregler införs, tillgängliggörande för allmänheten att anses ha skett redan i biblioteksledet. Någon begränsning i bibliotekens efterföljande möjlighet

att under total-inskränkning i upphovsmannens spridningsrätt sprida kopior av artiklar till lånesökande föreligger inte enligt förslaget.

KLYS och COPYSWEDE anser att förslaget inkräktar oskäligt på upphovsmannens legitima intressen att råda över spridningen av sitt verk. Nyttjandet i form av särskilt framställda och spridda analoga exemplar av analoga eller digitala förlagor av de åsyftade verkstyperna kommer gentemot lånesökanden inom det allmänna biblioteksväsendet i Sverige att ske under totalinskränkning av upphovsmannens spridningsrätt. De fall då säkerhetsaspekter gör sig gällande som motiv för att åsidosätta upphovsmannens spridningsrätt måste kunna motiveras och avgränsas genom särskild bestämmelse.

Ett biblioteksprivilegium som innebär att biblioteket aktivt medverkar till framställning och spridning av exemplar av artiklar och korta avsnitt – i promemorian exemplifieras med 'utdrag ur facklitteratur eller kopior av olika tidskriftsartiklar', vilket innebär utrymme för en mycket ingripande kopiering och spridning – får till resultat att en sådan service står till förfogande för landets årligen cirka 70 miljoner besökare i det allmänna biblioteksväsendet.

Det är att märka att facklitteratur i fotokopieringssammanhang, t.ex. i föreliggande avtal träffade genom föreningen BonusPress-kopia om fotokopiering i undervisningsverksamhet på högskoleområdet, har av avtalsparterna bedömts som särskilt kopieringskänsligt av det skälet att kopiering av ett visst avsnitt ur ett facklitterärt verk kan medföra att den ordinarie marknaden för tidskriften eller boken ur vilken utdraget gjorts, dör. Det är inte tänkt att någon ersättning skall utgå till upphovsmannen för den genom bibliotekets försorg verkställda exemplarframställning och spridning i analog form som sker av de facklitterära verk, tidskriftsartiklar etc. som upphovsmannen skrivit.

Som bekant utgör fackförfattarskap i bok-, tidnings- och tidskriftsform en professionell yrkesverksamhet för ett stort antal författare, kulturskribenter och andra frilansande skribenter. Enligt KLYS' och COPYSWEDEs mening måste under alla omständigheter någon form av ersättning till upphovsmännen utgå som på något sätt kan ge legitimitet åt den tilltänkta verksamheten. Den service med exemplarframställning och spridning genom bibliotekens försorg som föreslås är inte rimlig att rymma inom någon form av ersättningsfri privatkopieringsfär. I föreliggande fall tillhandahålls såväl kopieringsförlagan som kopieringsutrustningen av

biblioteket och såväl exemplarframställningen som exemplar-spridningen sker som en del i bibliotekets reguljära verksamhet, dvs. att göra verk tillgängliga för allmänheten.

I den mån verksamhetens icke-kommersiella karaktär skulle anses kunna kvalificera biblioteken för att ombesörja framställning och spridning av verksexemplar med förbiseende av upphovsmannens spridningsrätt så sker det ändå systematiskt och i yrkesverksamhet. Därmed inkräktar den oskäligt på upphovsmannens legitima intressen, dvs. i det här fallet hans legitima intresse av att ha ett inflytande över formerna för och villkoren i övrigt för spridningen av exemplar av hans verk. De föreslagna ändringarna är inte direkt föranledda av direktivet, dvs. de är inte upptagna som ”optional” enligt direktivet. De behöver inte genomföras för att Sverige skall anses uppfylla direktivets krav. I ljuset av detta bör hävdandet av upphovsmannens rättigheter i situationer där yrkesmässigt och systematiskt utnyttjande av hans verk kan ske, äga företräde framför en omständighet som inte alls har bäring på upphovsmannens möjlighet att leva på användningen av hans verk, dvs. den privilegierade verksamhetens icke-kommersiella karaktär.

KLYS och COPYSWEDE avstyrker promemorians förslag som innebär att spridning av exemplar i analog form får ske med stöd av 16 § 2 st. utan ersättning till rättighetshavarna.

I promemorian läggs förslag till ny avtalslicensbestämmelse i 42 d § URL till förmån för biblioteks och arkivs överföring av verk till allmänheten samt spridning av exemplar i digital form. Mot bakgrund av vad vi nyss sagt om spridning av analoga exemplar vill här hänvisa till vårt förslag om hur denna avtalslicensbestämmelse bör utformas. Se vidare under avsnitt 8.4.

8.4 Biblioteks och arkivs möjligheter att överföra verk till allmänheten och att sprida exemplar i digital form

Enligt promemorians förslag till ny 42 d § ges möjlighet för bibliotek att sända kopierade artiklar eller korta avsnitt av det slag som ryms under 16 § 1 st. 2 p med e-post eller skicka en diskett innehållande en artikel till lånesökande om avtalslicensavtal träffats. Förslaget ger i denna del i princip uttryck för en rimlig avvägning mellan upphovsmanna- och användarintresset. Däremot utgör avgränsningen av avtalsområdet ett särskilt problem i det aktuella fallet eftersom den ena avtalslutande parten, biblioteksparten, i

förhållande till upphovsmannaparten har som alternativ att kunna verkställa spridningen av verksexemplaren i analog form i vilket fall ersättnings- och förhandlingsrätt för upphovsmannasidan över huvud taget inte skall föreligga enligt förslaget. Någon beaktansvärd skillnad i administrativ omgång för biblioteket mellan att framställa en fotokopia av en artikel och stoppa ned den i ett kuvert och sända med post till lånesökanden och att framställa en CD-skiva som upptar samma artikel och stoppa ned den i ett kuvert och sända till lånesökanden, torde inte föreligga. Skillnaden består i att i det senare fallet skall, om avtalslicensavtal föreligger, avtalsenlig ersättning utgå. I det förra fallet skulle ingen rättighet föreligga och ingen ersättning utgå. Under sådana förhållanden försvåras avsevärt möjligheterna för parterna att komma fram till partsgemensam syn på ersättning och övriga avtalsvillkor.

Mot bakgrund av att KLYS och COPYSWEDE avstyrker det förslag i promemorian som innebär att spridning av exemplar i analog form får ske med stöd av 16 § 2 st. utan ersättning till rättighetshavarna (se ovan under avsnitt 7.9) anser vi att bibliotekens såväl analoga som digitala exemplarspridning bör läggas under avtalslicens.

KB:s samrådsgrupper

Bibsam-rådet

Bibsam-rådet består av tretton medlemmar plus två ständigt adjungerade. Rådet utses för en period av tre år. Ordförande är Kjell Nilsson, Bibsam.

Medlemmar i rådet 1 juli 2002–30 juni 2005:

Björnshauge Lars, Lunds universitets bibliotek
Ericson Mats, Myndigheten för Sveriges nätuniversitet
Göranson Ulf, Uppsala universitetsbibliotek
Hesselgren Mortensen Eva, Nordinfo
Höiseth Terje, Luleå universitetsbibliotek
Idahl Lars-Åke, Umeå universitetsbibliotek
Lundén Inga, Stockholms stadsbibliotek
Melin Inger, Stiftelsen Högskolan i Jönköping
Nordlander Marianne Linköpings universitetsbibliotek
Nordstrand Jon Erik, Göteborgs universitetsbibliotek
Olsson Lena, Högskolan i Skövde
Olsson Per, Karolinska institutet Universitetsbiblioteket

Adjungerade:

Herder Mats, Libris
Sahlin Gunnar, Kungl. biblioteket

Libris ledningsgrupp

Libris ledningsgrupp består av cheferna för de större Libris-biblioteken och är ett rådgivande organ för Kungl. biblioteket och riksbibliotekarien.

Ledamöter

Andersson Elisabet, Örebro universitetsbibliotek
Björnshauge Lars, Lunds universitets bibliotek
Danielsson Monica, SLU-biblioteken, Ultunabiblioteket
Ericson-Roos Catarina, Stockholms universitetsbibliotek
Göranson Ulf, Uppsala universitetsbibliotek
Herder Mats Kungl. biblioteket, Libris-avdelningen
Höiseth Terje, Luleå universitetsbibliotek
Idahl Lars-Åke, Umeå universitetsbibliotek. Ordförande
Jonsson Gunilla, Kungl. biblioteket
Lager Gunnar, Kungl. Tekniska högskolans bibliotek
Lilja Eva, Högskolan i Borås, biblioteket
Nelde Lars, Chalmers tekniska högskolas bibliotek
Nordlander Marianne, Linköpings universitetsbibliotek. Vice ordförande
Nordstrand Jon Erik, Göteborgs universitetsbibliotek
Olsson Per, Karolinska institutets bibliotek

Adjungerad ledamot

Nilsson Kjell, Kungl. biblioteket, Bibsam

Nabis (Nationella bibliotekssamrådet)

Nabis är ett organ för samverkan mellan folkbibliotek och forskningsbibliotek. Kungl. biblioteket och Kulturrådet är huvudmän och sammankallande. Hälften av ledamöterna utses av Kungl. biblioteket och hälften utses av Kulturrådet. Mandatperioden är två år, och funktionen som sammankallande innehas av respektive huvudman för en mandatperiod åt gången.

Nabis-rådets ledamöter 2003–2004:

Brunes Louise, Södertörns högskolebibliotek
Hansson Krister, Stockholm stadsbibliotek, Länsavdelningen
Kettner Rudberg Helena, Kulturrådet
Kühne Brigitte, Växjö universitetsbibliotek
Modigh Birgitta, Kulturrådet, ordförande
Nilsson Kjell, Kungl. biblioteket/Bibsam
Nordstrand Jon Erik, Göteborgs universitetsbibliotek
Sahlin Gunnar, Kungl. biblioteket
Simberg Kerstin, Gotland, Almedalsbiblioteket
Wiklund Ann, Kulturrådet
Öberg Gunni, Umeå universitetsbibliotek

ABM-gruppen

År 1991 samlades på Bibsams initiativ representanter för arkiv, bibliotek och museer för att förutsättningslöst diskutera former för samarbete mellan de olika sektorerna. Som ett resultat av detta bildades 1992 Arbetsgruppen för utökad samverkan mellan arkiv, bibliotek och museer. Arbetsgruppen har under de senaste åren varit vilande. Under hösten 2003 har myndighetscheferna för Kulturrådet, KB, Nationalmuseum, Riksantikvarieämbetet och Riksarkivet kommit överens om att samla de nationella kulturarvsinstitutionerna i ett ABM-centrum. Till dessa räknas förutom arkiv, bibliotek och museer också kulturmiljövårdens institutioner.

Arbetsgruppen för biblioteksstöd till nätbaserat lärande

Arbetsgruppen är en referensgrupp för Bibsams verksamhet inom området. Företrädare för andra yrkeskategorier kommer att bjudas in för att diskutera möjliga samarbetsformer.

Gruppens sammansättning:

Doyle Colm, Lunds universitets bibliotek
Hagerlid Jan, Bibsam (ordförande)
Hed Helen, Umeå universitetsbibliotek
Ingemarsson Ingemar, Rådet för högre utbildning

Kettner Rudberg Helena, Kulturrådet
Knuthammar Christer, Linköpings universitetsbibliotek
Kühne Brigitte, Växjö universitetsbibliotek
Lunneborg Eva, Bibsam
Müller Eva, Uppsala universitetsbibliotek
Nilsson Ulf-Göran, Stiftelsen Högskolan i Jönköping, Biblioteket
Tovoté Christina, Stockholms universitetsbibliotek
Wännman Gunnel, Myndigheten för Sveriges nätuniversitet

Organisation för licensverksamheten vid Kungl. biblioteket, Bibsam

Beslutsgrupp

Nilsson Kjell, chef för Bibsam, Kungl.biblioteket
Sahlin Gunnar, riksbibliotekarie, Kungl. biblioteket

Arbetsgrupp

Kari Stange, ansvarig handläggare, svarar tillsammans med *Eva Lunneborg*, *Christina Törnqvist Westin* och *Karin Bergström Grönvall* (tjänstledig) för kontakter med leverantörer och universitet/högskolor och andra konsortiedeltagare.

Susanna Broms, juridisk expert, *Christina Jönsson Adrial*, ansvarig för användningsstatistik, *Karin Carlsson George* sköter faktureringen och administrerar den s.k. upphandlingslistan, konsortiets interna e-postlista.

Referensgrupp

Andersson Elisabet, Örebro universitet
Arndt-Kling Eva, Karlstads universitet
Björnshauge Lars, Lunds universitet
Danielsson Monica, Sveriges Lantbruksuniversitet
Ericson Göran, Högskolan i Halmstad
Ericson-Roos Catarina, Stockholms universitet
Göranson Ulf, Uppsala universitet
Herder Mats, Libris
Höiseth Terje, Luleå tekniska universitet

Idahl Lars-Åke, Umeå universitet
Kühne Brigitte, Växjö universitet
Källgren Bengt, Regionbibliotek Västra Götaland
Lager Gunnar, Kungl. Tekniska högskolan
Lindgren Peter, Arbetslivsbiblioteket
Nellde Lars, Chalmers Tekniska högskola
Nordlander Marianne, Linköpings universitet
Nordstrand Jon Erik, Göteborgs universitet
Olsson Per, Karolinska institutet
Svensson Irene, Mälardalens högskola
Thomson-Roos Eva, Handelshögskolan i Stockholm

Libris referensgrupp för fjärrlån och dokumentleverans

Syftet med referensgruppen är att i samarbete med Bibsam initiera och diskutera frågor kring effektivisering och förbättring av lånesystemet. Medlemmarna utses för en treårsperiod.

Referensgruppens medlemmar

Arnell Birgitta, Volvo Tekniska Utveckling AB
Backman Carita, Linköpings universitetsbibliotek
Carlsson Johnny, Karolinska institutet Universitetsbiblioteket
Ericsson Acke, Lånecentralen i Malmö
Ericsson Lillo-Ann, Länsbibliotek Sydost/Växjö
Göransson Kristina, Göteborgs universitetsbibliotek
Helmebo Kjell, Lunds universitetsbibliotek
Hjelm Inger, Medicinska biblioteket vid Uppsala universitet
Johansson Anna-Greta, Umeå universitetsbibliotek
Majcen Maria, Kungl. Tekniska högskolans bibliotek
Råbom Anna, Högskolebiblioteket i Halmstad
Sagnert Britt, Libris
Strandberg Margaretha, Stockholms universitetsbibliotek
Tellander P-O, Falu lasarettets bibliotek och informationscentral

Libris katalogråd

Katalogrådet för Libris-biblioteken bildades i april 2002 genom sammanslagning av ett antal tidigare arbetsgrupper. Katalogrådet kommer att ha en bred sammansättning från olika typer av bibliotek och lokala system. Rådets arbete administreras av ett arbetsutskott och under rådet kommer efterhand diverse arbetsgrupper att bildas för behandling av olika frågor.

Katalogrådets medlemmar

Bodå Pia, Uppsala universitetsbibliotek
Cato Anders, Kungl. biblioteket/Nationalbibliografen-Monografi-enheten
Degerstedt Stina, Kungl. biblioteket/Enheten för bibliografisk utveckling och samordning (BUS)
Eriksson Annika, Vitterhetsakademiens bibliotek
Gentili Ebon, Malmö stadsbibliotek
Gube-Josefsson Sara, Kungl. biblioteket/Katalogenheten
Gustafsson Jan, Lunds universitets bibliotek
Gustavsson Bodil, Stockholms universitetsbibliotek
Hedberg Sten, Konsult
Herder Mats, Kungl. biblioteket/Libris
Holm Granath Eva-Lisa, Linköpings universitetsbibliotek
Holmenmark Agneta, Kungl. biblioteket/Nationalbibliografen-Periodikaenheten
Jernberg Bo, Linköpings universitetsbibliotek
Jonsson Gunilla, Kungl. biblioteket/Avd. för insamling och dokumentation (IDA)
Karlsson Klemens, Högskolebiblioteket i Jönköping
Kjellander Tove, Kungl. biblioteket/Enheten för bibliografisk utveckling och samordning (BUS) och Örebro universitetsbibliotek
Källgren Anna, Sveriges lantbruksuniversitets bibliotek
Larsson Carina, Chalmers tekniska högskolas bibliotek
Larsson Christer, Kungl. biblioteket/Libris
Larsson Ingrid, Handelshögskolans bibliotek
Leth Pia, Kungl. biblioteket/Enheten för bibliografisk utveckling och samordning (BUS)
Lidén Åke, Umeå universitetsbibliotek
Lindén Martin, Kungl. Tekniska högskolans bibliotek

Lindström Thomas, Göteborgs universitetsbibliotek
Lönn Anders, Statens musikbibliotek
Niklasson Gråd Karin, Karolinska institutets bibliotek
Nilsson-Ekman Kerstin, Luleå universitetsbibliotek
Persson Terttu, Riksdagsbiblioteket
Petersen Lisa, Kungl. biblioteket/Libris
Sjöstedt Vivika, Växjö universitetsbibliotek
Stockman Anna, Blekinge tekniska högskola
Swärd Bergström Anna, Umeå universitetsbibliotek
Thunarf Gunilla, Högskolebiblioteket i Gävle

Arbetsgruppens medlemmar

Cato Anders, Kungl. biblioteket/Nationalbibliografen-Monografi-
enheten
Degerstedt Stina, Kungl. biblioteket/Enheten för bibliografisk ut-
veckling och samordning (BUS)
Gube-Josefsson Sara, Kungl. biblioteket/Katalogenheten
Herder Mats, Kungl. biblioteket/Libris
Holmenmark Agneta, Kungl. biblioteket/Nationalbibliografen-
Periodikaenheten
Jonsson Gunilla, Kungl. biblioteket/Avd. för insamling och doku-
mentation (IDA)
Larsson Christer, Kungl. biblioteket/Libris
Leth Pia, Kungl. biblioteket/Enheten för bibliografisk utveckling
och samordning (BUS)
Petersen Lisa, Kungl. biblioteket/Libris

Libris webbsöks referensgrupp

Referensgruppen för Libris webbsök startades under hösten 2003 och kommer att fungera som bollplank för idéer och tester inför framtida insatser i Libris webbsök. Gruppen är sammansatt så att den representerar såväl universitets-, special- som folkbibliotek.

Referensgruppens medlemmar

Axelsson Finn, Malmö stadsbibliotek
Cato Anders, Kungl. biblioteket

Enström Madelein, Umeå lånecentral & Sveriges depåbibliotek
Eriksson Lola, Trollhättans stadsbibliotek
Fogelvik Birgitta, Kungl. biblioteket
Johansson Ann-Helen, Nacka stadsbibliotek, Dieselverkstaden
Kjellberg Sara, Lunds Universitets Bibliotek, Biblioteksdirektionen
Kronman Ulf, Karolinska institutet, Universitetsbiblioteket
Lönn Anders, Statens musikbibliotek
Rudberg Johannes, Kungl. biblioteket
Wessberg Viveka, Stockholms Universitetsbibliotek

Bibsam- och ansvarsbibliotek

Bibsam-bibliotek

Universitets- och högskolebibliotek

Blekinge Tekniska Högskola, Biblioteket
Chalmers bibliotek
Försvarshögskolans bibliotek
Göteborgs universitetsbibliotek
Handelshögskolan i Stockholm, Biblioteket
Högskolan Dalarna, Biblioteket
Högskolan i Borås, Biblioteket
Högskolan i Gävle, Biblioteket
Högskolan i Halmstad, Biblioteket
Högskolan i Jönköping, Biblioteket
Högskolan i Kalmar, Biblioteket
Högskolan Kristianstad, Biblioteket
Högskolan i Skövde, Biblioteket
Högskolan i Trollhättan/Uddevalla, Biblioteket
Högskolan på Gotland, Almedalsbiblioteket
Idrottshögskolans bibliotek
Karlstads universitetsbibliotek
Karolinska Institutet Universitetsbiblioteket
Konstfacks bibliotek
Kungl. Konsthögskolan. Arkitekturskolans bibliotek
Kungl. Tekniska högskolans bibliotek
Linköpings universitetsbibliotek
Luleå universitetsbibliotek
Lunds universitets bibliotek
Lärarhögskolan i Stockholm, Biblioteket
Malmö högskola, Biblioteket
Mitthögskolans bibliotek
Mälardalens högskolas bibliotek

Nordiska högskolan för folkhälsovetenskap, Biblioteket
Polishögskolans bibliotek
Röda Korsets Högskola, Biblioteket
Stockholms universitetsbibliotek
Sveriges lantbruksuniversitets bibliotek
Södertörns högskolebibliotek
Umeå universitetsbibliotek
Uppsala universitetsbibliotek
Växjö universitetsbibliotek
Örebro universitetsbibliotek

Övriga forskningsbibliotek

Åjtte, svenskt fjäll- och samemuseum, Biblioteket
Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek
Arbetslivsbiblioteket
Arkitekturmuseets bibliotek
Armémuseum. Biblioteket
CAN:s bibliotek
FMV Bibliotek
Hjälpmiddelsinstitutets bibliotek
Immigrant-institutets bibliotek
Konstbiblioteket (Nationalmuseum och Moderna museet)
Kungl. akademien för de fria konsterna. Biblioteket
Kungl. biblioteket
Kungl. skogs- och lantbruksakademien, Biblioteket
Livrustkammarens bibliotek
Naturhistoriska riksmuseet
Naturvårdsverkets bibliotek
Nordiska Afrikainstitutets bibliotek
Nordiska museets bibliotek
Patent- och registreringsverkets bibliotek
Riksarkivets bibliotek (inkl. Krigsarkivets bibliotek)
Riksdagsbiblioteket
Statens maritima museer
Statens Museer för Världskultur
Statens musikbibliotek
Statens strålskyddsinstitut, Biblioteket
Statistiska centralbyråns bibliotek
Svenska barnboksinstitutets bibliotek

Svenska emigrantinstitutet, Biblioteket
Svenska filminstitutets bibliotek
Sveriges geologiska undersökning, Biblioteket
Sveriges Teatermuseum. Biblioteket
Tekniska museet, Biblioteket
Totalförsvarets forskningsinstitut, FOI
Utrikespolitiska institutets bibliotek
Vitterhetsakademiens bibliotek
Väg- och transportforskningsinstitutets bibliotek

Ansvarsbibliotek

Förteckning över svenska ansvarsbibliotek

Biologi

Lunds universitets bibliotek
Biologibiblioteket

Ekonomi

Handelshögskolans i Stockholm bibliotek

Geovetenskap och humaniora

Uppsala universitetsbibliotek

Juridik

Stockholms universitetsbibliotek

Kvinno-, mans- och genusforskning

Göteborgs universitetsbibliotek

Lantbruk, skogsbruk, veterinärmedicin och miljövard

Sveriges lantbruksuniversitets bibliotek
Naturvårdsverkets bibliotek är associerat ansvarsbibliotek för delområdet Miljövard.

Medicin

Karolinska institutet Universitetsbiblioteket
Arbetslivsbiblioteket är associerat ansvarsbibliotek för delområdet Arbetsmiljö.

Psykologi, pedagogik och folkbildningsforskning

Stockholms universitetsbibliotek; Psykologisk-pedagogiska biblioteket

Samhällsvetenskap

Göteborgs universitetsbibliotek

Teknik med grundvetenskaper (matematik, fysik och kemi)

Kungl. Tekniska högskolans bibliotek

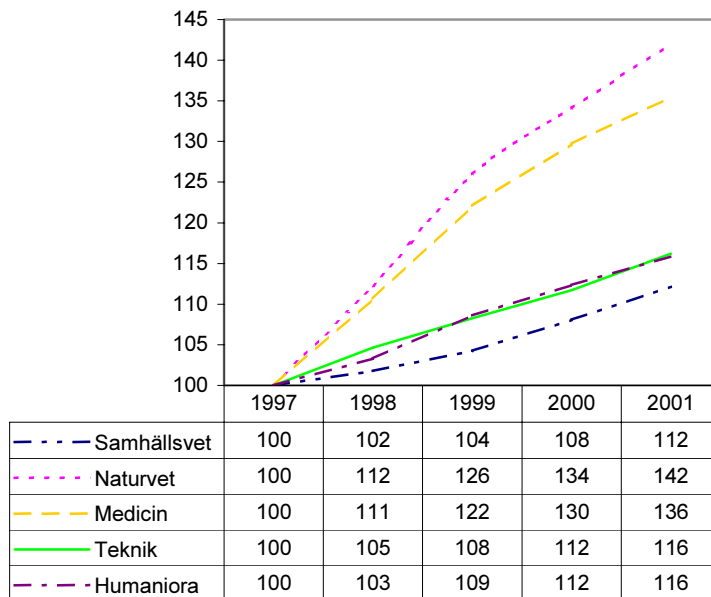
Prisutvecklingen för vetenskapliga tidskrifter

Jan Hagerlid

Prisökningar – Sverige

Bibsam har redovisat prisökningar på tidskrifter baserat på underlag från tidskriftsleverantören Swets. För perioden 1993/94–97 redovisades ökningarna med nästan 25 procent. Dock ökade tidskrifter inom naturvetenskap och medicin med över 30 procent. Observera att dessa tidskrifter både är dyrast och står för en mycket stor del av de totala tidskriftskostnaderna. I Bibsams senaste femårsrapport ges följande redovisning:

Prisutveckling för vetenskapliga tidskrifter 1997–2001

(Källa:Swets)

Förändringarna i de mest använda valutorna har varit kraftigt negativa, vilket framgår av översikten nedan, även den från Bibsams femårstatistik. Även om den svenska kronan under 2003 stärkts i synnerhet mot den amerikanska dollarn så ligger den fortfarande under kursen för 1997.

Genomsnittskurs mot svenska kronor per år 1997–2001

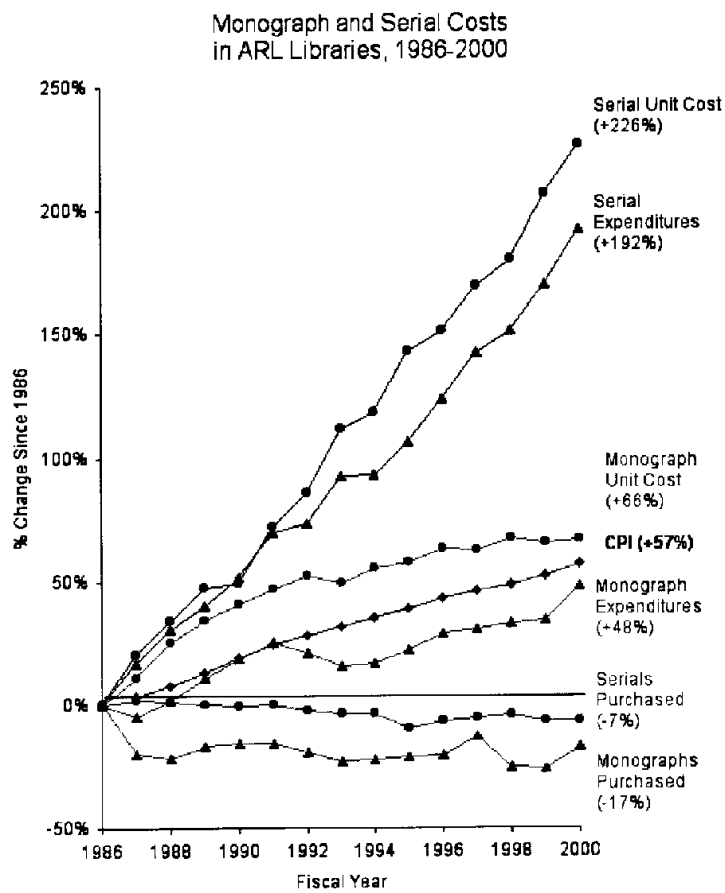
	Genomsnittskurs mot SEK					
	100 DEM	1 EUR	100 FRF	1 GBP	100 NLG	1 USD
1997	440,4235	8,6249	130,8223	12,5048	391,3355	7,6364
1998	452,7156	8,9288	135,0376	13,1713	401,6098	7,9514
1999	450,3277	8,8076	134,2716	13,3720	399,6734	8,2671
2000	431,8651	8,4465	128,7668	13,8640	383,2876	9,1718
2001	473,0272	9,2516	141,0397	14,8691	419,81968	10,3260
Förändring	7,40 %	7,27 %	7,81 %	18,91 %	7,28 %	35,22 %

(Källa: Sveriges riksbank, <http://www.riksbanken.se>)

Prisökningar – USA

Väl underbyggda underlag för den långsiktiga prisutvecklingen kan hämtas från den amerikanska biblioteksorganisationen ARL. Av grafen på följande sida framgår att snittpriset på tidskrifter ökade med 226 procent under perioden 1986–2000. Där framgår också hur detta påverkat antalet inköpta tidskrifter och monografier. Man kan anta att ungefär samma prisökningstakt som gäller för den amerikanska marknaden också gäller för Sverige. Därutöver får man en ökad reell prisökningstakt på grund av kronans försvagning gentemot vissa nyckelvalutor.

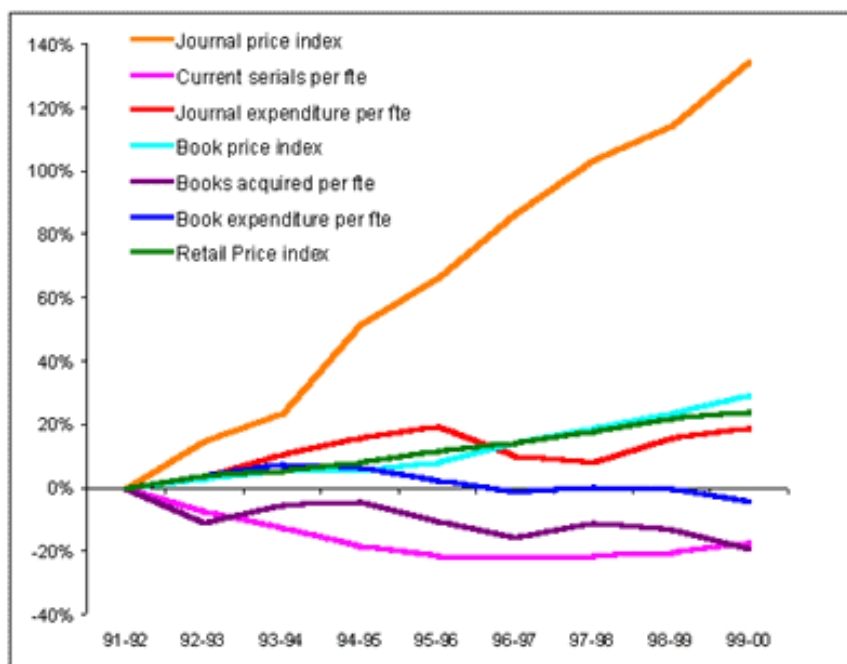
En belysning av vad detta innebär kan man få från Australien, som också har haft problem med en fallande valuta. Där ökade snittpriset för tidskrifter med 470 procent under perioden 1986–1998 (<http://www.vala.org.au/vala2002/2002pdf/16Houton.pdf>).

(Källa: ARL, <http://www.arl.org/news/tr/218/costimpact.html>)

Prisökningar – Storbritannien

Utvecklingen på den brittiska tidskriftsmarknaden visar på en likartad utveckling enligt en figur med statistisk information hämtad från LISU, the Library and Information Statistics Unit, vid Loughborough University.

(Graph and statistical information compiled from the SCONUL Statistics by LISU, the Library and Information Statistics Unit, based at Loughborough University)

Prisjämförelse mellan kommersiella och icke-kommersiella utgivare

De allmänna priskurvorna döljer i verkligheten en ännu snabbare prisökningstakt för de stora kommersiella förlagen, som sätter överpriser på grundval av sin monopolställning. Ett mer precist sätt att mäta dessa överpriser är att jämföra pris per sida och per citering för tidskrifter från kommersiella (For-Profit) respektive icke-kommersiella (Non-profit) utgivare, vilket gjorts av en känd amerikansk ekonom, Ted Bergstrom. Det visar sig att priset per sida är fem gånger högre och priset per citering cirka 15 gånger högre hos de kommersiella utgivarna! Denna tabell samt många andra intressanta data tas upp i en rapport från den brittiska konkurrensmyndigheten, Office for Fair Trading, *The market for scientific, technical and medical journals. A statement by the OFT*, September 2002, OFT 396.

Journal pricing across disciplines

Field	Price/Page		Price/Cite	
	For-profit	Non-profit	For-profit	Non-profit
Ecology	\$1.19	\$0.19	\$0.73	\$0.05
Economics	\$0.81	\$0.16	\$2.33	\$0.15
Atmos. Sci.	\$0.95	\$0.15	\$0.88	\$0.07
Mathematics	\$0.70	\$0.27	\$1.32	\$0.28
Neuroscience	\$0.89	\$0.10	\$0.23	\$0.04
Physics	\$0.63	\$0.19	\$0.38	\$0.05

Citation data are from the Institute for Scientific Information's Journal Citation Reports. Journal listings, prices, and page data are taken from the following sources: Carl Bergstrom's study of the year 2000 ecology journals, Ted Bergstrom's study of year 2000 economics journals, the American Mathematical Association's survey of year 2000 mathematics journals, Carey and Gould's survey of year 1999 atmospheric sciences journals, and Soete and Salaba's analyses of the year 1998 neuroscience journals and physics journals

Prisökningar på paketavtal med e-tidskrifter

De internationella utvecklingstendenserna för prisökningar på tryckta tidskrifter pekar således i samma riktning. Det är fråga om prisökningar långt över normalprisindex och det är prisökningar över en lång tid vilket ger starka kumulativa effekter.

Från slutet av 1990-talet kommer paketavtalen på e-tidskrifter, som i Sverige upphandlas genom Bibsams nationella konsortium. Det finns ännu ingen samlad uppfattning internationellt hur man ska värdera prisutvecklingen på dessa e-tidskrifter i paket. Modellerna för konsortieavtalen förändras kontinuerligt och har ännu inte stabiliserat sig. Det är svårt att jämföra prisutveckling på paket och på enskilda titlar och det är svårt att värdera vad som är ett rimligt pris för en uteslutande elektronisk tillgång till tidskrifter. Ingångsvärdet på paketavtalen sätts utifrån de redan mycket höga priserna på enskilda titlar. Förlagen har utgått från de prenumerationsintäkter man redan får från en given institution eller ett konsortium av institutioner och därtill lagt både påslag och rabatter för olika alternativ. Den enskilda högskolan får genom konsortieavtalet som regel tillgång i elektronisk form till samtliga titlar som någon i konsortiet prenumererar på eller som förlaget erbjuder. Frågan blir då hur man ska värdera denna utökade tillgång till tidskrifter som ibland kan vara intressanta men ibland helt

irrelevanta. Ur förlagets synpunkt är det minst kostsamt att låta alla i ett konsortium få tillgång till samma tidskrifter.

För Bibsam-avtalen beräknas idag en genomsnittlig årlig prishöjning på fem procent. Ska man värdera kostnadstrycket för universitets- och högskolebiblioteken under de senaste åren är det dock nödvändigt att titta på prisutvecklingen av Elsevieravtalet, som svarat för 60–70 procent av de totala kostnaderna för e-tidskrifter de senaste åren:

1998–1999: 9,5 procent.

1999–2000: 7,5 procent

2000–2001: 7,5 procent

2001–2002: 6,0 procent

Detta ger en total, kumulerad prisökning på 34 procent för 1998–2002. När effekterna av en försvagad krona (fram till hösten 2002) läggs ovanpå detta har resultatet för universitetsbiblioteken blivit mycket stora reella prisökningar. Så har t.ex. 48 procent prisökning rapporterats för SLU-biblioteken och 54 procent för Chalmers tekniska högskolas bibliotek för perioden 1998–2002. Då jämför man totalkostnaden för prenumerationer av tryckta tidskrifter från Elsevier i ingångsåret med kostnaden för enbart online-tillgång till hela Elseviers e-tidskriftspaket 2002. (Det ska tilläggas att kostnadsutvecklingen bibliotekens moderorganisationer i många fall varit mer positiv, eftersom prenumerationer utanför bibliotekens ramar på samma titlar kunnat sägas upp i och med övergången från papper till digitalt.)

År 2003 slöts ett nytt treårigt avtal 2003–2005 med det då utvidgade Elsevier-paket (även inkluderande Academic Press). Prishöjningarna i avtalet är:

2002–2003: 5 procent

2003–2004: 6 procent

2004–2005: 6 procent

Det tycks således som prisökningstakten har mattats av något när biblioteken nu överlag lämnat de tryckta prenumerationerna. Det är dock fortfarande frågan om en prisökning över normalprisindex från en redan hög, kumulerad prisnivå och därtill kan man fråga sig vad som är ett rimligt pris för tidskrifter i enbart elektronisk form, när förlagen nu klarat av sin tekniska omställning.

Fjärrlånekomensation 2003

Fjärrlånekomensation 2003	Totalt			Komensation (SEK)	
	Utlån	Inlån	Resultat	Per lån	Resultat
Göteborgs universitetsbibliotek	20730	5986	14744	12%*	1 215 600
Uppsala universitetsbibliotek	18347	6978	11369	89,2	1 014 361
Stockholms universitetsbibliotek	13831	5148	8683	89,2	774 711
Umeå universitetsbibliotek	12672	4074	8598	89,2	767 127
Karolinska institutets universitetsbibliotek	8667	689	7978	89,2	711 810
Statens musikbibliotek	7260	69	7191	89,2	641 593
Arbetslivsbiblioteket	7555	914	6641	89,2	592 521
Lunds universitets bibliotek	14361	8439	5922	89,2	528 370
Linköpings universitetsbibliotek	11547	6093	5454	89,2	486 615
Högskolan i Jönköping, biblioteket	5969	1354	4615	89,2	411 758
Luleå universitetsbibliotek	8511	4730	3781	89,2	337 347
Kungl. biblioteket	4357	1612	2745	89,2	244 913
Örebro universitetsbibliotek	5500	3359	2141	89,2	191 023
Riksdagsbiblioteket	2262	235	2027	89,2	180 852
Karlstads universitetsbibliotek (inkl Ingesund)	5223	3229	1994	89,2	177 908
Läraryhögskolan i Stockholm, biblioteket	1987	215	1772	89,2	158 101
Hjälpmiddelsinstitutet, biblioteket	1779	18	1761	89,2	157 119
Kungl. Tekniska högskolans bibliotek	3945	2276	1669	89,2	148 911
Sveriges geologiska undersökning, biblioteket	1499	92	1407	89,2	125 535
Chalmers tekniska högskolas bibliotek	3339	2038	1301	89,2	116 077
Väg- och transportforskningsinstitutets bibliotek	1305	67	1238	89,2	110 456
Vitterhetsakamiens bibliotek	1246	211	1035	89,2	92 344
Naturvårdsverkets bibliotek	1201	180	1021	89,2	91 095
Nordiska Afrikainstitutets bibliotek	1014	48	966	89,2	86 188
Sveriges lantbruksuniversitets bibliotek	2893	2115	778	89,2	69 414
Högskolan i Borås, biblioteket	2628	1904	724	89,2	64 596
Polishögskolan, biblioteket	785	174	611	89,2	54 514
Högskolan i Trollhättan/Uddevalla, biblioteket	1840	1250	590	89,2	52 641

(forts. på nästa sida)

Fjärrlånekompensation 2003 (forts.)	Totalt			Kompensation (SEK)	
	<i>Utlån</i>	<i>Inlån</i>	<i>Resultat</i>	<i>Per lån</i>	<i>Resultat</i>
Riksarkivets bibliotek (inkl Krigsarkivets bibliotek)	638	80	558	89,2	49 786
Handelshögskolan i Stockholm, biblioteket	1450	919	531	89,2	47 377
Malmö högskolas bibliotek och IT	2212	1753	459	89,2	40 953
Mitthögskolans bibliotek	3344	2886	458	89,2	40 864
Svenska filminstitutets bibliotek	463	5	458	89,2	40 864
Utrikespolitiska institutets bibliotek	483	65	418	89,2	37 295
Konstfacks bibliotek	435	70	365	89,2	32 566
Arbetsarrörelsens arkiv och bibliotek	354	18	336	89,2	29 978
Svenska barnboksinstitutets bibliotek	330	1	329	89,2	29 354
Idrottshögskolans bibliotek	470	173	297	89,2	26 499
Nordiska museets bibliotek	370	84	286	89,2	25 517
Kungl. skogs och lantbruksakademien, biblioteket	332	50	282	89,2	25 160
Statistiska centralbyråns bibliotek	367	119	248	89,2	22 127
Högskolan Kristianstad, biblioteket	2263	2017	246	89,2	21 949
Armémuseums bibliotek	187	64	123	89,2	10 974
Patent och registreringsverkets bibliotek	155	57	98	89,2	8 744
Sveriges teatermuseum, biblioteket	95	3	92	89,2	8 208
Statens sjöhistoriska museum, biblioteket	103	22	81	89,2	7 227
Åttio-biblioteket	226	159	67	89,2	5 978
CAN:s bibliotek	65	15	50	89,2	4 461
Statens strålskyddsinstitutet, biblioteket	64	17	47	89,2	4 193
Immigrantinstitutets bibliotek	33	0	33	89,2	2 944
Svenska emigrantinstitutets bibliotek	22	3	19	89,2	1 695
Livrustkammaren, biblioteket	24	9	15	89,2	1 338
Röda Korsets Högskola, biblioteket	88	83	5	89,2	446
Summa		114657 lån		10 130 000 kr	

* Ingen kan få mer än 12 % av fastställt totalbelopp.

2003-10-27 Eva Lunneborg och Christina Jönsson Adrial, BIBSAM

Fjärrlåneverksamheten behandlas i avsnitt 7.4.4.

Digitala biblioteksatsningar – internationell utblick

Jan Hagerlid

Norden

Danmark

Danmarks Elektroniske Forskningsbibliotek (DEF) drevs som ett omfattande projekt under perioden 1998–2002 med ett samlat anslag på 200 miljoner danska kronor. DEF har genomförts i samarbete mellan Kulturministeriet och Ministeriet for Videnskab, Teknologi og Udvikling med ansvaret för driften placerat vid Biblioteksstyrelsen. Syftet med DEF anges vara att utveckla en nationell infrastruktur för forskning och utbildning. En väsentlig del av denna infrastruktur är etablerandet av en sammanhängande och enkel ingång till de danska forskningsbiblioteken genom portalen <http://www.deff.dk>. Denna uppgift löses i ett nära samarbete mellan de danska forskningsbiblioteken. Därutöver omfattar DEF-samarbetet en lång rad projekt och utvecklingsuppgifter inom IT, forskning, utbildning och biblioteksutveckling. Det överordnade målet med dessa aktiviteter är att förbättra användningen av IT med avsikt att stödja forskning och utbildning.

Bland insatsområdena inom DEF-projektet kan nämnas

- skapandet av en nationell biblioteksportal med samsökningsfunktioner i kataloger och ämnesportaler
- nationell upphandling av databaser och e-tidskrifter
- nationell låntagaradministration, bl.a. med nationellt digitalt lånekort
- uppgradering av bibliotekssystem
- konvertering av papperskataloger
- digitalisering av danska tidskrifter, böcker och affischer
- utveckling av en databas över dansk forskning (publikationer och pågående projekt)
- utveckling av ämnesportaler

- utveckling av stöd för nätbaserat lärande
- nationell, digital referenstjänst

Från år 2003 har DEF övergått till permanent drift med ett beräknat årligt anslag om 13 miljoner danska kronor. Vissa utgifter förs bort från DEF, som uppgradering av bibliotekssystem, konvertering av kataloger och digitalisering. Upphandlingen av e-resurser får finansieras av biblioteken själva. Man ser ändå detta som ett positivt utfall i ett mycket svårt statsfinansiellt läge och bedömer att det kommer att gå att fortsätta med utvecklingsåtgärder inom centrala områden.

Aktiviteterna är nu organiserade i följande programområden:

- Tekniska rammar och webbmiljöer – systemarkitektur, portaler och verktyg, användarservice
- Innehåll – licensavtal, digitalisering
- Nya tillämpningar – e-learning, e-publishing

Den övergripande styrningen av DEF ligger på ”Det tvärministerielle Koordinationsudvalg”, där Kulturministeriet och Ministeriet for Videnskab, Teknologi og Udvikling, ordföranden i DEF:s styrgrupp samt företrädare för Biblioteksstyrelsen ingår. Därunder finns en styrgrupp med företrädare för universitet, universitetsbibliotek, det Kongelige Bibliotek och Biblioteksstyrelsen och en ordförande som är direktör vid IBM Danmark. Den löpande projektledningen sköts av ett sekretariat inom Biblioteksstyrelsen.

Finland

Det nationella elektroniska biblioteksprogrammet (FinElib) började som ett projekt 1997 och gick över i permanent drift 2000 under det finska nationalbiblioteket. Från 2001 skapades ett formellt FinElib Konsortium som omfattar alla universitet och yrkeshögskolor, folkbiblioteken och ett antal forskningsinstitut. Målet för FinElib är att stödja utbildning, forskning och lärande i Finland. Strategin är att öka tillgången till elektronisk information för användarna samt att förbättra möjligheterna att söka på Internet. Årligen beviljas cirka 27,5 miljoner kronor till universiteten medan yrkeshögskolorna centralt får 2,75 miljoner kronor. Medlen används för licenser avseende elektroniska resurser (80 procent), utvecklingsarbete och personalkostnader. Överlag

subventioneras de nationella licenserna till 60 procent av centrala medel, med 80 procent subvention för allmänt och multidisciplinärt material och 50 procent för vetenskapliga specialområden.

En annan viktig uppgift är att skapa en nationell biblioteksportal för att ge en samlad ingång till bibliotekens resurser. Man har nu upphandlat en portalprogramvara och en länkserver som nu är på väg att implementeras, men ännu inte är publikt tillgänglig. FinElib är åtkomlig från portalen för det nya finska virtuella universitetet. Programmet leds av en styrgrupp på hög nivå med företrädare för utbildningsdepartementet, universiteten, universitetsbiblioteken, yrkeshögskolorna, folkbibliotek och nationalbiblioteket. Därutöver finns en konsortiegrupp och ett antal expertgrupper.

Norge

I Norge har nyligen en grupp tillsatt av det nya samordningsorganet ABM-utvikling lagt fram ett utredningsförslag ”Norsk digital bibliotek”. Man föreslår att det upprättas ett femårigt nationellt utvecklingsprogram med namnet ”Norsk digital bibliotek” (NDB). Visionen är att skapa ett bibliotekssystem som spränger det enskilda bibliotekets ramar och ställer deltagarna samlade digitala informationsresurser och tjänster till förfogande för alla på ett enkelt sätt. Målgrupper är forskare och studenter vid universitet och högskolor, utbildningssektorn generellt, näringslivet och allmänheten.

Följande mål ställs upp:

- God och enkel tillgång till relevant innehåll och tjänster
- NDB ska vara användarnas förstaval för tillgång till digitala informationsresurser
- Kvalitetssäkrad information
- Bättre tjänster genom ökad samordning av mellan leverantörer av innehåll, metadata och tjänster
- Optimalt utnyttjande av både innehållsresurser och personal, drifts- och investeringsresurser
- God kompetens inom nyckelområden anknutna till utveckling och användning av NDB

Programmet ska ha sitt sekretariat i det nya samordnings- och utvecklingsorganet ABM-utvikling och ledas av en styrgrupp med företrädare för bibliotek, centrala avnämningstititioner och an-

vändare. Ett antal arbetsgrupper ska samordna viktiga delar i insatsprogrammet som licenser till e-resurser, digitalisering av norskt material och nationella standarder för metadata. Bland de centrala frågor som ska utredas vidare nämns skapandet av ett forskningsprogram, arkivering av digitalt material, kvalitetsurval av resurser, auktoritetsregister, samsökning, användargränssnitt och teknikval i det man kallar ramverk.

Utredningen föreslår vidare

- Ett särskilt FoU- och kompetensutvecklingsprogram med en renodlad forskningsdel som kanaliseras genom Norges forskningsråd
- Projektmedel ges för att stödja projekt riktade mot att skapa permanent innehåll eller tjänster i Norsk digital bibliotek
- Nationella kompetenscentra vid Nationalbiblioteket för upphovsrätt, metadata och digitalisering
- Gemensamt låntagarregister och lånekort
- Att forskningsdokumentation görs tillgänglig genom de vanliga bibliotekskatalogerna.

Intressanta diskussioner förs om innebörden av ett nationellt digitalt bibliotek och hur olika funktioner samspelar – dess informationsarkitektur. Vad gäller innehållet så tar man givetvis upp upphandlade kommersiella e-resurser men lägger också stor vikt vid digitalisering av det norska kulturarvet. Det totala finansieringsbehovet är inte helt preciserat, men ligger runt 200 miljoner NOK för hela femårsperioden.

Nordiska jämförelser

Utvecklingen av digitala bibliotek i de nordiska länderna har utförligt beskrivits och analyserat av Nancy Fjällbrant i två rapporter från Nordiska Ministerrådet. I den andra rapporten följer hon upp den första i tiden och går särskilt in på förhållandet mellan nationella digitala bibliotek och nationella virtuella universitet. Några sammanfattande slutsatser i båda rapporterna tar upp skillnaderna mellan de nordiska ländernas satsningar och vad dessa beror på. Hon konstaterar att man i Danmark och Finland har skapat fungerande nationella digitala bibliotek. I Sverige och Norge har många goda insatser gjorts på olika områden men de är inte lika koordinerade. ”Denmark and Finland provide excellent examples of what

can be achieved when there is good cooperation within the library sector. There is an atmosphere of working together to achieve a common goal. This has been achieved through political insight and a clear vision from the library representatives. (...) There has been a clear commitment from the Ministries concerned, above all from the Ministries of Education and research. They have provided adequate financial resources to allow for long-term development and they have encouraged collaboration with national projects to develop virtual universities for distance learning.”

Några slutsatser: I Danmark och Finland har man gjort omfattande, samordnade och mycket synliga satsningar på nationella digitala bibliotek. Dessa projekt har setts som en del av en nationell IT-strategi. I Sverige har det gjorts stora satsningar på vissa kärnfrågor inom området, som utvecklingen av Libris och den nationella upphandlingen av e-tidskrifter och databaser. Vidare har ett omfattande utvecklingsarbete fått stöd inom ramen för ansvarsbibliotekssystemet. Det är svårt att göra en helt rättvis jämförelse av den ekonomiska nivån på särskilda statliga satsningar mellan de olika nordiska länderna eftersom innehållet inte är helt jämförbart. De svenska satsningarna har dock inte varit nationellt synliga utanför bibliotekssektorn på samma sätt. Det är t.ex. intressant att notera att biblioteksutvecklingen är helt frånvarande i IT-kommisionens strategidokument.

Innehållet i nationella digitala bibliotekssatsningar varierar mellan länderna men det verkar finnas en kärna som är gemensam. Dit hör en sammanhållen upphandling av e-resurser, ämnesportaler i någon form samt portalbyggande för att skapa en samlad ingång till olika informationsresurser. Däremot ingår satsningar på nationell forskningsdokumentation och digitalisering både i DEF och i det norska förslaget, men däremot inte i det finländska nationella biblioteket.

Några utomnordiska exempel

Storbritannien

De nordiska länderna är intressanta eftersom deras förutsättningar mest liknar våra. Utvecklingen i Storbritannien är dock viktig för oss samtidigt som man får ha i minne att skalan på biblioteks- väsende och utbildnings- och forskningssystem tenderar att göra

alla organisatoriska lösningar mycket mer komplexa. De brittiska högskolemyndigheterna stöder och samordnar en rad insatser för att utveckla informationsförsörjningen till högre utbildning och forskning genom sin Joint Information Systems Committee (JISC). Dess uppdrag är att hjälpa "further and higher education institutions and the research community realise their ambitions in exploiting the opportunities of information and communications technology by exercising vision and leadership, encouraging collaboration and co-operation and by funding and managing national development programmes and services of the highest quality". Man driver en rad olika utvecklingsprogram som syftar till att skapa en samordnad "Information Environment". Målgruppen för insatserna omfattar sedan några år även all vidareutbildning (post-16 education sector). Det är intressant att se att man samlar den rena nätverksuppbyggnaden, digitala bibliotekssatsningar och stöd till användning av IT inom utbildningen inom samma ram. Totalt avsätts år 2002/03 cirka 80 miljoner kronor till utvecklingsinsatser inom "Information Environment" och cirka 147 miljoner kronor till "Content", vilket är ett samlingsnamn för utbyggnad av elektroniska samlingar och tjänster för att göra dem tillgängliga, således ett betydligt bredare koncept än upphandling av elektroniska resurser.

Ett antal delprogram driver olika aspekter av utveckling av digitala bibliotek, såsom tillgängliggörande av information som skapas inom högskolan, stöd för nätbaserat lärande, utveckling av portaler, samordning av tjänster och stödtjänster, presentation m.m. (se <http://www.jisc.ac.uk>, där det finns en rad olika strategi och planeringsdokument) I internationell jämförelse är de brittiska insatserna på många av dessa områden i framkanten av utvecklingen tillsammans med amerikanska digitala biblioteksinitiativ.

En aktuell utredning beställd av brittiska högskolemyndigheterna har särskilt koncentrerat sig på forskningens informationsbehov. Utredningsgruppen – Research Support Libraries Group – lade fram sin slutrapport 2003 (<http://www.rslg.ac.uk>). Gruppen leddes av samme Sir Brian Follett som höll i den berömda s.k. Follett-rapporten om informationsförsörjningen till högskolan i början av 1990-talet. En huvudtanke i rapporten är att skapa en mer strategisk samordning och styrning av informationsförsörjningen till forskningen och i synnerhet stärka samordningen mellan British Library och de akademiska biblioteken.

Nederländerna

Ett annat intressant initiativ är det nederländska utvecklingsprogrammet DARE – Digital Academic Repositories (se information på <http://www.surf.nl/en/themes/>). Den nederländska regeringen har anslagit cirka 18 miljoner kronor under perioden 2003–2006 för ett samlat program där alla de nederländska universiteten, nationalbiblioteket, vetenskapsakademin och det nationella vetenskapsrådet deltar. Med de deltagande institutionernas bidrag kommer programmet få en budget på cirka 49 miljoner kronor. Syftet är väsentligt öka tillgängligheten till den nederländska akademiska produktionen av forsknings- och undervisningsmaterial. Man vill åstadkomma en ökad samordning med stöd av öppna internationella standarder.

Europeiska Unionen

Inom EU har utveckling av digitala bibliotek getts ett omfattande FoU-stöd redan från det fjärde ramprogrammet, då det fanns ett särskilt biblioteksprogram inom det s.k. Telematikprogrammet. Inom det femte ramprogrammet har fortsatta stora satsningar gjorts på digital biblioteksutveckling inom området Digital Heritage and Cultural Content, som utgör en del av programmet Information Society Technologies. Några stora projekt som kan nämnas är EULER, ett digitalt bibliotek inom matematik, och RENARDUS, en samsökningstjänst för s.k. ämnesportaler. Ett s.k. Network of Excellence inom området digitala bibliotek, DELOS, har byggts upp. De europeiska nationalbiblioteken har fått stöd för ett projekt som möjliggöra samsökning i dessa biblioteks resurser, TEL. Satsningarna fortsätter inom det sjätte ramprogrammet, där det finns ett särskilt aktivitetsområde för digitala bibliotek. Se vidare http://www.cordis.lu/ist/directorate_e/digicult/index.htm.

USA

Här har satsningarna på utvecklingen av digitala bibliotek varit än mer omfattande. National Science Foundation (NSF) drev redan 1994–98 ett Digital Libraries Initiative, som sedan följdes av en fas 2 åren 1998–2002 med stöd av ytterligare finansiärer utöver NSF (<http://www.dli2.nsf.gov>). Ett intressant delprogram av mycket

stor skala som särskilt kan nämnas här är det som kallas National Science, Technology, Engineering, and Mathematics Education Digital Library (NSDL) (<http://www.ehr.nsf.gov/du/programs/nsdl>).

Inom området digitala bibliotek har under senare år också ett omfattande internationellt FoU-samarbete utvecklats, där NSF, JISC och EU är huvudaktörerna.